

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕЧНИЙ МЕРКУРІЙ

LIBRARY MERCURY

Науковий журнал

Scientific journal

Виходить 2 рази на рік

Published twice a year

Заснований у жовтні 2007 р.

Founded in October, 2007

Випуск 1(31) 2024

Одеса
ОНУ
2024

Засновник та видавець –
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Д. В. Кіосак, канд. іст. наук (головний редактор); О. В. Суровцева, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссєв, д-р габіл. історії; О. В. Сминтина, д-р іст. наук; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher –
Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Board of the journal:

D. V. Kiosak, CandSc (History) (Editor-in-Chief); O. V. Surovtseva, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biagi, DSc (Philosophy); N. M. Dianova, DSc (History); S. V. Ivanova, DSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); O. V. Smyntyna, DSc (History); O. S. Shydlovskiy, CandSc (History).

«Бібліотечний Меркурій»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія KB № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Відповідно до наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.
науковий журнал «Бібліотечний Меркурій» входить до
Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»; історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 10 від 23.04.2024 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2024

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- Моршна Н. О.
БІБЛІОТЕКИ ВАРШАВИ В ПЕРІОД ГЕКАТОМБИ 1939–1945 РОКІВ..... 7
- Соколов В. Ю.
ВІДОМОСТІ ПРО ЖИВУ ПРИРОДУ ТА ПОШИРЕННЯ ПРИРОДНИЧО-
НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ВИДАННЯХ І РУКОПИСАХ В УКРАЇНІ У XVIII СТ..... 20

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Левченко В. В.
МОЙСЕЙ СОЛОМОНОВИЧ ВАЙНШТЕЙН – ТРАГЕДІЯ ТА ДОЛЯ РЕКТОРА
ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 47

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

- Великодна Г. В., Левченко В. В., Майборода П. А.
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПАДЩИНА А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА:
БІБЛІОГРАФІЯ, ОГЛЯД, КОМЕНТАРІ..... 87
- Polevshchikova E. V.
BOOKS FROM THE LIBRARY OF KARL (SCARLATOS) SEVASTOPULO
IN THE UNIVERSITY STOCKS: AN EPISODE FROM THE HISTORY
OF DISPERSED BOOK COLLECTIONS OF ODESSA BIBLIOPHILES 118

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

- Кропочева Н. М.
ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ОПОРОЮ
НА БІБЛІОМЕТРИЧНІ МЕТОДИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ:
ДОСВІД ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК 135
- Лощинська Н. В.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНИХ
ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ 147
- Прохненко О. Ф.
ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ФОНДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 158
- Сокур О. Л., Клименко О. З.
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 168

РЕЦЕНЗІЇ

- Новікова Л. В.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ІНОЗЕМНІ ДЕРЖАВИ І КОЛОНІСТИ
У ПОЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ
(40-І РР. XIV – 40-І РР. XX СТ.)» 181

- ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ..... 184

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

- Morshna N. O.
LIBRARIES OF WARSAW DURING THE HECA TOMBE PERIOD 1939–1945 7
- Sokolov V.
INFORMATION ABOUT ANIMATE NATURE AND SPREAD OF NATURAL SCIENCE KNOWLEDGE IN PUBLICATIONS AND MANUSCRIPTS IN UKRAINE IN THE 18TH CENTURY 20

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

- Levchenko V. V.
MOSES WEINSTEIN – THE TRAGEDY AND FATE OF RECTOR OF ODESA STATE UNIVERSITY..... 47

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

- Velikodnaya A. V., Levchenko V. V., Mayboroda P. A.
INTELLECTUAL HERITAGE OF A. G. GOTALOV-GOTTLIEB: BIBLIOGRAPHY, REVIEW, COMMENTS 87
- Polevshchikova E. V.
BOOKS FROM THE LIBRARY OF KARL (SCARLATOS) SEVASTOPULO IN THE UNIVERSITY STOCKS: AN EPISODE FROM THE HISTORY OF DISPERSED BOOK COLLECTIONS OF ODESSA BIBLIOPHILES 118

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

- Kropocheva N. M.
INFORMATION SUPPORT OF SCIENTIFIC RESEARCH BASED ON BIBLIOMETRIC METHODS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION: THE EXPERIENCE OF EDUCATIONAL LIBRARIES..... 135
- Loshchynska N.
REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF LIBRARY ELECTRONIC RESOURCES IN UKRAINE..... 147
- Prokhnenko O. F.
USING THE LATEST INFORMATION TECHNOLOGIES IN POPULARIZING THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY 158
- Sokur O., Klymenko O.
THE MAIN TRENDS OF THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ACTIVITIES OF THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE 168

REVIEWS

- Novikova L. V.
REVIEW OF THE MONOGRAPH “FOREIGN STATES AND COLONISTS IN LAND RELATIONS WITHIN A UKRAINIAN VILLAGE (THE 40S OF THE 14TH CENTURY – THE 40S OF THE 20TH CENTURY)” 181
- INFORMATION FOR AUTHORS..... 184

**З ІСТОРИЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 027(438-25):025.855"1939/1945"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305535](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305535)

Моршна Наталія Олександрівна,

молодший науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033

тел. (044) 288 14 13

e-mail: 0445157755@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2501-4180>

БІБЛІОТЕКИ ВАРШАВИ В ПЕРІОД ГЕКАТОМБИ 1939–1945 РОКІВ

Статтю присвячено аналізу та узагальненню стану бібліотек Варшави у період Другої світової війни (1939–1945), коли німецько-фашистські загарбники влаштували гекатомбу культурних національних надбань польського народу. З'ясовано, що польська держава і польська культура зазнали величезних, часто непоправних втрат під час Другої світової війни, які в багатьох випадках важко піддаються оцінці через відсутність, знищення або втрату документації. Встановлено, що дії німецької армії були спрямовані на пограбування культурних цінностей чи їх знищення, що було частиною програми, яка передбачала ліквідацію польської нації і це була цілком спланована акція, що ми наразі спостерігаємо в діях російських загарбників стосовно українського культурного надбання. Проаналізовано наслідки руйнувань і втрат бібліотек Варшави під час фашистської окупації і конфіскації чи пограбувань, вчинених радянською армією та іншими структурами радянської держави. Наголошуються на проблемі захисту бібліотечних фондів в умовах війни так, як вжитих заходів польським урядом напередодні вторгнення Німеччини було абсолютно недостатньо. Вжиті заходи були тимчасовими і, в основному, були результатом відсутності віри в реальність загрози, що можна прослідкувати і в діях української влади напередодні повномасштабного вторгнення російського агресора. У статті робиться акцент на актуальності бібліотек, яка стала очевидною під час неспровокованого вторгнення Росії в Україну і в нових реаліях на перший план виводиться проблема захисту бібліотечних фондів, що має стати важливою складовою культурної політики Української держави. Констатовано, що наразі важко спрогнозувати терміни завершення воєнних дій та масштаби заподіяної шкоди нашій країні, але з великою вірогідністю можна передбачити, що в повоєнний період основними напрямками роботи галузі охорони культурної спадщини стане документальне опрацювання фактів воєнних злочинів проти об'єктів культури.

Ключові слова: польські бібліотеки, Друга світова війна, Варшава, гекатомба, бібліотечні колекції, національне надбання, німецькі окупанти.

Постановка проблеми. Кожен історичний період розвитку держави відповідним чином позначається і на пріоритетах діяльності бібліотек як важливих соціально-комунікаційних інституцій. Повномасштабне вторгнення росій-

ських загарбників стало найбільшим викликом для української культури. Російська Федерація свідомо спрямувала військову агресію на знищення об'єктів національної культурної пам'яті України. Ціллю російських бомбардувань стали музеї, пам'ятники, архівні установи, корпуси навчальних закладів, театрів, бібліотек. Перше, що робили після окупації української території російські загарбники, це вивозили цінні музейні експонати в Росію, знищували українські книги, що стояли на полицях бібліотек. Тим самим робиться чергова спроба в історичному розвитку української культури знищити її надбання, свідчення її існування та самобутності. Багато в чому захист закладів культури, зокрема бібліотечних установ повинен спиратися на досвід країн, що зіткнулися з подібними викликами під час Другої світової війни (1939–1945).

Актуальність теми. Російська присутність, а по суті втручання в усі сфери життя в Україні, намагається встановити тут «русский мир» – зневагу до української культури, знищення всього, створеного народом за роки існування Української держави, займає позицію не лише щодо України, а й стосовно Польщі, яка обрала дорогу демократії і шанування людської гідності, переживши, як і країни пострадянського простору, військову агресію фашистської Німеччини в період 1939–1945 рр. Напад Третього Рейху на Польщу в 1939 р. започаткував період безперервного пограбування країни, що тривав шість років. Окупаційні адміністрації – німецька, а згодом радянська, – а також підпорядковані їм сили проводили регулярне та системне розграбування польських музеїв, бібліотек, архівів, забираючи звідти твори мистецтва, документи, рукописи, книги та багато інших цінних артефактів. Частина вкрадених у Польщі скарбів польської національної культури німці вивозили до Рейху або збирали на спеціальних складах на окупованих територіях. Коли в 1944 р. на зруйновані польські землі вступила радянська армія, як член антигітлерівської коаліції, поляки могли сподіватися, що з цим пограбуванням їхньої національної спадщини, яка не мала прецеденту в історії, покінчено. На жаль, у дуже багатьох задокументованих випадках те, що не вдалося вкрасти чи спалити німцям, стало жертвою конфіскації чи пограбування, здійснених Червоною армією та іншими структурами радянської держави. Вивчення стану бібліотек Варшави в період Другої світової війни має велике значення для розуміння і осмислення досвіду щодо протидії загрозам під час загарбницької війни в контексті запобігання, готовності, реагування, пом'якшення й відновлення.

Мета роботи. Аналіз та узагальнення стану бібліотечних установ Варшави під час Другої світової війни 1939–1945 рр., як періоду гекатомби бібліотек з боку німецьких загарбників та Червоної армії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Найбільш важливі теоретичні дослідження з означеної проблеми належать польським вченим, серед яких В. Беньковська [1], Д. Блонська [2], Д. Естрайхер [5], М. Дембовська [4], У. Франас-Міровська [6], Ю. Грич [7], Б. Городиський [8], К. Кшиковська [9], Х. Ласкажевська [10], А. Левак [11], П. Масвський [12], А. Менжинський [13–15] та

ін. Наразі відсутні ґрунтовні дослідження вітчизняних учених, які концентруються на аналізі стану бібліотек Варшави в період гекатомби 1939–1945 рр.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Другої світової війни перед загрозою збройного конфлікту польські директори та співробітники музеїв намагалися забезпечити довірені їм колекції. Занепокоєність польськими культурними цінностями вони висловили на XV конгресі Асоціації музеїв Польщі, що проходив 24–27 червня 1939 р. в Гдині. Учасники з'їзду звернулися до Департаменту мистецтва Міністерства релігійних конфесій та народної освіти з проханням направити всім музеям інструкції щодо термінових заходів з охорони колекцій. Учасники конгресу власним коштом видали брошуру, яку розіслали музеям, пов'язаним із Музейною асоціацією, яка містила чотири з п'яти виступів та програму, спрямовану на збереження музейних колекцій у разі війни. Згідно з дослідженням Д. Блонської, «публікація брошури та її розповсюдження, ймовірно, були реакцією на анкету, розіслану у квітні 1938 р. Львівським відділенням Асоціації польських бібліотекарів архівам, бібліотекам та музеям» [2, с. 38]. Автори анкети мали намір вивчити стан захищеності колекцій перед загрозами. На момент підготовки відповідей на опитування, тобто у квітні 1938 року, плани евакуації найцінніших об'єктів ще не були підготовлені, не були відібрані колекції, які необхідно було в першу чергу забезпечити. Відповіді на запитання анкети були тривожними, оскільки 21 лист-анкета показав, що бібліотечні установи не мали ні коштів, ні умов для захисту своїх ресурсів, тому на з'їзді делегатів Асоціації польських бібліотекарів, скликаному 8 травня 1938 р., було прийняте рішення про підготовку рамкової інструкції для бібліотек, архівів та музеїв на випадок війни. Ця акція була зупинена Міністерством релігійних конфесій та народної освіти, оскільки стосувалася питань оборони, але на початку наступного року міністерство саме взялося за неї в рамках трьох відомств: архівів, науки та мистецтва.

Навесні 1939 р. уряд дав розпорядження відповідним відомствам скласти список бібліотек, що мають цінні колекції, які в разі воєнних дій повинні евакуювати в безпечні місця. Зокрема, це стосувалося Національної бібліотеки (Biblioteka Narodowa w Warszawie), однієї з найбільших бібліотек Польщі та Європи. Як зазначає відомий польський дослідник А. Менжинський, «найцінніші 22 рукописи з її скарбниці були вивезені в двох скринях 5 серпня 1939 року» [15, с. 68]. Серед евакуйованих раритетів Х. Ласкажевська називає такі відомі середньовічні пам'ятки, як «Свентокшиський щорічник» (XII ст.), хроніки Вінцентія Кадлубека і Галла Аноніма (XII ст.), «Флоріанський псалтир» (XIV ст.) та портфолію з рукописами Фридерика Шопена (XIX ст.) [10, с. 21]. Ці рукописи разом зі скарбницею Національного банку Польщі, Фонду національної оборони та цінними пам'ятками залишили Варшаву 6 вересня 1939 р., щоб знайти притулок у Канаді після довгої подорожі, де вони пережили війну.

Початком Другої світової війни стало вторгнення в Польщу 1 вересня 1939 р. Третього Рейху, згідно з планом «Вайс» (нім. Fall Weiß – Білий план).

У той час як Третій Рейх безкарно здійснював анексії сусідніх країн, у Польщі урядовці висловлювали занепокоєння, але практично недостатньо готувалися для захисту культурних цінностей, що завдало великих матеріальних збитків польським культурним закладам, зокрема бібліотекам. Складна міжнародна обстановка змусила польську державну владу не інформувати суспільство про можливість збройного вторгнення, і тут слід провести аналогію з українською владою, яка готувалася до повномасштабної війни з Росією, але не могла відкрито сказати про це громадянам. Тому для переважної частини поляків війна була справді несподіванкою і це, зокрема стосувалося бібліотекарів, які в перші дні війни забезпечували збереження своїх колекції власними силами – перенесли в підвальні приміщення, винесли частину своїх найцінніших колекцій з будівлі бібліотеки до більш безпечних приміщень. Але більшість бібліотек обмежилася стандартною підготовкою до воєнного стану: запасалися мішками з піском, лопатами, кирками, вогнегасниками тощо.

Найбільше постраждала Варшава, героїчні захисники якої майже місяць чинили опір загарбникам до капітуляції 28 вересня 1939 р. Під час бомбардування і артилерійського обстрілу міста було знищено бібліотеку Вільного польського університету (Biblioteka Wolnego Uniwersytetu Polskiego), книжкова колекція якої налічувала понад 100 тис. прим., а також майже 20 % філій Публічної бібліотеки Варшави (Biblioteka Publiczna w Warszawy) та ін. Національна бібліотека (Biblioteka Narodowa), центр наукового та культурного життя довоєнної Польщі, найбільш болісно постраждала від руйнувань воєнного часу. К. Кшиковська наводить дані, згідно з якими, 1939 р. колекція бібліотеки налічувала близько 770 тис. од. зб., у тому числі рукописи, карти та атласи, а під час Другої світової війни Національна бібліотека втратила близько 40 % своїх фондів, зокрема 90 % своїх спеціальних колекцій [9].

Бомбардування Центральної військової бібліотеки (Centralna Biblioteka Wojskowa), розташованої на території комплексу Головної інспекції Збройних сил Польщі, розпочалося у перші дні війни. 24 вересня 1939 р. будівля бібліотеки згоріла вщент, а її колекція, що налічувала 400 000 томів, згоріла. Найбільш цінні історичні зібрання колекції, що надійшли з бібліотеки польського музею у Рапперсвілі, та включали стародруки і рукописи, були вивезені з бібліотеки напередодні пожежі, проте їх було знищено під час придушення Варшавського повстання 1 серпня – 2 жовтня 1944 р.

Неодноразового бомбардування зазнавала й бібліотека сім'ї Замойських (Biblioteka Ordynacji Zamojskiej), одна з найстаріших і найбільших польських приватних бібліотек, що функціонує з другої половини XVI ст. Відомий польський дослідник А. Менжинський писав, що «град куль, які обстріляли будівлю бібліотеки 25 вересня 1939 р., пошкодив близько 50 000 томів, майже третину колекції, а велика кількість рукописів та друкованих матеріалів, що вціліли під час нацистської окупації, зрештою були спалені німецькими солдатами 8 вересня 1944 р. і лише окремі предмети з колекції пережили війну» [15, с. 71].

25 вересня 1939 р. на порох перетворився і палац Пшездецьких, в якому розташовувалася бібліотека роду Пшездецьких (Biblioteka Ordynacji Przewdzieckich), разом з більшістю цінних книг з його зібрання, що налічувало понад 60 000 томів та 500 рукописів. Незначна частина колекції, врятована зі зруйнованої будівлі, була спалена німецькими солдатами у вересні 1944 р.

Німецькі бомбардування не пощадили й інші великі варшавські бібліотеки, зокрема було пошкоджено палац Потоцьких, у якому зберігалися рукописи Національної бібліотеки, будівлю бібліотеки родини Красінських (Biblioteka Ordynacji Krasieńskich), університетські будівлі, в яких розміщувалися колекції бібліотеки Варшавського університету (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie). Пожежі, спричинені бомбардуваннями та великомасштабними обстрілами, також фактично знищили громадські, освітні, шкільні та парафіяльні бібліотеки.

Період окупації Варшави позначився активним втіленням плану Третього Рейху щодо розграбування культурних надбань, підготовка до якого розпочалася ще до початку військових дій та агресії проти Польщі у 1939 р. План систематичного розграбування державних та приватних колекцій бібліотек, музеїв та архівів, списки яких були підготовлені німецькими фахівцями на основі довоєнних наукових контактів, було реалізовано шляхом створення кількох організацій, які 1 вересня 1939 р. перетнули кордони Польщі разом із регулярною німецькою армією. Перш ніж повністю викристалізувався обсяг повноважень органів окупаційної влади, територія польської держави стала простором боротьби за вплив військових, поліцейських та партійних інститутів. Це позначилося на діяльності закладів культури, зокрема бібліотек, які стали об'єктом тотального пограбування.

У перші місяці нацистської окупації бібліотекарі Варшави намагалися пристосуватися до нової ситуації. По-перше, у вересні 1939 р. було розпочато облік та документування пошкоджень, яких зазнали бібліотеки. За словами Х. Ласкажевської, найчастіше це були звіти фахівців постраждалих бібліотек [10, с. 16]. Перед бібліотекарями стояло завдання оцінити втрати, упорядкувати колекцію та провести тимчасовий ремонт пошкоджених будівель. Частина фондів бібліотеки Варшавського університету з природничих наук була перевезена німцями до Агрономічного інституту в місто Пулави на південному сході Польщі. Нацистська влада з особливою суворістю знищувала шкільні бібліотеки. За оцінками, ці бібліотеки втратили 92 % своїх колекцій під час війни. Згідно з правилами, що діяли з січня 1940 р., німецька адміністративна влада за жодних обставин не могла підтримувати польське культурне життя, дозволяючи лише ті проєкти, «які мають характер примітивної розваги» [3].

У період з 1939 по 1945 рр. окупаційна влада в Польщі не мала єдиної політики щодо бібліотек. Їхні рішення – хаотичні та неузгоджені – були результатом зневаги до польської культури та літератури. Німецькомовні видання було вилучено та виставлено для використання виключно німців у приміщенні на той час закритого Варшавського університету. Під час німецької окупації для

загарбників польська художня література чи книги з історії не мали великого значення, тому публічні бібліотеки переважно були закриті. За словами А. Левака, багато центрів науки і культури – університети, школи, бібліотеки, музеї, театри та кіно – були відзначені знаком «Nur für Deutsche» (тільки для німців) [11, с. 17]. Найбільші бібліотеки, зокрема Національна бібліотека Польщі та бібліотека Варшавського університету разом із книжковими зібраннями їхніх факультетів та професорських кафедр були закриті для читачів, а кількість робочих місць бібліотекарів значно скоротилася. 1 лютого 1940 р. з ініціативи влади Генерал-губернаторства Національну бібліотеку було закрито окупаційною владою. Бібліотека Варшавського технологічного університету в обмеженій мірі працювала для користувачів.

Головне управління імперської безпеки Німеччини зосередилося на колекціях політичних книг – переважно марксистських, але також єврейських та масонських. Зокрема, спецгрупою К. Паульсена було конфісковано та відправлено до Берліна фонди бібліотек Сейму (Biblioteka Sejmu Polskiego) та Сенату (Biblioteka Senatu Polskiego), що налічували понад 80 000 томів. У своєму дослідженні У. Франас-Міровська пише, що в травні 1940 р. окупаційною владою було прийняте рішення про вилучення з книгарень та бібліотек «усіх антинімецьких шкідливих чи небажаних матеріалів, куди увійшли роботи Адама Міцкевича, Генрика Сенкевича, Зофії Коссак-Щуцької та Мельхіора Ваньковича» [6, с. 219].

У червні 1940 р. окупаційна влада заснувала Головне управління бібліотек на чолі з Г. Аббою, директором бібліотеки Берлінського університету. Він створив мережу державних бібліотек, до якої увійшли установи у Варшаві, Кракові та Любліні, а після вторгнення Німеччини до Радянського Союзу – Львові. Державні бібліотеки мали стати, за словами Г. Абби, «місцями для піклування про німецьку науку в Генеральному уряді», які нададуть у його розпорядження «відповідні книжкові матеріали» [14, с. 399]. У Генерал-губернаторство Берлін делегував дюжину німецьких бібліотекарів, які послідовно обійняли керівні посади у цих бібліотеках. Керівники німецьких бібліотек, хоч і були лояльними функціонерами Третього Рейху, безперечно, захистили бібліотечні фонди загальним обсягом близько 6 мільйонів томів від розосередження, а також зберегли близько 300 робочих місць для польських бібліотекарів.

Восени 1942 р. було зроблено кроки щодо забезпечення збереження колекцій різних філій Варшавської державної бібліотеки. Над коморами бібліотеки Варшавського університету було встановлено вогнестійку стелю, а невелику частину фондів, що зберігалися в бібліотеці роду Красінських, було перенесено до підвалів бібліотеки роду Замоїських [9]. У липні 1944 р. обговорювалася можливість перевезення найцінніших історичних колекцій на Захід, яку підтримував Г. Абб. Однак здійснити це не вдалося через брак ресурсів та обмежені технічні можливості і в результаті майже 90 % колекцій було знищено під час бомбардувань союзників у травні 1944 р., а раніше, у серпні та вересні

1942 р., бомбардування союзників зруйнували бібліотеку Міністерства зв'язку (Główna Biblioteka Komunikacyjna) у Варшаві, що налічувала близько 27 000 томів.

У період Варшавського повстання 1 серпня – 2 жовтня 1944 р., головної військової операції польського опору Армії Крайової, та після його поразки варшавські бібліотечні колекції піддалися справжній гекатомбі: під час повстання повністю згоріла бібліотека Варшавського політехнічного університету (Biblioteka Polytechnic University w Warszawie), а будівля бібліотеки-садиби Замоїських була підпалена німецькою армією. Королівська бібліотека (Biblioteka Królewska) є єдиною будівлею з комплексу Королівського замку, яка вціліла за часів Другої світової війни.

Найтрагічніші події, пов'язані з історією польських бібліотек під німецькою окупацією, сталися у жовтні 1944 р. за адресою вулиця Окульнік у Варшаві в будівлі бібліотеки роду Красінських, де за наказом німців було зібрано близько 400 тисяч од. зб. спеціальних колекцій, насамперед із Університетської бібліотеки та Національної бібліотеки. Це стало результатом централізованої організації бібліотек у Генерал-губернаторстві, запровадженій окупантами у 1940 р. Під час Варшавського повстання внаслідок німецьких бомбардувань у бібліотеці спалахнула пожежа. Люди працювали цілий день, намагаючись урятувати рукописи. Деякі книги були врятовані, коли їх викинули з вікон верхнього поверху, а книги на першому та підвальному поверхах були захищені від вогню. Через кілька днів після поразки повстання відділи Брандкомандо підпалили зібрання колекцій, що знаходилася у будівлі бібліотеки Красінських. Список колекцій, які польська та світова культура безповоротно втратили внаслідок спалення бібліотеки, довгий, серед них ноти, карти, парламентські щоденники, листи Владислава IV, ілюміновані рукописи, документи з історії музики, алхімії, театру, десятки тисяч малюнків, графіка та ін. Як пише Х. Ласкажевська, всього в результаті бомбардувань будівлі (вересень) та акції з навмисного знищення зібрань (жовтень) в будівлі бібліотеки Красінських згоріло близько 80 тисяч старих книг (переважно цінні польські книги XVI–XVIII ст.), 26 тисяч рукописів, 2500 інкунабул, тисяч малюнків та графіки, 50 тисяч нот та театральних документів, багаті картографічних зібрань, частина каталогів та інвентарів [10, с. 18]. Одну з таких наполовину спопелених книг, помістили в урну, яка зараз перебуває у палаці Красінських і нагадує про знищення книг під час війни і є найпромовистішим символом Другої світової війни.

Договір про припинення військових дій, який завершив Варшавське повстання, підписаний 2–3 жовтня 1944 р., містив пункт 10, в якому було зазначено про можливість «евакуювати об'єкти, що мають художню, культурну та церковну цінність» [3]. Проте німці завадили евакуації колекції, зокрема підрозділ Вермахту – брандкоманда – ймовірно 12–13 жовтня 1944 р. спалив колекції найцінніших літературних пам'яток Національної бібліотеки, яка загалом втратила 50 000 рукописів.

Заключним розділом драматичної долі варшавських бібліотек під час Другої світової війни стала «Прушківська акція», як спроба забезпечити та вивезти з Варшави, яка мала бути повністю знищена за наказом Адольфа Гітлера, уцілілі книги та рукописи. У рамках «Прушківської акції» німецькій армії вдалося перевезти з Варшави майже 300 тис. од. зб. до Нижньої Сілезії. Значну партію було поміщено на склад на території, створеного німцями тимчасового концтабору в Прушкові під Варшавою. Всупереч обіцянкам, книги були позбавлені турботи німецьких бібліотекарів і зберігалися у несприятливих умовах: стайнях та господарських спорудах, а багато колекцій було пограбовано або знищено [10]. М. Дембовська наводить слова Т. Маковецького, одного із учасників акції, який писав: «З тисяч різних творів ви могли вибрати три-п'ять і дати їм можливість бути збереженими, але решта були приречені» [4, с. 9].

Коли 1944 р. на зруйновані польські землі вступила радянська армія, як член антигітлерівської коаліції, поляки могли сподіватися, що з пограбуванням їхньої національної спадщини, яка не мала прецеденту в історії, покінчено. На жаль, у дуже багатьох задокументованих фактах те, що не вдалося вкрати чи спалити німцям, стало жертвою конфіскації чи пограбування, вчинених радянською армією та іншими структурами радянської держави. Зокрема, жертвою пограбування стала польська власність, яка раніше була розграбована Німеччиною, або колишня німецька власність, права на яку Польща отримала за рішенням великих держав. Організований грабіж здійснювався спеціальними «трофейними бригадами», які в найближчий післявоєнний період діяли не тільки в Німеччині, а й у Польщі, змішуючи території обох країн і не роблячи різниці між польським та німецьким майном. Якщо Росія говорить, що польські документи потрапили до них внаслідок Другої світової війни, це класичний евфемізм, бо насправді польські колекції польських бібліотек були незаконно вивезені до країни-агресора [5].

У січні 1945 р. оперативні групи Економічного комітету Ради Міністрів та Міністерства промисловості були спрямовані на захід слідом за фронтом для захисту та забезпечення безпеки основних фондів та засобів виробництва, а також колекцій, розграбованих німцями. За ними слідували фахівці у галузі історії мистецтв, бібліотекарі, архівісти та музеологи, уповноважені шукати польські культурні надбання, перевезені та заховані у сховищах Сілезії та Померанії. Повернення стало можливим завдяки попередньому документуванню розграбованих та переміщених національних надбань, збиранню та публікації інформації про них за кордоном.

Протягом усієї окупації польські бібліотекарі думали про майбутню реконструкцію бібліотек. Їхнє ставлення найкраще характеризують слова Ю. Грича, написані в листопаді 1942 р.: «Ми на четвертому році війни. Ми спостерігали, як знищують польські книги і наші книгозбірні. Однак ми не можемо здаватися, ми не повинні зламатися або впадати у відчай щодо можливості відновити нашу бібліотеку після війни. Ми, бібліотекарі, віримо і знаємо, що ще поверне-

мося і що це буде величезна робота, для виконання якої потрібна велика кількість підготовлених людей. Реконструкція має відбуватися швидко, планомірно та системно» [7, с. 5]. З 1945 р. польські бібліотекарі почали вести інвентаризацію, хоча це важко було зробити в перші місяці, яка стосувалася конкретних типів бібліотеки, бібліотек одного міста чи області, або окремих бібліотек. Що стосується цінних історичних книгозбірень, то їх втрати важко оцінити в національному масштабі. Найпростішим, здавалося б, є підсумок великих збитків у трьох найбільших адміністративних бібліотеках, де документація про ресурси була найповнішою. Згідно з відомостями П. Маєвського, Національна бібліотека втратила 78 % своїх ресурсів, публічна бібліотека міста Варшави 82 %, а Центральна військова бібліотека – 99 % [12]. Відомий польський дослідник А. Менжинський оцінює загальні втрати, зокрема в колекціях варшавських бібліотек з 1939 р., «ті, що повністю задокументовані, і ті, що стверджуються», в 3 600 000 томів, тобто 60 % довоєнного обсягу, повністю усвідомлюючи, що стан збереження вихідних матеріалів дозволяє лише приблизно знати ступінь знищення ресурсів [13, с. 296]. За його словами, зусилля, докладені для того, щоб надати докладні факти з цього питання, «не зовсім марні – подальші, точніші висновки такого типу дають змогу сформулювати гіпотези щодо питання втрат у війні на дещо стабільніших, хоча все ще надзвичайно слабких засадах» [13, с. 297]. Після закінчення війни польські втрати бібліотечних ресурсів були величезними за кількістю і такими, що неможливо повністю відшкодувати за якістю. Вищезазначена діяльність як органів влади, так і самих бібліотекарів лише мінімально поповнила фонди польських бібліотек загалом і бібліотек Варшави, зокрема [1].

Варшаву можна назвати одним із яскравих прикладів того, як історичний центр міста в Європі був відновлений після Другої світової війни, під час якої місто було повністю знищене. І сьогодні Варшава приваблює туристів архітектурою, парками, пам'ятниками та багатою бібліотечною мережею, яка була відновлена після жадливого знищення, зокрема завдяки працівникам музеїв, архівів та бібліотек, які допомогли зберегти історію.

Висновки. Як засвідчив аналіз робіт польських дослідників, значущість бібліотечних зібрань Польщі під час Другої світової війни розглядалася нарівні з іншими культурно-освітніми установами (наприклад, музеї, театри, школи), а книги – аналогічно з іншими культурними благами (твори мистецтва, архітектури). З'ясовано, що вжитих польською владою заходів щодо забезпечення культурних національних надбань було абсолютно недостатньо напередодні Другої світової війни – вжиті заходи були тимчасовими і, в основному, були результатом відсутності віри у реальність загрози. Встановлено, що бібліотечні колекції були спустошені внаслідок не тільки військових дій, але передусім спланованої, систематичної акції знищення польської культури, зокрема нацисти протягом усього часу, що мали владу, грабували бібліотеки – спочатку на території Німеччини, а потім у всіх захоплених землях. Наголошено, що в

дуже багатьох задокументованих випадках зафіксовано, що те, що не вдалося вкрасти чи спалити німцям, стало жертвою конфіскації чи пограбування, здійснених Червоною армією та іншими структурами радянської держави. Підкреслено, що польська держава і польська культура зазнали величезних, часто непоправних втрат під час Другої світової війни, які в багатьох випадках важко піддаються оцінці через відсутність, знищення або втрату документації. Констатовано, що дії німецько-фашистських окупантів були спрямовані на пограбування культурних цінностей чи їх знищення, що було частиною програми, яка передбачала знищення польської нації, і це була цілком спланована акція знищення найцінніших пам'яток польської літератури, що ми наразі спостерігаємо в діях російських окупантів стосовно українського культурного надбання. Як свідчить вітчизняний досвід, актуальність бібліотек стала очевидною під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну і в нових реаліях на перший план виводиться проблема захисту бібліотечних фондів в умовах війни, що є важливою складовою культурної політики Української держави. Сьогодні важко спрогнозувати терміни завершення воєнних дій та масштаби заповіяної шкоди, але з великою вірогідністю можна передбачити, що в повоєнний період основними напрямками роботи галузі охорони культурної спадщини стане документальне опрацювання фактів воєнних злочинів проти об'єктів культури для притягнення винних до відповідальності, реституція культурних цінностей, реставрація постраждалих пам'яток.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні напрямів галузі охорони культурної спадщини щодо документального опрацювання фактів воєнних злочинів проти об'єктів культури в країнах, які стали жертвою відкритого повномасштабного вторгнення.

Список використаної літератури

1. *Bieńkowska B.* Straty bibliotek : Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich) / B. Bieńkowska. – Poznań : Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2000. – 454 s.
2. *Błońska D.* W obliczu kataklizmu. Zabezpieczenie zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie przed pierwszą i drugą wojną światową / D. Błońska // *Dzieje Najnowsze*. – 2017. – № 1. – S. 28–53. Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/siugv> (дата звернення: 08.01.2024).
3. The decimation of Polish Libraries in The Second World War [Електронний ресурс] // Biblioteka Narodowa. – Електрон. дані. – Poland, Warsaw, 02.09.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/sieww> (дата звернення: 25.01.2024). – Назва з екарана.
4. *Dembowska M.* «Акція пруська». Ratowanie zbiorów bibliotecznych po powstaniu warszawskim. Fakty i ludzie / M. Dembowska // *Przegląd Biblioteczny*. – 1995. – Т. 63, № 1. – S. 1–14.
5. *Estreicher K.* Cultural losses of Poland: index of polish cultural losses during the German occupation, 1939–1944 / K. Estreicher. – London : Society of the Friends of Fine Arts, 1944. – 497 p.
6. *Franas-Mirowska U.* Stan i organizacja powojennego bibliotekarstwa naukowego w świetle czasopiśmiennictwa z lat 1944–1949 / U. Franas-Mirowska // *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*. – 2001. – № 3. – S. 203–221.
7. *Grycz J.* Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie : podręcznik i poradnik / J. Grycz. – Wrocław : Czytelnik, 1945. – 232 s.
8. *Horodyski B.* Biblioteka ordynacji Zamojskiej w latach wojny / B. Horodyski. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2005. – 70 s.

9. Krzykowska K. Dyr. Biblioteki Narodowej: świadome zniszczenie zbiorów BN przez Niemców pozostało bez jakiegokolwiek rekompensaty [Електронний ресурс] / K. Krzykowska // *Dzieje.pl* : Portal historyczny / Muzeum Historii Polski. – Електрон. дані. – Polska, Warszawa, 10.12.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/sievt> (дата звернення: 08.01.2024). – Назва з екрана.
10. Łaskarzewska H. Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939–1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej / H. Łaskarzewska // *Katalog utraconych dzieł sztuki*. – Warszawa : Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2012. – S. 15–26. – Відомості також доступні через Інтернет: <http://surl.li/sigmp> (дата звернення: 25.01.2024). – Назва з екрана.
11. Lewak A. The archives and libraries of Warsaw during World war II, 1939–1945 / A. Lewak // *The Polish Review*. – 1962. – Vol. 7, № 2. – P. 3–39.
12. Majewski P. Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939–1945 / P. Majewski. – Warszawa : Trio, 2005. – 430 p.
13. Mężyński A. Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945 / A. Mężyński. – Warszawa : Ministerstwo kultury i dziedzictwa narodowego, 2010. – 367 s.
14. Mężyński A. Dwa oblicza niemieckich bibliotekarzy w Polsce podczas okupacji 1939–1945 / A. Mężyński // *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*. – 2022. – T. 16, № 3. – S. 393–406. – DOI: 10.33077/uw.25448730.zbk.2022.734.
15. Mężyński A. Kartka z dziejów Biblioteki Narodowej podczas II wojny światowej / A. Mężyński // *Rocznik Biblioteki Narodowej*. – 2003. – T. 35. – S. 67–80.

References

- [1]. Bieńkowska B. *Straty bibliotek: Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939–1945 (bez ziem wschodnich)* [Library losses: Information on losses of libraries and home book collections in occupied Polish territories in 1939–1945]. Poznań, 2000, 454 p.
- [2]. Błońska D. W obliczu kataklizmu. Zabezpieczenie zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie przed pierwszą i drugą wojną światową [In the face of cataclysm. Securing the collections of the National Museum in Krakow before the First and Second World Wars]. *Dzieje Najnowsze* [Recent history], 2017, no. 1, pp. 28–53. Available at: <http://surl.li/siugv> (accessed: 08.01.2024).
- [3]. The decimation of Polish Libraries in The Second World War. *Biblioteka Narodowa* [The National Library]. Available at: <http://surl.li/sieww> (accessed: 25.01.2024).
- [4]. Dembowska M. „Akcja pruszkowska”. Ratowanie zbiorów bibliotecznych po powstaniu warszawskim. Fakty i ludzie [“Action Pruszków”. Saving library collections after the Warsaw Uprising. Facts and people]. *Przegląd Biblioteczny* [The Library Review], 1995, vol. 63, no. 1, pp. 1–14.
- [5]. Estreicher K. *Cultural losses of poland: index of polish cultural losses during the German occupation, 1939–1944*. London, 1944, 497 p.
- [6]. Franas-Mirowska U. Stan i organizacja powojennego bibliotekarstwa naukowego w świetle czasopiśmiennictwa z lat 1944–1949 [The state and organization of post-war scientific librarianship in the light of periodicals from 1944–1949]. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* [Piotrków Historical Annals], 2001, no. 3, pp. 203–221.
- [7]. Grycz J. *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie : podręcznik i poradnik* [Practical librarianship in outline: textbook and guide]. Wrocław, 1945, 232 p.
- [8]. Horodyski B. *Biblioteka ordynacji Zamojskiej w latach wojny* [Library of the Zamość estate during the war]. Warszawa, 2005, 70 p.
- [9]. Krzykowska K. Dyr. Biblioteki Narodowej: świadome zniszczenie zbiorów BN przez Niemców pozostało bez jakiegokolwiek rekompensaty [Director of the National Library: The deliberate destruction of the National Library's collections by the Germans remained without any compensation]. *Dzieje.pl* : historical portal. Available at: <http://surl.li/sievt> (accessed: 08.01.2024).
- [10]. Łaskarzewska H. Losy księgozbiorów historycznych w latach 1939–1945 i po zakończeniu drugiej wojny światowej [The fate of historical book collections in the years 1939–1945 and after the end of World War II]. *Katalog utraconych dzieł sztuki 2012* [Catalog of lost works of art 2012]. Warszawa, 2012, pp. 15–26. Available at: <http://surl.li/sigmp> (accessed: 25.01.2024).
- [11]. Lewak A. The archives and libraries of warsaw during World war II, 1939–1945. *The Polish Review*, 1962, vol. 7, no. 2, pp. 3–39.
- [12]. Majewski P. *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939–1945* [War and culture. Polish cultural institutions in the occupation realities of the General Government 1939–1945]. Warszawa, 2005. 430 p.

- [13]. Mężyński A. *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945 [Warsaw Library in 1939–1945]*. Warszawa, 2010. 367 p.
- [14]. Mężyński A. Dwa oblicza niemieckich bibliotekarzy w Polsce podczas okupacji 1939–1945 [Two faces of German librarians in Poland during the occupation of 1939–1945]. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi [Studies into the History of the Book and Book Collections]*. 2022, vol. 16, no. 3, pp. 393–406. DOI: 10.33077/uw.25448730.zbkh.2022.734.
- [15]. Mężyński A. Kartka z dziejów Biblioteki Narodowej podczas II wojny światowej [A page from the history of the National Library during World War II]. *Rocznik Biblioteki Narodowej [Yearbook of the National Library]*, 2003, vol. 35, pp. 67–80.

Надійшла 01.02.2024 р.

Morshna N. O.,
Research Assistant
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine
tel.: (044) 218 14 13
e-mail: 0445157755@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2501-4180>

LIBRARIES OF WARSAW DURING THE HECATOMBE PERIOD 1939–1945

Summary

Purpose. Nataliia Morshna’s article “Libraries Warsaw during the hecatomb period 1939–1945 years” reveals the current problems of Polish libraries that survived the hecatomb during the German and Soviet occupation of 1939–1945. *Methodology.* The research methodology is based on the application of general scientific principles of historicism, consistency, complexity, objectivity, and comprehensiveness of knowledge. This was facilitated by the use of methods of analysis, abstraction, synthesis and generalization. *Novelty.* Analysis of the state of Polish libraries during the Second World War 1939–1945 showed that Polish culture suffered huge losses due to the lack of formation of the state policy regarding the preservation of cultural values under the threat of a military invasion of the country, which actualized this problem in Ukraine during the russian-ukrainian war. *Scientific novelty.* The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the study of the experience of Polish libraries during the period of German and Soviet occupation showed that during the full-scale russian invasion of Ukraine, the relevance of libraries became obvious, and in the new realities the problem of protecting library funds in wartime arose, which is an important component of the cultural policy of the Ukrainian state. *Practical value.* Analysis of the experience of preserving Polish library collections during the period of German aggression for Ukraine during a full-scale invasion of russia in order to identify advantages and disadvantages in order to prevent them. *Conclusions.* As evidenced by the analysis of the works of Polish researchers, the significance of library collections in Poland during the Second World War was considered on a par with other cultural and educational institutions (for example, museums, theaters, schools), and books were threatened in the same way as other cultural values (works of art, architecture). It was found that the measures taken by the Polish authorities to secure cultural national heritage were

completely insufficient on the eve of the Second World War – the measures taken were temporary and, mainly, were the result of a lack of faith in the reality of the threat. It has been established that the library collections were devastated not only as a result of military operations, but primarily as a result of a planned, systematic action to destroy Polish culture, in particular, the Nazis looted libraries during the entire time they were in power – first on the territory of Germany, and then in all occupied lands. It is emphasized that the Polish state and Polish culture suffered huge, often irreparable losses during the Second World War, which in many cases are difficult to assess due to the absence, destruction or loss of documentation. It was established that the actions of the Nazi occupiers were aimed at looting cultural values or their destruction, which was part of the program that provided for the destruction of the Polish nation, and it was a completely planned action to destroy the most valuable monuments of Polish literature, which we are currently observing in the actions of the Russian occupiers against Ukrainian cultural heritage. Today, it is difficult to predict the timing of the end of hostilities and the extent of the damage caused, but it is highly likely that in the post-war period, the main areas of work in the field of cultural heritage protection will be documenting the facts of war crimes against cultural objects in order to bring the perpetrators to justice, restitution of cultural values, and restoration of damaged monuments.

Keywords: Polish libraries, World War II, Warsaw, hecatomb, library collections, national property, German occupiers.

УДК 094.5:57:001.1.(477)"17"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305536](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305536)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент,

головний бібліотекар науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого

м. Київ, вул. М. Грушевського, 1

e-mail: socolv@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

ВІДОМОСТІ ПРО ЖИВУ ПРИРОДУ ТА ПОШИРЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ВИДАННЯХ І РУКОПИСАХ В УКРАЇНІ У XVIII СТ.

Проаналізовано особливості розвитку природничо-наукового книгодрукування та формування репертуару видань з наук про живу природу в Україні у XVIII ст. Досліджено жанрово-типологічний і тематичний склад зазначених видань. Охарактеризовано їх функціональне призначення та особливості використання. З'ясовано значення праць з різних галузей наук про живу природу у поширенні природничо-наукових знань та просвітництва в Україні у XVIII ст. При вивченні видань проаналізовано їхній зміст, авторський склад, поліграфічне оформлення, осередки створення.

Ключові слова: історія книги, галузеве книгодрукування, природничо-наукова книга, видання з природничих наук, популяризація знань, формування біологічних наук, Україна, XVIII ст.

Одним з найважливіших факторів повноцінного функціонування таких сфер, як наука, освіта, просвітництво є розповсюдження та використання джерел наукової інформації, розвиток книжкової та бібліотечної справи. Книга у XVIII ст. в Україні відігравала роль важливого чинника духовного розвитку, тому окремого наукового дослідження потребують різноманітні аспекти її історії. Серед них, зокрема, такі як розвиток природничо-наукової книги та галузевого книгодрукування, зокрема з наук про живу природу. Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю вивчення витоків сучасних інформаційних ресурсів з різних галузей біологічних знань, а також недостатнім дослідженням значення стародруків та рукописів XVII–XVIII ст. з наук про живу природу як окремого явища культури. Проблеми походження, створення, розповсюдження та функціонування видань з наук про живу природу, що були надруковані на території України у XVIII ст., в українському суспільстві не знаходили ще всебічного висвітлення.

Книга як сукупність матеріальної і духовної культури має двобічне функціонування: з одного боку, вона є наслідком розвитку науки і культури, її духовний і матеріальний субстрат, а, з іншого – вона є джерелом подальшого про-

гресу наукової думки та необхідною умовою для розвитку самої науки. Тому вивчення історії природничо-наукової книги та її ролі в суспільстві потребує паралельного дослідження стану природничих наук та освіти. До того ж, книги були однією з тих ланок, через які привносились нові культурні течії з країн Європи.

Не претендуючи на повноту вивчення всіх аспектів проблеми дослідження видань та рукописів про живу природу в Україні у XVIII ст., автор поставив за головну мету дослідити історичні умови їх створення, розповсюдження та функціонування; визначити головні тенденції та особливості розвитку книгодрукування праць, що описували та характеризували явища живої природи, а також розкрити значення окремих книг запропонованої тематики у науковому та культурно-освітньому розвитку України XVIII ст.

Цілісне вивчення книги вимагає системного аналізу під кутом зору її відповідності суспільним потребам. Поняття «книга» може розглядатись через призму поліграфічного, виробничого, мовного, хронологічного визначення тощо. Найбільш плідним критерієм природничо-наукової книги XVIII ст. є функціональне її призначення, тобто фіксація і залучення читачів до наукових знань. У XVIII ст., як і раніше, під словом «книга» мали на увазі цілісний текст, твір у рукописній чи друкованій формі незалежно від обсягу праці.

Розглядаючи історію природничо-наукової книги в Україні у XVIII ст., зокрема видань та рукописів про живу природу, неможливо обмежуватися тільки належністю автора чи видавця до певної національної культури, оскільки книга є не тільки результатом авторської роботи, а й колективним духовним і матеріальним продуктом суспільства. Створення та видання книг хоч і індивідуальне за своїм походженням, але соціальне за своїм функціонуванням. Отже, в дослідженні історії природничо-наукового книговидання в Україні XVIII ст., етнічно-територіальний принцип є найбільш науково доцільним. Інші принципи, які спиралися б на походження автора, або на зміст, мову та інше викликають певні складнощі у визначенні значення тієї чи іншої книги. Звичайно, в Україні у XVIII ст., внаслідок певних історичних умов та відсутності незалежності, була активна присутність в країні чужомовних видань і чужомовних вчених, чий праці так чи інакше впливали на розвиток української науки і наукової книги (поняття «наукова книга» слід розглядати в історичному контексті з позицій її функціонального призначення). До того ж, природничі науки, зокрема науки про живу природу, в той час мали міцний зв'язок з медичними та сільськогосподарськими науками. Тому, досліджувати розвиток книг про живу природу треба у співвідношенні зі становленням медичної та сільськогосподарської книги.

Окремі питання із запропонованої тематики розглядалися лише у контексті історико-наукознавчих проблем, оскільки показати розвиток наукової думки в Україні є неможливим без вивчення історії книги. Тому історико-наукознавчий аспект аналізу творів з природничих наук розроблений значно краще, ніж кни-

гознавчий (праці С. Верхратського, П. Заблудовського, В. Нічик, В. Плюща, Я. Стратій, І. Шульги, А. Щербакової, Ю. Павленко, С. Рудої, С. Рудика, М. Рутинського, С. Хорошевої та ін.) [2, 12; 14; 16; 22; 26; 27]. У працях цих авторів книга досліджується з погляду її ролі у сфері науки й освіти. Фундаментальними працями з розвитку наук про живу природу в Україні є тритомне видання «Развитие биологии на Украине» (Київ, 1984), дослідження з історії медицини XVIII ст. (праці С. Верхратського, П. Заблудовського, В. Плюща), де докладно розглядаються наукові роботи вітчизняних вчених-медиків [2; 16; 18]. Значний вклад у дослідження стародруків в Україні внесли праці Я. Ісаєвича, Я. Запаско, П. Попова, С. Маслової, І. Каганова, І. Огієнка та інших, де розглядаються загальні питання розвитку книгодрукування в Україні у XVIII ст., діяльність друкарень, видавців, аналізується склад книжкової продукції та окремі друки [6–8]. Певний репертуар природничо-наукових видань XVIII ст., що були надруковані на території України, було складено, переважно, за каталогом стародруків Я. Запаско та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні» (Львів, 1981–1984) [6; 7]. Окремі відомості про розвиток природничо-наукової книги на Правобережній Україні XVIII ст. проаналізовано за публікаціями польських вчених. Зокрема, багато інформації про діяльність друкарень Правобережної України має багатотомне польське видання «Стародавні польські друкарні XV–XVIII ст.» («Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku») (Вроцлав-Краків, 1959–1960) [29]. Відомості з розвитку наук про живу природу та поширення природничо-наукової книги на Правобережній Україні у XVIII ст. характеризуються також у польській галузевій періодиці та в окремих монографіях, узагальнення матеріалів яких відображено в багатотомній академічній праці «Історія науки в Польщі» («Historia nauki polskiej») (Вроцлав, 1970) [30].

Відомо, що біологія (від грец. *bios* – життя, *logos* – вчення) у сучасному розумінні змісту науки про властивості та закономірності живих організмів сформувалася лише у XIX ст. Втім, зазначене поняття почали використовувати ще у XVIII ст., але сенс його був дещо іншим. Наприклад, Карл Лінней (1707–1778) називав «біологами» авторів, що склали життєписи ботаніків. Термін «біологія», як науки про властивості живих тіл, почали використовувати на рубежі XVIII–XIX ст. відразу три автори: Карл Фрідріх Бурдах (1776–1847), Готфрід Рейнгольд Тревіранус (1776–1837), Жан-Батіст Ламарк (1744–1829). Хоча вперше, а саме у 1797 р., термін «біологія», як назви вчення «про життєву силу», почав використовувати німецький професор анатомії Теодор Руз (1771–1803) у своїй книзі «Основи науки про життєву силу» («Grundzüge von der Lehre von der Lebenskraft») (Брауншвейг, 1797). Надалі, у 1800 р., термін «біологія» застосував професор Дерптського університету Карл Фрідріх Бурдах, а у 1802 р. одночасно і незалежно один від одного – Жан-Батіст Ламарк та Готфрід Рейнгольд Тревіранус. Г. Тревіранус, будучи натурфілософом та прихильником еволюції організмів, причину якої вбачав у впливі зовнішніх умов,

використав цей термін у назві своєї наукової праці «Біологія, або філософія живої природи» («*Biologie, oder die Philosophie der lebenden Natur*») (Göttingen, 1802), де вперше висунув на перший план вивчення закономірностей живих організмів. Втім, дослідження живих організмів почали здійснювати ще в стародавні часи. З поширенням експериментальних методів дослідження, зокрема, з використанням мікроскопу; з посиленням диференціації наук та розвитком окремих галузей знань про живу природу; з удосконаленням поглядів про побудову певної системи класифікації рослин та тварин, суттєве поглиблення та поглиблення зазначених досліджень здійснювалося у XVI–XVIII ст., коли поступово накопичувався матеріал для формування нової галузі знань про живу природу (тобто, біології). Становлення окремих галузей біології (фізіології, ботаніки, зоології, цитології, вірусології, мікробіології, ембріології та ін.) у XVII–XVIII ст. тривало одночасно з розвитком певних напрямів досліджень в галузі медицини, ветеринарії, географії (в працях з натурфілософії, «природної історії», «землепису» та ін.). Відомо, що розвиток природничих наук у даний період мав синкретичний характер.

Перші видання, що були створені вітчизняними культурно-просвітницькими діячами та характеризували окремі напрями досліджень живих організмів були надруковані ще на початку XVII ст. Так, український шляхтич, письменник, церковний діяч ректор Київської братської школи у 1620–1624 рр. Касіян Сакович (1578–1647) в праці «Аристотелеві проблеми, або питання про природу людини» («*Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym*»), що була надрукована в Кракові у 1620 р., спираючись на праці Аристотеля, характеризував та тлумачив відомості з фізіології, анатомії людини та з інших наук про живу природу в книзі під однією назвою [3, с. 33]. У 1625 р. також в Кракові було надруковано ще одну працю К. Саковича «Трактат про душу» («*Traktat o duszy*»). Обидві праці використовувались учнями Київської братської школи та давали багато відомостей з різних галузей природничих наук.

Відомості з анатомії та фізіології також подавав у своєму курсі з філософії у 1691–1693 рр. під назвою «Філософське змагання» («*Agonium philosophicum*») український культурно-просвітницький діяч Стефан Яворський (1658–1722) у розділі «Психологія» [28, с. 342]. Відомо також, що наприкінці XVII ст. у навчанні використовували лекційний курс за книгою невідомого автора, що називався «Натурфілософія або трактат, складений з восьми книг Аристотеля з фізики» (1684), де також було багато відомостей з різних галузей наук про живу природу. Таким чином, можна констатувати, що з другої половини XVII ст. в Україні у вищих навчальних закладах, зокрема у Києво-Могилянській академії, відомості з наук про живу природу викладали переважно в курсах з натурфілософії або фізики. Під фізикою в той час розуміли науку про природу, куди входили відомості майже з усіх галузей природничих наук, у тому числі наук про живі істоти [12, с. 73]. В лекційних курсах з фізики (натурфілософії) по-

давались відомості з ботаніки, зоології, медицини, географії, господарства та ін. [1, с. 139].

Загалом, науки про живу природу досить повільно розвивались на теренах України і одними з останніх сформувались в окремі галузі природничо-наукового знання. Навіть у другій половині XVIII ст. вони носили більше описовий характер і залежали від певних суспільних потреб (наприклад, для вирощування різних сортів фруктових і ягідних рослин в Кловському і Царському садах у Києві, проводилась певна робота з селекції, використовувався штучний відбір високопродуктивних і холодостійких рослин, що потребувало відповідного рівня знань з ботаніки) [18, с. 63]. Формування наук про живу природу на теренах України у XVIII ст., як і в інших країнах Європи, залежало, не тільки від розвитку та поширення досліджень із вищезазначених галузей знань, а й від прогресу певних сфер людської діяльності (в першу чергу, медицини, ветеринарії, сільського господарства тощо), піднесення, реформування та розвію освіти та науки в цілому.

У першій половині XVIII ст., внаслідок несприятливих соціально-культурних умов на Правобережній Україні (зокрема, в розвитку освіти та науки) більш слушно просвітницькі тенденції розвивалися на Лівобережжі [4, с. 35]. На цей час припадає розквіт науково-педагогічної діяльності вчених-викладачів Києво-Могилянської академії. У натурфілософських розробках київських вчених, в їх курсах лекцій відомості з природничих наук часто були значними за обсягом і основні за змістом. Курси з натурфілософії та наукові праці вітчизняних вчених-викладачів спиралися на праці західноєвропейських дослідників, зокрема Ньютона, Галілея, Кеплера, Декарта, Парацельса, Лейбніца, Ліннея та ін. [22, с. 27]. Поступово науки про живі організми виокремлювалися у спеціальний напрям досліджень, про що свідчать назви наукових праць деяких випускників та викладачів Києво-Могилянської академії (наприклад «Про живе тіло» Х. Чарнуцького (1702), «Про малі природні речі» І. Левицького (1719), «Природознавство» М. Козачинського (1725) та ін.) [18, с. 50]. Значним успіхом користувався курс фізики (натурфілософії) Г. Кониського (1717–1795), в якому він у 1747–1751 рр. розкривав та тлумачив різні відомості з зоології, ботаніки, анатомії, фізіології [9, с. 443–488]. Зокрема, вчений намагався побудувати низку назв живих організмів від найпростішої організації до більш складної.

На Правобережній та в Західній Україні (Галичині) наприкінці XVII–XVIII ст. розвиток науки так само був у прямій залежності від діяльності вищих навчальних закладів. Одним з перших вищих навчальних закладів, який мав безпосередній вплив на розвиток природничих наук на західних землях України, стала Замойська академія, яка у 1594 р. одержала права університету [25, с. 262]. Наприклад, ще у XVII ст. в галузі медицини, тут були надруковані праці С. Шимановича «Про пізнання причин хвороб» та «Про охорону санітар-

ного стану заселених місць», тритомна праця Я. Урсіна «Трактат про кістки людського тіла» та ін. [13, с. 122; 23, с. 135].

На Правобережній Україні вивчення і опис тваринного і рослинного світу здійснювались, переважно, польськими і німецькими натуралістами. Наприклад, в працях єзуїта, натураліста і зоолога Габрієля Ржончинського (G. Rzączyński) (1664–1737), який народився в Україні і багато мандрував західноукраїнськими землями, було багато відомостей ботанічного та зоологічного характеру зазначеного регіону (наприклад, у праці «Цікава природнича історія Королівства Польського» («*Historia naturalis Curiosa Regni Poloniae*»)) (Сандомир, 1721), де поряд з науковими відомостями з різних природничих наук та краєзнавства нерідко зустрічаються вигадки у дусі пізньої схоластики) [18, с. 69]. Доповнення до цієї праці, що вийшли після смерті автора, відзначаються вже більшою науковістю «Доповнення природничої історії Королівства Польського. Посмертна праця» («*Auctuarium historiae naturalis Regni Poloniae. Opus posthumum*», Гданськ, 1742). Праці Г. Ржончинського щонайменше 50 років були головним джерелом інформації про живу природу на теренах Речі Посполитої, на які посилалися багато тогочасних вчених-дослідників. Їх також використовували як шкільні підручники.

В Галичині після першого розподілу Польщі та встановлення австрійської влади (1773), новий уряд відразу почав проводити соціально-культурні, економічні та інші реформи, зокрема у сферах освіти та науки. Стан медичної освіти та науки тут значно став кращим. Створена австрійцями Крайова рада здоров'я досить негативно характеризувала санітарний стан західних районів України [17, с. 185]. У 1773 р. за наказом Марії Терези у Львові була заснована Медична колегія для підготовки лікарів, хірургів, акушерів та аптекарів. У Львівській академії в 1773–1784 рр. було здійснено низку заходів, які наблизили її науково-педагогічну діяльність до австрійської системи. У цей час Львівська академія називалась Королівським ліцеєм. Тут було розширене викладання природничих і точних наук. У 1784 р. імператор Священної Римської імперії Йозеф II (1741–1790) надав Львівській академії права університету, який мав чотири факультети. Зокрема, на основі Медичного колегіуму був відкритий медичний факультет, де викладали фізику, ботаніку, хімію, анатомію, фізіологію, хірургію, фармакологію та ін. [30, с. 322]. Кількість студентів на медичному факультеті поступово зростала, наприклад, у 1789 р. вона становила 56 осіб, а в 1790 р. вже 92 особи [16, с. 58]. В університеті працювало чимало вчених-викладачів, які зробили певний внесок у розвиток природничих наук, у тому числі, у розвій наук про живу природу. Так, наприклад, одним з них був перший професор ботаніки і хімії Бурхардт Зацберт Шіверек (1742–1807), який став відомим завдяки своїм дослідженням мінеральних вод Передкарпаття та заснування ботанічного саду.

Також плідною на теренах України була діяльність одного з найвидатніших австрійських вчених-енциклопедистів, лікаря, географа, геолога, ботаніка, ет-

нографа та мандрівника західноукраїнського краю другої половини XVIII ст. Бальтазара Гакета (1739–1815), чималий період життя якого (1787–1805) був пов'язаний із Галичиною. У Львівському університеті Б. Гакет обіймав посаду професора природничої історії. Зазначений період життя вченого був найбільш плідним щодо природничо-наукових досліджень. Б. Гакет щороку організовував комплексні наукові експедиції в Західному Поділлі, Буковині, Карпатах та в інших землях. В експедиціях вченим було зібрано багато мінералогічних й біологічних колекцій, зроблено кадастр мінеральних ресурсів та ін. Б. Гакет опублікував майже 40 праць з медицини, географії, геології та біології. Його чотирьохтомна праця «Нові фізично-політичні подорожі в 1788–1795 рр. Дакійськими і Сарматськими або Північними Карпатами» («Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten» (Нюрнберг, 1790, 1791, 1794, 1796) стала основою географічного, геологічного, біологічного й етнографічного наукового вивчення Західної України [20, с. 32].

Таким чином, в Україні значний вплив на світоглядні процеси та формування різних галузей природничих наук мали реформи освітньої справи. Впливи декретного характеру були досить міцними, внаслідок чого зазначені процеси були далекі від самостійного розвитку та зазнавали штучного втручання. Так, через реформи освітньої справи в Росії, згідно статуту 1786 р. в старших класах Головних народних училищ на Лівобережній Україні було запроваджено викладення так званої «природничої історії». У зазначеному році був надрукований підручник В. Зуєва «Начертание естественной истории» (СПб., 1786), за яким читали курс даної дисципліни в Головних народних училищах. Втім, підручник В. Зуєва став одним з найкращих з усіх європейських видань з «природничої історії» [26, с. 38]. Отже, в останню третину XVIII ст. викладання природничих наук на теренах України все більше уніфікується за загальнодержавними зразками тієї чи іншої пануючої держави. Наприклад, у Києво-Могилянській академії з 1798 р. курс фізики був замінений більш простішим викладанням «Краткой естественной истории», що було пов'язано, певною мірою, з перетворенням Академії у суто духовний навчальний заклад [18, с. 54]. Проте, роль Києво-Могилянської академії в розвитку освіти і поширенні наукових знань в Україні до початку XIX ст. була безперечною. Випускники Академії ставали видатними вченими-діячами в різних країнах Європи. Наприклад, один з численних випускників Академії, видатний лікар і ботанік та один з перших російських флористів-систематиків Костянтин Щепін (1728–1770) став першим професором Московської госпітальної школи, де він викладав анатомію, фізіологію, ботаніку. Значний внесок у розвиток науки зробили професори І. Андрієвський, Д. Велланський, А. Данилевський, І. Полетика, П. Погорецький, К. Рожалін, І. Руцький, Ф. Тихорський та ін.

Певним поштовхом до започаткування досліджень живої природи були систематичні описи певних регіонів України, що почалися з XVIII ст. переважно

через господарсько-статистичні розвідки і соціально-економічної характеристики окремих українських земель. На Лівобережній Україні вони проводились, переважно, за дорученням російського уряду із суто практичною та прагматичною метою. Так, опис Лівобережної України було висвітлено у праці І. Кирилова «Цветущее состояние Всероссийского государства» (СПб., 1731), у першому томі атласу Росії 1734 р. та в «Атласе Российской империи», що видавала Петербурзька Академія Наук в 1745 р. [5, с. 40]. Більш систематичне наукове вивчення флори і фауни України розпочалося тільки з другої половини XVIII ст. і частково було пов'язане з діяльністю географічних, геологічних та інших природничо-наукових експедицій. Зокрема, у 1768–1775 рр. Петербурзька Академія наук для вивчення природних багатств малодосліджених регіонів Російської імперії організувала цілу низку таких експедицій. Ідею про спорядження географічних експедицій послідовно обґрунтував Михайло Ломоносов, який керував Географічним департаментом Академії наук [11, с. 105]. Зокрема, за розпорядженням Сенату з усіх міст Лівобережної України до Академії наук надавали різні природничо-географічні відомості. У найбільш детальному вигляді ці відомості було подано в топографічних описах намісництва країни – Харківського (1778), Чернігівського (1786), Новгород-Сіверського (1787) та ін. Зазначені описи мали також певні відомості про тваринний та рослинний світ, фіксували стан сільського господарства [14, с. 186]. Грунтовні відомості про рослинний та тваринний світ було представлено в описі Чернігівського намісництва О. Шафонського (1786) та в описі Харківщини (1788). У межах характеристики рослинного і тваринного світу, поряд з розвитком різних галузей географії, накопичувався певний матеріал для започаткування досліджень в різних галузях ботаніки та зоології. Таким чином, перші комплексні природничо-географічні дослідження Лівобережної України, які здійснювали експедиції 1760–1770 рр. Петербурзької Академії наук та описи земель, в яких брали участь такі видатні вчені як П. Паллас, В. Зуєв, Г. Капустін, І. Георгі, С. Гмелін та ін.

З другої половини XVIII ст. на теренах України почала значно зростати зацікавленість до природничих наук серед культурно-освітніх діячів та письменного населення, про що можна констатувати за збільшенням кількості вітчизняних природничо-наукових видань, зокрема з географії, медицини, фізики та інших галузей природничих наук, а також за поширенням в українському суспільстві природничо-наукової книги в цілому.

Як вже зазначалося, чимало відомостей про природничий світ того чи іншого краю України було в працях з географії. Вітчизняними культурно-просвітницькими діячами, вченими та викладачами нерідко робились рукописні переклади видань з географії, що були надруковані латиною, польською, французькою, німецькою, англійською мовами (переклад С. Величка з німецької мови «Космографії», переклад Є. Славинецького з латини «Атласу» нідерландського вченого Я. Блеу та ін.). Наприклад, на Лівобережній Україні був

поширений рукописний переклад російською мовою, зроблений на початку XVIII ст. праці Ф. Клюверія «Введение во всю географию, новую и древню», яка вважалась на той час однією з найкращих за повнотою і достовірністю матеріалу (оригінал цієї праці вийшов у 1629 р. в шести томах) [15, с. 338]. Також популярними на Лівобережній Україні були такі видання з географії як праця С. Крашеніннікова «Описание земли Камчатки» (СПб., 1755–1756, 2-е вид. – 1786) та «Бергамонново естественное землеписание сокращенное Готфридом Гроссе» (СПб., 1794), котрі, поряд з вищезазначеними виданнями, перебували в бібліотеках навчальних закладів, монастирів, у фондах приватних книжкових збірань тощо [24, с. 77].

У першій половині XVIII ст. на Правобережній Україні були поширені трактати з географії латинською й польською мовами, які давали певну інформацію з наук про живу природу (зокрема, з «природничої історії»). У деяких з них було чимало відомостей про рослинний та тваринний світ Правобережної України та Галичини (наприклад, в таких працях, як «Природнича історія королівства Польського» («*Historia naturalis regni Poloniae*») Габрієля Ржончинського (Сандомир, 1727), «Географія новітня або вельми корисна» («*Geografia novissima albo wielce użyteczna*») Яна Науманського (Варшава, 1729), «Частини світу» («*Świat we wszystkich częściach*») Владислава Любенського (Вроцлав, 1740), «Географічний збірник», що склав Вавжинець Юзеф Салтшевич (Краків, 1746). та ін.) [21, с. 125]. Варто також зазначити про працю Константина Шанявського «Цивільна географія» («*Geographia civilis*»), що була надрукована у Львові в друкарні Святої Трійці у 1748 р. для потреб піарських шкіл регіону. Фактично, це був навчальний посібник, написаний подібно до відомих на той час праць німецьких географів-картографів та істориків Філіпа Клювера (Клюверіуса) (1520–1623) і Йоганна-Баптиста Гоманна (1664–1724) у формі катехізису (тобто, запитань і відповідей). Зазначимо, що крім вищезгаданої праці з друкарні Святої Трійці вийшло ще три видання природничо-наукової тематики.

Формуванню наук та поширенню знань про живу природу сприяли також описи медико-санітарного стану певних місцевостей України, де подавались відомості з ветеринарії та медицини. Так, наприклад, праця видатного українського вченого та державного діяча Степана Андрієвського «Обсервации. Медико-топографические наблюдения в Черниговской губернии», яка за дослідженням В. Плюща була надрукована гражданським шрифтом у Чернігові у 1783 р., мала певні відомості з різних галузей медицини [16, с. 250]. Вітчизняний вчений-медик та талановитий організатор медичної справи, професор медицини Степан Андрієвський (1760–1818) був членом Медичної колегії, директором Медико-хірургічної академії в Петербурзі де з восьми кафедр п'ять очолювали українські вчені: Н. Карпинський (кафедра анатомії і фізіології), Я. Саполович (кафедра хірургії), Г. Базилевич (кафедра патології і терапії), Г. Соболевський (кафедра ботаніки) та ін. [16, с. 110–111]. С. Андрієвський вперше в Російській імперії описав інфекційну хворобу «сибірку», ввів термін «сибирская язва»

(термін є визнаним лише в Росії, тоді як в світі хворобу називають «антракс»). За працю «О сибирской язве» (1787, рукопис був загублений) він одержав звання штаб-лікаря. На підставі цієї праці Сенат запропонував видати в Петербурзі дві книги: одну для лікарів («Краткое описание сибирской язвы» (СПб., 1796)), другу для широкого загалу. Відомо 15 праць (рукописів) латинською, російською, німецькою мовами, які наприкінці XVIII ст. написав С. Андрієвський про заразні хвороби, анатомію, фізіологію та ін. Цікаво, що його родич Іван Андрієвський (1759–1809), який також народився на Чернігівщині і пройшов початковий курс навчання в Києво-Могилянській академії, став фундатором вищої ветеринарної освіти в Росії. Після отримання звання доктора медицини, захистивши у 1803 р. першу в Росії дисертацію з паразитології («Анатомічні зміни кишківника під впливом глистів» («*Mutationes anatomicae in intestinis sub influxu vermium*»)), в 1805 р. він став першим завідуючим кафедри «лікування тварин» при Московському університеті та проректором цього університету. У своїх підручниках «Новый полный методический лечебник конской, скотской и других домашних животных, как то: овец, коз, свиней, собак, кошек и домашних птиц» (М., 1793), «Наставление или изобретение правил, собственно принадлежащих к сбережению конского здоровья» (М., 1795) та «Начальные основы медицины, ветеринарии или скотолечения» (М., 1805) І. Андрієвський не лише критикував знахарську ветеринарну практику, а й надавав великого значення вивченню причин захворювання, профілактичним і зоотехнічним заходам, дієтичній годівлі, розвитку паразитології [19, с. 46–47].

На теренах України були розповсюджені не тільки зазначені праці І. Андрієвського, а й багато інших рукописів та видань з ветеринарії, що створювались у XVII–XVIII ст., як, наприклад, «Lekarstwa domowe zebrane z rozmaitych autorow» («Домашні засоби лікування, зібрані від різних авторів») (Люблін, 1622), «O strukturze domu dla koni» («Про будову стайні для коней») (Краків, 1687), праця Кшиштофа Дорогостайського «Hippika albo nauka o koniach...» («Гіпіка або наука про коней...») (Краків, 1603; 2-е вид. 1647), «Книга конская лекарственная от разных болезней» (СПб., 1779), рукописний лікарський poradnik, написаний коновалом-кріпаком, що називався «Сия книга лечебник конский сочинен дому князя Григория Федоровича Долгорукова человека его Владимира Иванова сына Верещагина и написан своею рукою 1723 г.» (у рукописі розкривалися питання про догляд, розведення, хвороби коней тощо) та багато інших.

Слід зазначити, що ще наприкінці XVI ст. з'явилися та розповсюджувалися у кількох редакціях лікувальні poradniki під назвою «Вертоград» або «Прохладный вертоград». Стали поширені рукописні «Травники» або «Зельники» – це збірники, які містили описи лікарських рослин, в яких приводилися найрізноманітніші відомості з ботаніки, зоології, хімії та з інших галузей природничих наук, а також статті з садівництва, господарства, ветеринарії та ін. [2, с. 213]. «Вертогради» часто використовували як навчальні посібники на від-

міну від «Травників», які були призначені для самолікування. Поряд з «Вертоградми» розповсюджувались «Прохладные вертограды», які відзначались розглядом більш вузького кола культурних та лікарських рослин (як правило, тільки культурних рослин) [27, с. 148–150]. Отже, лікарські та господарські порадики були одними з поширених рукописних книг науково-практичного жанру. Рукописами медичного та одночасно природничо-наукового характеру були порадики та посібники з ботаніки, анатомії, фізіології, фармакології [10, с. 5]. Зокрема, лікарські порадики, що мають певні переліки назв трав, лікарських дикоростучих рослин, дерев, кущів, городніх рослин, злаків тощо, постають багатим джерелом для дослідження ботанічної номенклатури XVIII ст.

Багато було також рукописних та друківаних порадників з ветеринарії. Загалом, в Україні у XVIII ст. з ветеринарії було надруковано 17 видань, які описували спостереження за хворобами, різні емпіричні дослідження, надавали практичні поради, засоби лікування та запобігання від інфекційних захворювань, рекомендації щодо розведення худоби тощо. Більшість з цих видань були розраховані на широке коло освічених людей та мали за мету допомагати при лікуванні тварин або підвищувати рівень знань з ветеринарії. Так, наприклад, друкарнею католицького чернецького ордену «босих кармелітів» у Бердичеві було опубліковано три ветеринарних науково-практичних порадників польською мовою з лікування коней і домашньої худоби: «Зібрання практичних заходів і відомостей про лікування кінських вад» («Zbiór rzeczy użytecznych zawierający informacje o leczeniu defektów końskich») (Бердичів, 1782), «Зібрання відомостей і практичної інформації про заходи лікування кінських хвороб, худоби й овець. Наука господарства стосовно огородництва, посіву і прищеплення» («Zbiór wiadomości użytecznych zawierający informacje o sposobach leczenia różnych defektów końskich, bydłych i owczych. Naukę gospodarzom około roli, ogrodów, siewu i szczepienia...») (Бердичів, 1790) та «Практичні засоби лікування кінських хвороб та іншої худоби і домашньої птиці, а також секрети винаходів прищеплення, догляду, вирощування і консервування фруктів та городніх рослин» («Sposoby praktyczne do leczenia wszelkich defektów końskich różnych innych bydła i domowego ptactwa, oraz sekretne wynalazki względem szczepienia, zasiewania, wędzenia i konserwy fruktów i jarzyn ogrodowych») (Бердичів, 1799) [7].

Для потреб міщан і шляхти в друкарні бердичівських кармелітів було надруковано три видання праць Якуба-Казімежа Гаура «Економіка лікарська або домашні ліки...» («Ekonomika lekarska albo domowe lekarstwo...») (Бердичів, 1790 р., 2-е видання тут таки в 1793 р. з додатком Гірнеїса) та «Економіка господарська загальна з секретами боротьби проти шкідників повітряних, земних і водних» («Oekonomika gospodarska generalna... przytem sekreta... na wygubienie szkodliwej gadziny powietrznej, ziemnej i wodnej») (Бердичів, 1788). «Економіка господарська...» Я.-К. Гаура була написана у 1675 р. і стала першим виданням польського агрономічного трактату, де подавались відомості з ветеринарії

та городництва з багатьма прикладами та відомостями з ботаніки, фізіології та інших природничих наук [31, с. 311]. У своїх працях з господарства Я.-К. Гаур (1632–1709) використав матеріали видань як польських авторів (праці А. Гостомського, А. Завадського та ін.), так і західноєвропейських. При допомозі осіб, наближених до королівського двору, Я.-К. Гаур зацікавив короля Яна III Собеського своєю працею «Економіка господарська загальна...». У 1676 р. Я.-К. Гаур отримав від короля привілей на друкування власних творів. У 1678 р. король навіть у спеціальному листі доручив краківській академії видавати праці Я.-К. Гаура, які на теренах Речі Посполитої виходили друком сім разів [31, с. 311]. Коли у 1773 р. була створена Едукаційна комісія з питань освіти, виховання і просвітництва, яка, фактично, стала першим своєрідним Міністерством освіти в Європі, було рекомендовано використовувати праці Я.-К. Гаура у навчальних програмах шкіл середнього рівня освіти. Цікаво, що друге видання праці Я.-К. Гаура «Економіка лікарська або домашні ліки...» («*Ekonomika lekarska albo domowe lekarstwa... Z przydatkiem sekretow lekarskich Hirneysa...*») була надрукована у 1793 р. з додатком Гірнеїса, який був, за думкою тогочасного протомедика Галичини А. Крупинського, добре обізнаний у галузі хімії та працював лікарем при дворі Марії Терези, а потім лікарем київського воєводи Станіслава Потоцького (1698–1760). Додаток Гірнеїса називався «Тасмниці лікарські Гірнеїса» [33, с. 1016]. Всі три видання Я. Гаура, що вийшли в друкарні бердичівських кармелітів, були польською мовою. «Економіка господарська загальна...» мала відомості з різних галузей природничо-наукових знань, зокрема з наук про живу природу і наближалася до енциклопедичного видання. Загалом, друкарня бердичівських кармелітів була однією з найактивніших польських провінційних друкарень другої половини XVIII ст., продукція якої мала значний культурний вплив на місцеве населення. Більшість зазначених видань мали, переважно, рекомендаційно-практичний характер. Слід пам'ятати, що для періоду Просвітництва характерною особливістю, переважної кількості наукових видань було те, що вони одночасно були науково-популярними, навчальними і довідковими виданнями.

Друкарня Почаївської лаври також видавала праці природничо-наукової тематики, зокрема з наук про живу природу, здебільшого, як і решта друкарень Правобережної України у XVIII ст., польською або латинською мовами. Втім, деякі природничо-наукові книги друкувались кирилицею. Наприклад, в праці І. Ленкевича «Книжиця для господарства, указующая, як ратовати в хворобах всякую скотину, то ест коні, воли, вівці, кози, свині, як білити полотно, як боронити пашні от саранчі, як ратоватися от джуми, як губити гусельницю од капусти, як ловити рибу, як губити миші і щурі, як ратовати люде, котрих собаки скажені покусали, як ратовати человека, котрий не в давном времени з ума зийдет» (Почаїв, 1788) текст було надруковано двічі – спершу кирилицею, а потім латиницею (польською мовою). Текст кирилицею універсального господарського порадника І. Ленкевича, що мав багато цікавих відомостей щодо лі-

кування худоби та домашніх тварин, наближався до народної української мови, що також зумовлювало особливий попит на подібні видання серед широких прошарків освіченого населення. Також близьким до зазначеної тематики було значне за обсягом (334 сторінки) видання друкарні Почаївської лаври «Аптека домашня та поради необхідні для здоров'я з різних авторів зібрані, а також ліки для коней і домашньої худоби» («Apteka domowa dla poratowania zdrowia potrzebna z autorow rożnych zebrana, tak też lekarstwa dla koni, bydła i innego drobiu...») (Почаїв, 1788). Багато відомостей з ботаніки було в праці Ігнатія Чарнецького «Забава городні» («Zabawa ogrodowa») (Почаїв, 1798), що надавала певну інформацію про дерева, городину, квіти та ін. [7, с. 84].

З другої половини XVIII ст. емпіричні знання в Україні, здобуті вченими-викладачами, поступово починають відокремлюватись від безпосереднього виконання виробничих завдань та синтезуються у загальнозначущі теоретичні виклади, що можна прослідкувати не тільки на розвитку освіти та науки, а й на створенні, публікації та використанні науково-природничих книг, зокрема з наук про живу природу. Тематика цих книг, що створювались та розповсюджувались на території України в останню третину XVIII ст., свідчить про початок формування окремих галузей біології. Як вже зазначалося, відомості з останньої розглядалися та характеризувались у працях з натурфілософії, «природничої історії», медицини, ветеринарії, географії, сільського господарства. Зокрема, у 10 виданнях з сільського господарства, що були надруковані в Україні у XVIII ст., повідомлялося не тільки про прищеплення рослин, вирощування, розведення худоби, бджіл, домашньої птиці та інше, а й характеризувались певні відомості з ботаніки, зоології, фізіології, селекції тощо. Наприклад, чимало відомостей з ботаніки та фізіології було у виданні «Досконалий пасічник або наука про догляд за бджолами та про найкращий спосіб їх використання...» («Pszczelnik doskonały, czyli Nauka z doświadczenia zebrana, chodzenia około pszczoł chcąc od nich, jaki tylko być może pożytek odbierać...»), яке почало друкуватися у 1800 р. у Львові польською мовою на кошти книгаря К.-Б. Пфаффа та стало першим у серії «Господар досконалий». Деяка частина подібних видань була перекладом книг з іноземних мов (як наприклад, праця Франца Дітріха «Висновки про розведення дерев сливи...» («Anleitung zur Zwetschkenbaumpflanzung zum allgemeinen Gebrauch. Wywod o rozkrzewieniu drzew śliwowych...»), німецький текст якої подавався за виданням Моравського товариства рільництва (Львів, др. Й. Піллера, 1780–1789)). Деякі з них були перевиданнями праць XVII ст., як наприклад, видання праць Я. К. Гаура. Багато розділів, що мали відомості з наук про живу природу мало видання «Цікаві відомості з господарства» («Ciekawe doświadczenia gospodarskie») (Львів, 1740) (наприклад такі, як «Інформація про худобу», «Про бджоли», «Поради господарські», «Кінські ліки», «Різні ліки для худоби» та ін.) [6, с. 60].

Як вже підкреслювалося, в останню третину XVIII ст. серед науково-практичних видань було чимало перекладів книг з німецької, французької, англій-

ської мови на польську, інколи латинську мови праць тогочасних вчених та авторів-практиків. Так, наприклад, господарський порадник Йогана Христіяна Сімона «Практична інформація про господарство...» («Informacja praktyczna względem gospodarstwa czyli książka ekonomiczna... na polski język przełożona z niemieckiego przez... Macieia Drost...») був перекладом польською мовою, що зробив Мацей Дрост з німецького видання, та був надрукований у 1775 р. у Львові в друкарні Казимира Шліхтина на кошти книгаря Я.-А. Позера (значне за обсягом видання майже у 600 сторінок). Казимир Шліхтин, який керував друкарнею з 1775 р. до 1785 р., залюбки видавав господарські поради, польські та руські календарі, де також подавалися відомості про живу природу, оскільки такі видання давали значний прибуток [32, с. 879]. Слід зазначити, що тираж господарських порадників, у порівнянні з іншими виданнями природничо-наукової тематики того часу, був досить великим, але, як правило, не перевищував тисячі примірників [29, с. 260].

Перекладеним з німецької мови виданням був також посібник з ветеринарної медицини Йогана Амадея Вольштайна «Книжка про заразні захворювання худоби для селян польською мовою перекладена Яковом Костшевським...» («Księga o zarazach bydła dla chłopów... Na oyczysty język przetłumaczona przez Jakoba Kostrzewskiego...») (Львів, др. Й. Піллера, 1785). Доктор філософії і медицини Яков Костшевський (Костржевський), який у 1775 р. захистив дисертацію на тему «Про сифіліс», читав у Львівському університеті курси фізіології і фармакології. Посібник про інфекційні хвороби худоби Й. Вольштайна, в перекладі Я. Костшевського, характеризував та описував заходи лікування моровиці, віспи та інших заразних хвороб. Оригінал цієї праці був виданий німецькою мовою у Відні у 1782 р. Видання Й. Піллера було надруковане з присвятою воєводі Подільському, графу Яну Замойському. Окрім зазначеного видання Я. Костшевський переклав латиною ще одну працю Й. Вольштайна про інфекційні захворювання худоби, а саме – «Спостереження за колом хвороб, пов'язаних, переважно, з очищенням через забій, які латинською мовою передав і коментарі додав Яков Костшевський» («Observationes circa luem pecudum, cum adnexo tractatu contra trucidationem in luibus usitatam... quas Jacobus Kostrzewski in latinum idioma transtulit et notas addidit») (Львів, др. Й. Піллера, 1785) та польською мовою працю Рафаеля Йоганна Штайдела «Книга про пологове мистецтво..., котра у Відні була видана... та Яковом Костшевським... була перекладена» («Księga o sztuce babienia czyli dzieci odbierania... w Wiedniu wydana, która... Jakob Kostrzewski... przetłumaczył») (Львів, друкарня Й. Піллер, 1786) [7, с. 56].

В останню третину XVIII ст. було опубліковано окремі спеціалізовані поради, переважно польською мовою, зокрема, про вирощування тютюну в Галичині й Буковині («Наука для тих, хто сіє в Вегжах в Галичині тютюн із забрудненнями» («Nauka dla tych co się w Węgrzech u Galicyi uprawą tutuniu Zatrudniają») (Львів, др. Піллера, 1793)), про розведення гусениць шовкопря-

да (праця Єжи Вйонжевича «Спосіб виховання і розведення шовковиків...») («Sposob wychowania y edukowania robaczkow jedwabnych. Dla rządcow dobr ukraińskich Jasnie Wielmozney Jmosc Pani Hrabiney z Mnischchow Tockiey Generałowey Artylerii Koronney Sztatz-Damy Kawaleru Orderu S. Katarzyny i Portretu Nayjaśnieyszey Monarchini Całey Rossyi, Łaskawie Nam Panuiącey») (Тулчин, 1795)), про садівництво (Почаїв 1798), бджільництво (Львів, 1800) та ін. [7].

Наприкінці XVIII ст. на теренах України було надруковано ще два poradnika природничо-наукової тематики, що мали відомості з різних галузей наук про живу природу, а саме: працю Михайла Ліванова «О земледелии, скотоводстве и птицеводстве» (це був передрук з петербурзьких видань 1786 і 1794 рр. з додатком нової праці «О птицеводстве»), що була видана в Миколаєві громадянською друкарнею при адміралтейському правлінні Чорноморського флоту російською мовою у 1799 р. та трактат про способи поліпшення порід коней «Новий трактат, що розповідає про блискучі способи розведення порід коней...» («Traite nouveaux sur les Haras contenant les moyens d'embellir de multiplier l'espece de chevaux... D'apres les recherches et decouvertes le plus interessantes, faites dans les differens haras de l'Europe») французькою мовою в друкарні Г. В. Віхмана у Львові (приблизно 1796–1808) [7].

У пошуках збудника інфекційних хвороб, а також у зв'язку із з'ясуванням причин зародження мікроорганізмів в Україні у наукових дослідженнях у XVIII ст. активно використовували різні прилади, зокрема, мікроскоп. Першим, з тих, хто використовував мікроскоп у своїх дослідженнях в Україні (також в Росії), був український письменник, математик, філософ, богослов, ректор Київської академії у 1710–1716 рр., Феофан Прокопович (1681–1736), який дотримувався думки про самовільне зародження живих організмів. Проте, вперше зазначену ідею висловив український письменник, вчений і богослов, митрополит Дмитро Ростовський (Данило Савич Туптало) (1651–1709). Більшу увагу мікроскопічним дослідом українські вчені починають приділяти в останню третину XVIII ст. Так, наприклад, проблемами зародження мікроорганізмів займався український лікар і біолог Мартин Тереховський (1740–1796), який у 1775 р. захистив докторську дисертацію у Страсбурзькому університеті на тему «Про хаос інфузорій Ліннея» («De chaos infusorio Linnaei»), де доводив про неспроможність теорії довільного зародження найпростіших. М. Тереховський вперше в науці застосував методи вивчення впливу електричних іскор на риб та інфузорій у воді. Своїми дослідями він підтвердив висновки Антоні ван Левенгука (1632–1723) про згубний вплив кип'ятіння води на мікроорганізми [18, с. 82].

В Україні у XVIII ст. серед видань з медицини деяка частина книг докладно висвітлювала питання з фізіології людини, серед яких за змістовністю помітно виділяється наукова праця першого протомедика Галичини та першого ректора Львівського медичного колегіуму, професора Анжея Крупинського

«Сплансхнологія або наука про нутрощі людського тіла... з додатком відомостей з фізіології» («*Splanchnologia lub nauka o trzewach w ciele człowieka się znajdujących z przydatkiem wykładów fizyologicznych*») (Львів, др. Піллера, 1775), який досить плідно працював на ниві науки.

Анжей (Андрей) Крупинський (1744–1783), який народився на Галичині в сім'ї шляхтича, у 1772 р. захистив докторську дисертацію та в наступному році був призначений ректором Медичної колегії у Львові та крайовим лікарем Галичини. На посаді протомедика він розробив план організації медико-санітарного стану і медичної освіти. Так, Львівську медичну школу він пропонував організувати на зразок Віденської, заснувати при ній ботанічний сад, хімічну лабораторію, прозекторську і шпиталь. На жаль, уряд не все дозволив втілити у життя. Створена школа не стала школою вищого типу, вона не мала права надавати диплом лікаря. Термін навчання обмежувався трьома роками. А. Крупинський викладав в ній науку про людське тіло, загальну патологію та фізіологію [16, с. 55–56].

Майже всі праці А. Крупинського (а саме шість видань) вийшли в друкарні А. Піллера у Львові польською мовою. Цікаво, що його «Опис поширених хвороб, їх лікування та більш специфічні коментарі» («*Opisanie chorób powszechniejszych, ich leczenia u osobliwszych uwag...*») (Львів, 1775) став одним з перших друкованих підручників з медицини в Україні і був розрахований на хірургів, акушерів, цирульників, котрі в той час займались медичною практикою. Наприкінці цього видання є реєстр медикаментів і лікарських рослин, а також анатомічні таблиці на підставі праці Йоганна Адама Кульмуса «Анатомічні таблиці». «Опис поширених хвороб...» мав великий обсяг (1324 сторінок) та багато покажчиків [7]. Навіть протягом ХІХ ст. зазначена праця А. Крупинського користувалася популярністю серед українських медиків та всіх, хто цікавився прикладною медициною і була довгий час чи не єдиним більш-менш науковим підручником з медицини [16, с. 56]. Свої підручники з медицини А. Крупинський писав, враховуючи останні досягнення західноєвропейської науки, але не ставив за мету охопити всі розробки медичної науки, оскільки поспішав опрацювати певні набутки для навчального процесу. У 1774–1777 рр. в друкарні Піллера А. Крупинський опублікував трактати про судини («Наука про судини людського тіла» («*Nauka o naczyaniach w ciele człowieka się znajdujących*») (Львів, 1776)), м'язи («Наука про м'язи і сухожилля (Львів 1777)» («*Nauka o myszkach u ścięgnach (Lwów 1777)*»)), кості («*Osteologia lub nauka o kościach ciała człowieka*») (Львів, 1774), кишківник («*Splanchnologia...*»), «Про гострі гарячки» («*Tractatus de febris acutis generatim acceptis*») (Львів, 1774) та ін. [7].

Можна констатувати, що з другої половини ХVІІІ ст. професія лікаря все більше приваблює українців, які нерідко продовжували навчання і наукову діяльність у навчальних медичних закладах країн Європи. У ХVІІІ ст. в університетах Західної Європи захистили дисертації 62 вчених з України; вісім осіб за-

хистилися в Росії наприкінці століття [16, с. 243]. За дослідженнями В. Плюща українські вчені-медики у XVIII ст. написали 322 наукові праці, не враховуючи докторських дисертацій, причому більше 200 рукописних праць з медицини було написано у другій половині століття, з яких було опубліковано лише 68 книг, що вийшли з друкарень Польщі, Росії, Німеччини та Франції [16, с. 247].

Таким чином, соціально-практичні потреби повсякденного життя, освіти, науки та розвитку культури спонукали появу та поширення природничо-наукових книг, зокрема з наук про живу природу, та галузевого книгодрукування в цілому, одночасно сприяючи формуванню різних галузей природничих наук, у тому числі, з біології (наприклад, таких як фізіологія, мікробіологія, гістологія та ін.), зумовлювали надалі, їх подальший розвиток. В останню третину XVIII ст. книгодрукування з різних галузей наук про живу природу поступово набувало більш значних масштабів та темпів розвитку, ніж в попередній період. Слід враховувати, що книгодрукування з окремих галузей науково-практичної діяльності, зокрема з медицини, ветеринарії, господарства, майже завжди приносило прибуток видавцям, оскільки книги з цих галузей мали більший попит, ніж інші видання природничо-наукової тематики. Праці із зазначених сфер знання та науково-практичної діяльності охоче публікували друкарні навчальних закладів, монастирів, офіційні та приватні друкарні. Так, наприклад, за кількістю видань праці з медицини та ветеринарії становили більше третини друкарської продукції природничо-наукової тематики в Україні у XVIII ст. (приблизно 50 видань з 140). Друкарі не випадково надавали цим виданням перевагу, так як, окрім того, що вони краще продавались, в їх друкуванні була гостра практична необхідність та певна соціальна потреба (зокрема, у відповідній навчальній і рекомендаційній літературі). Слід зауважити, що у другій половині XVIII ст. загальною тенденцією європейської навчальної літератури було прагнення перейти від догматичної подачі матеріалу, розрахованої на механічне заучування окремих положень, до систематичного наукового викладу, що можна прослідкувати і на прикладі природничо-наукових видань, що друкувались на території України у зазначений період. Формування навчальної книги на теренах України залежало від діяльності навчальних закладів і запитів процесів навчання та освіти. Наприкінці XVIII ст. в підручниках вже намічався перехід від простого опису правил до подачі систематичного курсу певної галузі науки. Таким чином, можна констатувати, що ті проблеми, які були поставлені в природничих та медичних науках в той час, знаходили відповідне місце в тематичному репертуарі видань, що публікувались на теренах України. Незважаючи на те, що більшість книг даної тематики відповідало характеру місцевих потреб, окремі видання набувають міжнародного значення (наприклад, праці Я.-К. Гаура, Й. А. Вольштайна та ін.).

У другій половині XVIII ст. в Україні в коло читання вчених-викладачів, студентства, культурно-просвітницьких діячів та освічених верств населення попадають праці з ботаніки, зоології та інших наук про живу природу таких

дослідників як Мальпігі, Бахмана, Галлера, Бюффона, Ліннея та ін. Проте, найбільш поширеними серед праць природничо-наукової тематики в цей час були книги з медицини та ветеринарії. Серед видань з медицини, що були надруковані в Україні у XVIII ст., окрім лікарських порадників, найбільше було представлено праці, що торкалися питань лікування дитячої віспи, морвиці, апopleксії, різних інфекційних хвороб, а також питань пологового мистецтва. Серед праць з ветеринарії друкарі віддавали більше перевагу виданням з конярства. Аналізуючи книгодрукування з природничих наук, зокрема з наук про живу природу, можна констатувати, що з друку, переважно, виходили праці, присвячені сучасним для того часу питанням медицини та ветеринарії, практичним засобам лікування від хвороб. Видання були розраховані на широке коло читачів: студентів, викладачів, фахівців та освічених людей тогочасного населення України. Не зупиняючись на кожному виданні, можна констатувати, що вони відзначалися доступним, популярним викладом матеріалу, практичною спрямованістю, широтою охоплення матеріалу. Переклади творів з іноземних мов знайомили читачів з передовими досягненнями природничих наук Західної Європи, іноді виходячи з друку буквально через рік-два після появи першодруку-оригіналу. Серед природничо-наукових видань за жанрово-типологічними ознаками найбільшу кількість становлять рекомендаційно-практичні порадники. Певну кількість видань можна віднести до навчальної та наукової літератури (навчальні посібники, описи дослідів, методичні розробки, збірники тощо). Стосовно різновидів жанрових ознак, найбільше використовувалися описи або огляди окремих проблем, розповіді, повідомлення, настанови.

Оформлення природничо-наукових видань було різноманітним, проте, переважно, дуже скромним (титульний орнамент, нечисленні заставки, кінцівки, ілюстративні гравюри тощо). Впродовж XVIII ст., особливо у другій його половині, почали поширюватися навчальні видання з ілюстраціями (гравюри на міді) у працях з фізіології, анатомії, ботаніки тощо. Нерідко такі ілюстрації запозичувалися із західноєвропейських видань [8, с. 332].

Загалом, у XVIII ст. в Україні наукові дослідження у різних галузях наук про живі організми зводилися переважно до нагромадження й опису різноманітних відомостей про рослинний та тваринний світ країни. Зокрема, вивчалися промислові, мисливські тварини, шкідники сільського господарства, господарські та лікарські рослини, опис і характеристика яких мали практичне спрямування. Слід констатувати, що, якщо у XVII ст. коло наукових інтересів обмежувалося здебільшого знайомством з античними творами класиків і працями середньовічних схоластів, то вже у XVIII ст. прогресивні вчені України були обізнані в галузі досягнень науки так само, як і культурні діячі Західної Європи. Вони в оригіналі знайомилися з працями Бюффона, Ліннея, Ньютона, Галілея, Коперніка, Лейбніца та інших вчених Європи, про що свідчать каталоги бібліотек навчальних закладів і монастирів, описи книжкових зібрань приватних осіб (вчених, викладачів, козацької старшини та ін.), листи та інші

документи. Якщо до XVIII ст. наукова література потрапляла в Україну у вигляді перекладів, що робились у Польщі латинською або польською мовами, то вже з другої половини XVIII ст. нові культурні течії та наукові досягнення передових європейських країн починають набагато швидше розповсюджуватись в Україні у вигляді праць на мові оригіналу, ніж у попередній період. Засобом цих науково-освітніх комунікацій була саме книга, яка продовжувала розвиватись як за формою, так і за змістом. Розвиток науки й освіти в цей час спирався на письмові джерела і залежав від ступеня їх розповсюдження в суспільстві. Поширення природничо-наукових знань, зокрема з наук про живу природу, засобами видань і рукописів впливало на зміну світогляду людей. Природничо-наукова книга була складовою частиною наукових комунікацій, навчальних процесів, ланцюгом, що пов'язував теоретичні досягнення з практичним життям. Звичайно, внаслідок відсутності незалежності та певних історичних умов, що склалися в країні у XVIII ст., розповсюдження новітніх західноєвропейських видань, певною мірою, «компенсувало» недостатній розвиток науки, освіти, природничо-наукового книгодрукування в Україні в порівнянні з передовими країнами Європи. У бібліотеках навчальних закладів, монастирів, у приватних книжкових зібраннях були широко представлені як західноєвропейські, так і російські видання, що розповсюджувались на теренах України, про що свідчать листи та замовлення бібліотекарів та викладачів, каталоги та описи книжкового фонду, реєстри книг та інше.

Таким чином, природничо-наукова книга в Україні у XVIII ст. була одним з найголовніших чинників розвитку наукової думки, зміни світогляду людей і мала безпосередній вплив на реальне життя. Звичайно, наукова думка в Україні у своєму розвитку в різних галузях наук про живу природу, переважно, спиралась на європейську наукову думку та природничо-наукову літературу. Вітчизняне книгодрукування з природничих наук з одного боку задовольняло суспільні потреби в даній літературі, з другого – частково відбивало рівень розвитку цієї науки в Україні. Тематична та жанрово-типологічна синкретичність видань відбивала відповідний стан розвитку науки, певну невизначеність цільового призначення.

З розвитком виробництва, різних сфер освіти, науки та суспільно-практичної діяльності людей поступово відбувався і розвій самих видів, типів та жанрів видань. Втім, серед природничо-наукових видань XVIII ст., внаслідок синкретичності жанрово-типологічних ознак, постає проблематичним відокремити наукові праці від навчальних посібників. Більш того, в таких науках як медицина та ветеринарія, де було багато відомостей з різних галузей знань про живу природу, більшість друкованих книг були одночасно й практичними порадиниками, оскільки саме практичні потреби життя спонукали до розвитку, наприклад, такі галузі наук про живу природу як фізіологія, мікробіологія, гістологія та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею. Ч. 2 / В. Аскоченский. – Киев : Унив. тип., 1856. – 567 с.
2. *Верхратський С. А.* Історія медицини : навч. посібник / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – Київ : Вища шк., 1991. – 432 с.
3. *Дзюба Е. Н.* Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.) / Е. Н. Дзюба. – Киев : Наук. думка, 1987. – 131 с.
4. *Еленев Ф.* Польская цивилизация и ее влияние на Западную Русь / Ф. Еленев. – СПб. : тип. Безобразова, 1863. – 83 с.
5. *Жупанський Я. І.* Стародавня картографічна інформація про Україну / Я. І. Жупанський // Укр. геогр. журн. – 1993. – №1. – С. 46–50.
6. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2, ч. 1 : (1701–1764) / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1984. – 132 с.
7. *Запаско Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 2, ч. 2 : (1765–1800) // Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1984. – 127 с.
8. *Ісаєвич Я.* Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич; відп. ред. Ю. Ясіновський ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 520 с.
9. *Кониський Г.* Філософські твори у двох томах. Т. 2. / Г. Кониський. – Київ : Наук. думка, 1990. – 576 с.
10. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – Київ : Наук. думка, 1984. – 125 с.
11. *Никитюк Л. В.* До витоків розвитку природничої освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / Л. В. Никитюк // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 30. – С. 104–110.
12. *Нічик В. М.* Філософські попередники Г. С. Сковороди / В. М. Нічик // Філософ. думка. – 1985. – № 2. – С. 69–80.
13. Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине. – Киев : Здоров'я, 1965. – 264 с.
14. *Павленко Ю. В.* Природознавство в Україні до початку XX ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Храмов. – Київ : Академперіодика, 2001. – 420 с.
15. *Пекарский П. П.* Наука и литература в России при Петре Великом. Т. I : Введение в историю просвещения в России XVIII столетия / П. П. Пекарский. – СПб. : тип. Обществ. польза, 1862. – 578 с.
16. *Плющ В.* Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. 1 : Від початків української державності до XIX століття / В. Плющ. – Мюнхен, 1970. – 342 с.
17. *Подражанский А. С.* Санитарно-эпидемическое состояние западных областей Украины за годы многовекового порабощения / А. С. Подражанский // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – Киев : Гос. мед. издат УССР, 1954. – С. 183–194.
18. Развитие биологии на Украине. Т. I : С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. – Киев : Наук. думка, 1984. – 415 с.
19. *Рудик С. К.* З історії лікування тварин в Україні / С. К. Рудик. – Київ, 1996. – 52 с.
20. *Рутинський М. Й.* Історична географія та характер розвитку галицьких курортів у другій половині XVIII століття за даними Бальтазара Гакета / М. Й. Рутинський // Історія укр. географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. – Тернопіль, 2012. – Вип. 26. – С. 31–35.
21. *Рутинський М. Й.* Польські першоджерела історичної географії Галичини XVII – першої половини XX ст. / М. Й. Рутинський // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2012. – Вип. 40, ч. 2. – С. 124–138.
22. *Стратій Я. М.* Специфіка розробки натурфілософської проблематики у Києво-Могилянській академії / Я. М. Стратій // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 26–30.
23. *Харлампович К. В.* Западноукраинские православные школы XVI и начала XVII века / К. В. Харлампович. – Казань, 1898. – 524 с.
24. *Чучка П. П.* Формування термінологіки географічної науки в стародавній мові XVI–XVIII ст. / П. П. Чучка // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів : зб. наук. пр. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 75–84.
25. *Шапиро И. Я.* Замойская академия и ее роль в развитии медицинского образования на западноукраинских землях (XVI–XVII вв.) / И. Я. Шапиро // К истории медицины на Украине (на материалах западных областей УССР, Закарпатья и Буковины). – Львов, 1961. – С. 261–279.

26. Шульга І. К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І. К. Шульга. – Київ : Рад. школа, 1955. – 292 с.
27. Щербакова А. А. Развитие ботанических знаний в России до XVIII века / А. А. Щербакова // Тр. Ин-та истории естествознания и техники. – М., 1961. – Т. 36, вып. 8 : История биологических наук. – С. 136–175.
28. Яворський С. Філософське змагання / С. Яворський // Ін-т рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. – ДС/ П152.
29. Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku. T. 6. Malopolska-Ziemie Ruskie. – Wroclaw-Krakow, 1959. – 260 p.
30. Historia nauki polskiej. T. 2. – Wroclaw, 1970. – 480 p.
31. Polski slownik biograficzny: Z zasilkiem funduzow kultury narodowej. T. 9/2. – Wroclaw, 1961. – P. 161–320.
32. Slownik pracownikow ksiazki polskiej. – Warszawa, 1972. – 1043 p.
33. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 27-28. – Warszawa, 1901. – 1024 p.

References

- [1]. Askochenskij V. *Kiev s drevnejshim ego uchilishem Akademieiyeu. Part 2* [Kyiv with its oldest school, the Academy. Part 2.]. Kiev, 1856. 567 p.
- [2]. Verkhratskyi S. A., Zabludovskyi P. Yu. *Istoriia medytsyny* [History of medicine]. Kiev, 1991. 432 p.
- [3]. Dzyuba E. N. *Prosveshenie na Ukraine i ego rol v ukreplenii svyazej ukrainskogo naroda s russkim i belorusskim (vtoraya polovina XVI – pervaya polovina XVII v.)*. [Enlightenment in Ukraine and its role in strengthening ties between the Ukrainian people and the Russian and Belarusian people (second half of the 16th - first half of the 17th century)]. Kiev, 1987. 131 p.
- [4]. Elenev F. *Pol'skaya civilizaciya i ee vliyanie na Zapadnuyu Rus* [Polish civilization and its influence on Western Rus']. Saint Petersburg, 1863. 83 p.
- [5]. Zhupanskyi Ya. I. *Starodavnja kartohrafichna informatsiia pro Ukrainu* [Ancient cartographic information about Ukraine]. *Ukr. heohr. zhurnal*. 1993, no 1, pp. 46–50.
- [6]. Zapasko Ya., Isaievych Ya. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini. Knyha druha. Chastyna persha (1701–1764)* [Monuments of book art: Catalog of old prints published in Ukraine. Book two. Part one (1701–1764)]. Lviv, 1984. 132 p.
- [7]. Zapasko Ya., Isaievych Ya. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini. Knyha druha. Chastyna druha (1765–1800)* [Monuments of book art: Catalog of old prints published in Ukraine. Book two. Part two (1765–1800)]. Lviv, 1984. 127 p.
- [8]. Isaievych Ya. *Ukrainske knyhovydannia : vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. Lviv, 2002. 520 p.
- [9]. Konyskyi H. *Filosofski tvory u dvokh tomakh. T. 2*. [Philosophical works in two volumes. Vol. 2.]. Kiev, 1990. 576 p.
- [10]. *Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st.* [Medical and economic advisers of the 18th century]. Kiev, 1984. 125 p.
- [11]. Nykytiuk L. V. *Do vytokiv rozvytku pryrodnychoi osvity v Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [To the origins of the development of science education in Ukraine in the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. 2011. Iss. 30. pp. 104–110.
- [12]. Nychyk V. M. *Filosofski poperednyky H. S. Skovorody* [Philosophical predecessors of H. S. Skovoroda]. *Filosofska dumka*. 1985, no 2, pp. 69–80.
- [13]. *Ocherki istorii vysshogo medicinskogo obrazovaniya i nauchnykh medicynskikh shkol na Ukraine* [Essays on the history of higher medical education and scientific medical schools in Ukraine]. Kiev, 1965. 264 p.
- [14]. Pavlenko Yu. V., Ruda S. P., Khorosheva S. A., Khramov Yu. O. *Pryrodoznavstvo v Ukraini do pochatku XX st. v istorychnomu, kulturnomu ta osvithnomu kontekstakh* [Natural science in Ukraine until the beginning of the 20th century. in historical, cultural and educational contexts]. Kiev, 2001. 420 p.
- [15]. Pekarskij P. P. *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom. T. I: Vvedenie v istoriyu prosvesheniya v Rossii XVIII stoletiya* [Science and literature in Russia under Peter the Great. T. I: Introduction to the history of education in Russia in the 18th century]. Saint Petersburg, 1862. 578 p.
- [16]. Pliushch V. *Narysy z istorii ukrainskoi medychnoi nauky ta osvity. Kn. I : Vid pochatkiv ukrainskoi derzhavnosti do 19 stolittia* [Essays on the history of Ukrainian medical science and education. Book I : From the beginnings of Ukrainian statehood to the 19th century]. Miunkhen, 1970. 342 p.
- [17]. Podrazhanskij A. S. *Sanitarno-epidemicheskoe sostoyanie zapadnykh oblastej Ukrainy za gody mnogovekovogo porabosheniya* [The sanitary and epidemiological state of the western regions of Ukraine during the years of

- centuries-old enslavement]. *Ocherki istorii medicinskoj nauki i zdavoohraneniya na Ukraine*. Kiev, 1954, pp.183–194.
- [18]. *Razvitie biologii na Ukraine v treh tomah. T. I: S drevnejshih vremen do Velikoj Oktyabrskoj socialisticheskoy revolyucii [Development of biology in Ukraine in three volumes. Vol. I: From ancient times to the Great October Socialist Revolution]*. Kiev, 1984. 415 p.
- [19]. Rudyk S. K. *Z istorii likuvannia tvaryn v Ukraini [From the history of animal treatment in Ukraine]*. Kiev, 1996. 52 p.
- [20]. Rutynskiy M. Y. Istorychna heohrafiia ta kharakter rozvytku halytskykh kurortiv u druhii polovyni XVIII stolittia za danymy Baltazara Haketa [Historical geography and nature of the development of Galician resorts in the second half of the 18th century according to Balthazar Hacket]. *Istoriia ukrainskoi heohrafi. Vseukr. nauk.-teor. chasopys*. 2012. Iss. 26. pp. 31–35.
- [21]. Rutynskiy M. Y. Polski pershodzherela istorychnoi heohrafiy Halychyny XVII – pershoi polovyny XX st. [Polish primary sources of the historical geography of Galicia of the 17th - the first half of the 20th centuries]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heohrafichna*. 2012. Iss. 40. Part. 2. pp. 124–138.
- [22]. Stratii Ya. M. Spetsyfika rozrobky naturfilosofskoi problematyky u Kyievo-Mohylianskii akademii [The specifics of the development of natural philosophical issues at the Kyiv-Mohyla Academy]. *Rol Kyievo-Mohylianskoi akademii v kulturnomu yednanni slovianskykh narodiv : zbirnyk nauk. prats*. Kiev, 1988. pp. 26–30.
- [23]. Harlampovich K. V. *Zapadnoukrainskie pravoslavnye shkoly XVI i nachala XVII veka [Western Ukrainian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries]*. Kazan, 1898. 524 p.
- [24]. Chuchka P. P. Formuvannia terminoleksyky heohrafichnoi nauky v staroukrainskii movi XVI–XVIII st. [The formation of the vocabulary of geographical science in the Old Ukrainian language of the 16th–18th centuries]. *Rol Kyievo-Mohylianskoi akademii v kulturnomu yednanni slovianskykh narodiv: Zbirnyk nauk.prats*. Kiev, 1988. pp. 75–84.
- [25]. Shapiro I. Ya. Zamojskaya akademiya i ee rol v razvitii medicinskogo obrazovaniya na zapadnoukrainskikh zemlyah (XVI–XVII vv.) [Zamoyska Academy and its role in the development of medical education in Western Ukrainian lands (XVI–XVII centuries)]. *K istorii medicyny na Ukraine (na materialah zapadnyh oblastej USSR, Zakarpatya i Bukoviny)*. Lvov, 1961. pp. 261–279.
- [26]. Shulha I. K. *Narysy z istorii shkilnoho pryrodoznavstva v Rosii [Essays on the history of school science in Russia]*. Kiev, 1955. 292 p.
- [27]. Sherbakova A. A. Razvitie botanicheskikh znaniy v Rossii do XVIII veka [Development of botanical knowledge in Russia until the 18th century]. *Trudy instituta istorii estestvoznaniya i tehniki. T. 36. Istoriya biologicheskikh nauk. Iss. 8. M.*, 1961. pp. 136–175.
- [28]. Yavorskyi S. Filosofske zmahannia [Philosophical competition]. *Manuscript Institute of the National Library named after V.I. Vernadskyi*. DS/P152.
- [29]. *Drukarze dawnej polski od XV do XVIII wieku. T. 6. Malopolska-Ziemie Ruskie*. Wroclaw-Krakow, 1959. 260 s.
- [30]. *Historia nauki polskiej. T. 2*. Wroclaw, 1970. 480 s.
- [31]. *Polski slownik biograficzny: Z zasilkami funduzow kultury narodowej. T. 9/2*. Wroclaw, 1961. S. 161–320.
- [32]. *Slownik pracownikow ksiazki polskiej*. Warszawa, 1972. 1043 s.
- [33]. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 27-28*. Warszawa, 1901. 1024 s.

Надійшла 19.01.2024 р.

Sokolov V.,
Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Chief Librarian of the Research Department,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
e-mail: socolv@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

INFORMATION ABOUT THE LIVING NATURE AND SPREAD OF NATURAL AND SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN PUBLICATIONS AND MANUSCRIPTS IN UKRAINE IN THE 18TH CENTURY

Summary

The study of issues of the history of the formation and development of branch book printing in the territory of Ukraine is conditioned by the need to study the origins of modern information resources from various branches of natural sciences, as well as insufficient coverage and analytical processing of the array of old prints and manuscripts of the 17th–18th centuries natural and scientific subjects, in particular from the sciences of living nature. The problems of the origin, creation, distribution, and functioning of life sciences publications that were printed on the territory of Ukraine in the 18th century, and the characteristics of their importance as a separate phenomenon in the development of science, culture, and enlightenment in Ukrainian society, have not yet been comprehensively studied.

In Viktor Sokolov's article "**Information about living nature and the spread of natural and scientific knowledge in publications and manuscripts in Ukraine in the 18th century**" on the basis of the analysis of primary sources and materials of scientific publications, the peculiarities of the development of natural and scientific book printing in the territory of Ukraine, the formation of the repertoire of publications and the functioning of books from various branches of science about living nature in the 18th century are highlighted. Not pretending to fully study all aspects of the study of publications and manuscripts about living nature in Ukraine in the 18th century, the author set **the main goal** of researching the historical conditions of their creation, distribution and functioning; to determine the main trends and features of the development of book printing of works that described and characterized the phenomena of living nature, as well as to reveal the significance of individual books of the proposed topic in the scientific and cultural and educational development of Ukraine in the 18th century.

The research methodology consists in applying both general scientific study methods (description, comparison, analogy, deduction, induction, analysis, etc.) and historical (historical-comparative, historical-typological, chronological, etc.) research methods. The functional method was used in the study of the role of the natural science book and the activity of printers. The study of the book publishing repertoire was carried out using analytical-thematic and structural-typological methods. Statistical and bibliographic methods were also used in the work, which helped to consistently reveal the functions and dynamics of books that provided information from various branches of life sciences.

The scientific novelty of the work is that, for the first time, an array of publications and manuscripts on living nature sciences, which were created or functioned on the territory of Ukraine in the 18th century, was analyzed; the genre-typological

and thematic composition of the mentioned publications was investigated (on the example of the characteristics of individual books of the mentioned topic, their content, composition of authors, polygraphic design, centers of creation, etc. were analyzed); the functional purpose and features of the use of books from various branches of life science are characterized; their importance in the spread of natural and scientific knowledge and enlightenment in Ukraine in the 18th century is clarified.

Conclusions. It was established that the socio-practical needs of everyday life, education, science, and cultural development prompted the emergence and distribution of natural science books, in particular on the sciences of living nature, and industry book printing in general, simultaneously contributing to the formation of various branches of natural sciences, including from biology (for example, such as physiology, microbiology, histology, etc.), determined their further development in the future. It has been proven that book printing from certain branches of scientific and practical activity, in particular from medicine, veterinary medicine, and economics, had a greater demand than other publications on natural and scientific topics and almost always brought profit to the publishers. Works from the specified fields of knowledge, which had information from various branches of life sciences, were willingly published by printing houses of educational institutions, monasteries, official and private printing houses, because, in addition to profit, there was an acute practical necessity and a certain social need in their printing. It was found that, despite the fact that the majority of books on this topic corresponded to the nature of local needs, some publications are gaining international importance (for example, the works of J.-K. Gaur, J. A. Wolstein, etc.).

It is substantiated that on the territory of Ukraine in the 18th century publications that contained information from various branches of wildlife sciences were designed for a wide range of readers: students, teachers, specialists and educated people of the Ukrainian population at that time; they were distinguished by an accessible, popular presentation of the material, a practical orientation, and a breadth of coverage of the material. Among natural and scientific publications, by genre and typological features, the largest number is recommendation and practical advisors. A certain number of publications can be classified as educational and scientific literature.

It was found that in the second half of the 18th century in Ukraine, works on botany, zoology, and other living nature sciences by researchers such as Malpighi, Bachmann, Haller, Buffon, Linnaeus, etc. were read by scientists, teachers, students, cultural and educational figures, and the educated population. However, books were the most common among natural science works at that time from medicine and veterinary medicine. Among the medical publications that were printed in Ukraine in the 18th century, in addition to medical advisors, the most published works dealt with the treatment of smallpox, measles, apoplexy, various infectious diseases, and obstetrics. Among publications on veterinary medicine, printers gave more preference to works on horse breeding.

It has been proven that natural science books in Ukraine in the 18th century, in particular from various branches of living nature sciences, were one of the most important factors in the development of scientific thought, changes in people's worldview, and had a direct impact on real life. It is motivated by the fact that domestic book printing on natural sciences, in particular publications from various branches of life sciences, satisfied public needs in this literature and, in part, reflected the level of development of one or another branch of science in Ukraine.

It was revealed that in the 18th century in Ukraine, scientific research in various branches of science about living organisms was reduced mainly to the accumulation

and description of various information about the flora and fauna of the country. In particular, industrial and hunting animals, agricultural pests, economic and medicinal plants were studied, the description and characteristics of which had a practical direction.

It was revealed that the thematic and genre-typological syncretism of publications reflected the corresponding state of development of science, a certain uncertainty of the target purpose, however, with the development of production, various spheres of education, science and social and practical activities of people, the development of the very types, types and genres of publications gradually took place. However, among natural and scientific publications of the 18th century, due to the syncretism of genre-typological features, it becomes problematic to separate, for example, scientific works from textbooks. Moreover, in such sciences as medicine and veterinary medicine, where there was a lot of information from various branches of knowledge about living nature, most printed books were at the same time practical advisors, since it was the practical needs of life that prompted the development, for example, such branches of living nature sciences as physiology, microbiology, histology, etc.

It was established that in the 18th century progressive scientists of Ukraine were aware of the achievements of science in the same way as the cultural figures of Western Europe. In the original, they got acquainted with the works of Buffon, Linnaeus, Newton, Galileo, Copernicus, Leibniz and other European scientists, as evidenced by the catalogs of libraries of educational institutions and monasteries, descriptions of book collections of private individuals (scientists, teachers, Cossack elders, etc.), letters and other documents. If by the 18th century scientific literature entered Ukraine in the form of translations made in Poland into Latin or Polish, already from the second half of the 18th century, new cultural currents and scientific achievements of advanced European countries begin to spread much faster in Ukraine in the form of works in the original language than in the previous period. Of course, due to the lack of independence and certain historical conditions that developed in the country in the 18th century, the distribution of the latest Western European publications, to a certain extent, «compensated» for the insufficient development of science, education, and natural science book printing in Ukraine compared to the advanced countries of Europe.

Key words: book history, industry book printing, natural science book, publication on natural sciences, popularization of knowledge, formation of biological sciences, Ukraine, XVIII century.

**ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

УДК 929Вайнштейн:378.4.091.113(477.74–25)"1930/1939"
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707–3335.2024.1\(31\).305537](https://doi.org/10.18524/2707–3335.2024.1(31).305537)

Левченко Валерій Валерійович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін

Одеського національного морського університету (ОНМУ), професор ОНМУ,

вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>

МОЙСЕЙ СОЛОМОНОВИЧ ВАЙНШТЕЙН – ТРАГЕДІЯ ТА ДОЛЯ РЕКТОРА ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті на основі вивчення неопублікованих архівних документів, а також матеріалів періодичних видань, вперше відтворено біографію економіста, доцента, першого проректора та одного з ректорів Одеського державного університету (ОДУ) Мойсея Соломоновича Вайнштейна. Присвячуючи статтю 120-річчю від дня народження вченого та адміністратора, максимально детально простежено його життєвий шлях. Новизна дослідження полягає в уточненні біографічних відомостей: місця народження, соціального походження, моделі поведінки на керівних посадах в ОДУ, аналізі мотивації вчинків, наукової діяльності тощо. Зроблено огляд подій, що дозволяють надати мотиви репресій щодо керівників державних вишів, зокрема ОДУ. Водночас фактори, що зумовили розгортання масових репресивних кампаній щодо ректорів університетів, одночасно впливали на процеси формування соціалістичної суб'єктивності радянських реалій. У зв'язку з цим реконструйовано типову конфліктну ситуацію, яка визначила крайню суперечливість становища сумлінних управлінців з числа ранньорадянської генерації в середині 1930-х рр. Простежено, що коли пропаганда підносила трудові колективи як справжніх творців нової соціалістичної цивілізації, М. С. Вайнштейну доводилося відступати від імперативного принципу колективістського світорозуміння. У справжніх інтересах справи він був змушений спиратися на професійне ядро університетських фахівців, протиставляючи себе більшій частині викладачів, аспірантів і студентів, але така позиція не віталася пролетаріатом і державою. Доля М. С. Вайнштейна повторила долю багатьох керівників вишів, які потрапили в умови кардинальних суспільно-політичних змін 1930-х рр.

Ключові слова: М. С. Вайнштейн, Одеський державний університет, ректор, біографія, генерації, політичні репресії, доля.

Антропологічний підхід, що активно розвивається в історичній науці на початку XXI ст., актуалізує дослідження, присвячені історії «у людському вимірі». Нові підходи щодо вивчення минулого, покликані подолати протиставлення індивідуального та соціального, дають можливість доповнити макроісторичні явища

персональними біографіями історичних індивідів. Тенденція до персоналізації історії пояснює зростання кількості життєписів людей, які формально не можуть бути віднесені до видатних історичних діячів, але є «діючими особами історії», які зробили певний внесок у розвиток історії своєї епохи. Вивчення біографій і долі цих історичних персонажів сприяє глибшому зрозумінню специфіки певної епохи, в якій вони жили (творили, мислили, мріяли, страждали, раділи тощо).

Ім'я Мойсея Соломоновича Вайнштейна (1903–1957) – економіста, першого проректора та одного з ректорів ОДУ – не можна віднести до категорії відомих історичних персонажів, навіть не тільки на регіональному, а й на університетському рівнях. Скоріш за все він належить до числа маловідомих чи призабутих суб'єктів розвитку історичного процесу в Одесі у першій половині ХХ ст. Підтвердженням цього є той факт, що його часто плутають з іншим представником вищої школи Одеси на прізвище Вайнштейн – Йосипом Лейбовичем (1894–1980) [32]. Наприклад, у науковій літературі поширено такий факт, що 1936 р. на історичному факультеті Й. Л. Вайнштейн досліджував тему «Чернишевський як економіст» [36, с. 263; 35, с. 570], тоді як він ніколи не цікавився економічними питаннями та до того ж 1935 р. залишив Одесу. Отже, зазначену тему розробляв саме М. С. Вайнштейн. Також помилково вказано, що з вересня 1936 р. виконуючим обов'язки ректора призначили Й. Л. Вайнштейна [36, с. 266], хоча насправді цю посаду зайняв М. С. Вайнштейн. Ще також невірно згадувалося, що М. С. Вайнштейн був серед професорів історичного факультету, праці яких відзначили у травні 1935 р. на першій науковій сесії ОДУ [35, с. 569], хоча він очолював кафедру політекономії й до того плідною науковою діяльністю не відмічався. Безпідставно вказано, що в 1930-х рр. мав велику кількість публікацій [38], при цьому фронтальний перегляд багатьох періодичних видань зазначеного періоду демонструє протилежне (див. дод. 4). Незважаючи на наявність подібних хиб в українській історіографії в поодиноких роботах його визнають як одного з організаторів та очільників ОДУ в 1933–1937 рр. [31, 35], доцента Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського (1944–1953) [29] та завідувача кафедри економіки промисловості Одеського технологічного інституту (1954–1957) [30]. У цих розвідках, нажаль, також зустрічаються суттєві помилки. Наприклад, В. О. Кузнецов у своїй статті дав посилання на «Дело на кандидата ВКП/б/ Вайнштейна М. С. 08.01.1947–13.02.1947 / Госархив Одесской обл., ф. П-20, оп. 16, д. 69» [31, с. 190]. При спробі ознайомитися з цією особою справою М. С. Вайнштейна нами виявлено, що за наданими В. О. Кузнецовим вихідними даними у фонді Державного архіву Одеської області (ДАОО) такі матеріали не зберігаються, а знаходяться «Протоколи и информация первичной партийной организации военно-монтажной конторы» [12]. Отже, попередні розвідки щодо спроб реконструкції біографії М. С. Вайнштейна у своїй більшості мають ознаки поверхневого та непрофесійного ставлення авторів щодо використання історичних джерел та проведення наукових досліджень. Загалом можна стверджувати, що його постать відображена в історіографії в незначній

мірі, а систематичного вивчення біоісторіографічного портрета вченого до цього часу ще не було здійснено. Квінтесенцією сучасної історіографії є той факт, що 2020 р. адміністрація Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (ОНУ) видала, як вони самі стверджують, «...біографічний довідник, який містить статті про ректорів університету за всю історію його існування (1865–2020)» [37, с. 2]. При цьому в ньому немає статті, присвяченої М. С. Вайнштейну. Звичайно, члени редакційної колегії у відповідь можуть закинути, що наш персонаж тільки виконував обов'язки ректора, тому йому не знайшлося місця в цьому виданні. Хоча в цьому томі є стаття на честь О. П. Доброклонського, який також був тільки виконуючим обов'язки ректора [37, с. 149]. Таким чином, у виборі постатей для цього довідника редакційна колегія припустилася помилки або використовувала подвійні стандарти, персоніфіковано вирішуючи питання, про кого статті публікувати, а про кого ні.

Відаючи данину пам'яті в контексті круглої дати (120 років від дня народження припадає на 2023 р.), маємо можливість пов'язати воедино «розсипане» на епізоди життя М. С. Вайнштейна, виправити помилки у поширених фактах його біографії, що з'явилися унаслідок некомпетентності деяких дослідників, оцінити його діяльність, показати складність долі та трагедію людини, яка потрапила у вир політичних подій, що змушував її пристосовуватися до нових політичних умов, змінювати життєвий уклад, моральні цінності, наукові навички тощо.

Для вирішення поставлених у статті завдань було використано значне коло архівних джерел. Головним джерелом, яке стало основою підготовки наукового дослідження, є документальні матеріали українських архівів, насамперед це десять фондів ДАОО, по одному фонду Архіву Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та Архіву Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Введення до наукового обігу неопублікованих раніше архівних даних дозволило не тільки поповнити біографію М. С. Вайнштейна невідомими фактами, але й виправити помилки у незначних описах, на його честь (місце народження, соціальне походження, час роботи в певних установах, взаємини з колегами та владою тощо).

Теоретичною базою дослідження виступили основні положення біографістики – галузі історичного знання та допоміжної наукової дисципліни, предметом вивчення та одним із основних завдань якої, за визначенням сучасних вітчизняних дослідників, є розкриття індивідуальності людської особистості через реконструкцію життєвого та творчого шляху, зануреного у конкретний історичний контекст. Це визначило включення до змісту розвідки не тільки традиційних для біографічного жанру сюжетів (роки життя, освіта, робота, публікації тощо), а й аналіз мотивації вчинків вченого, вибору та прийняття ним рішень.

Практична значимість дослідження полягає у можливості поповнення біографічної інформаційної бази представників вітчизняної вищої школи та науки, необхідної для створення колективних портретів представників інтелектуального

середовища 1930-х рр. Отримані висновки можуть викликати інтерес у філософів, соціологів, антропологів, культурологів, психологів щодо поведінкових стратегій вчених у кризові моменти історії країни як особливого способу вимірювання їх приналежності до певної генерації під час домінування конкретних суспільно-політичних і соціально-культурних процесів.

Більшість біографічних документів свідчать, що М. С. Вайнштейн народився 27 (14) січня 1903 р. в містечку Криве Озеро [28, арк. 1; 13, арк. 4; 14, арк. 5], але в метричній книзі одеського рабінату є дані, що Мойсей Вайнштейн народився 27 (14) січня 1903 р. в Одесі в родині одеського міщанина Шльоми Абрамова Фроймова Вайнштейна, а мати звали Єлисаветою. Обряд обрізання було проведено через тиждень після народження – 3 лютого (21 січня) [1, арк. 33 зв.]. Проводячи порівняльний аналіз даних репрезентованих архівних документів виникає думка щодо дивного співпадіння в них багатьох фактів – дати, імені, прізвища. Розходженням у цих даних є тільки місце народження. До цього можна поставитися як до співпадіння або не випадковості.

У цілому в архівних матеріалах М. С. Вайнштейна особового походження багато моментів, коли співставлена інформація з історичних джерел датованих різними роками щодо одного факту його біографії не співпадає¹. Наприклад, це стосується визначення ним власного соціального походження. Як свідчать біографічні документи 1920-х – 1930-х рр.: «Общая форма анкеты для поступающих в Институт» від 1922 р., де він вказав, що його батько був «служашим в мануфактурному магазині», а він до Жовтневої революції «служив прикажчиком в мануфактурному магазині» [14, арк. 5]; «Анкета для регистрации студентов Украины» від 30 січня 1923 р., в якій він відмічав, що батько був прикажчиком (найманий службовець у купця або в торговельному закладі) [14, арк. 6]; «Анкетный лист» викладача Одеського інституту народного господарства (ОИГ) від 10 вересня 1929 р., в якому він визначав «попереднє» соціальне походження як «службовець» [13, арк. 16]; у «Картці педагога» Одеського інституту професійної освіти (ОПО) від 25 жовтня 1932 р., де на питання щодо «соціального походження (заняття батьків до 1917 року)» та «соціальний стан до початку педроботи» вказав, що є службовцем [21, арк. 32], то в цей період він ідентифікував себе виключно службовцем, тобто найнятим працівником, який належав до соціальної групи, що включала всіх зайнятих за наймам нефізичною працею в сфері послуг. Саме на тому, що він був наймитом, він наголошував у «Картці педагога» ОПО від 25 жовтня 1932 р., в якій вказував, що «загальний стаж в наймах» з 1914 р.², тобто з 11 років та «всього протягом 18 років»³ [21, арк. 32]. Подібне

¹ Майже усі ці факти висвітлено в тексті або підрядкових посиланнях.

² З визначенням цього року, як року початку роботи в наймах теж немає точності, тому що в «Анкеті для регистрации студентов Украины» від 30 січня 1923 р. він вказував, що власний заробіток почав отримувати починаючи з 1916 р. [14, арк. 6].

³ У цьому підрахунку М. С. Вайнштейн припустився помилки, тому що від 1914 р. до 1932 р. він не міг працювати у наймих 18 років, так як з 1919 р. працював в установах радянської влади.

акцентування в офіційних документах на приналежності до пролетарської або селянської верстви було елементарним бажанням її автора стати «своїм» в очах радянської влади. В умовах розбудови першої соціалістичної держави страх багатьох бути «невизнаним» більшовиками для реалізації їх планів ставав причиною тривоги за соціальне походження, не «пролетарське» минуле, неучасть у революційному русі та інші факти біографії, що призводило до «корегування» деякими з них окремих сторінок автобіографій [34]. Не виключенням був й М. С. Вайнштейн, який за ради наближення до структур радянської влади, заради того, щоб отримати можливість для кар'єрного зростання пішов на те, що змінив соціальне походження свого батька з міщанина (людини, що входила до міщанського стану, який складався з дрібних домовласників, ремісників, тобто дрібної буржуазії) на службовця. Підтвердження цього знаходимо в анкеті від 19 травня 1950 р., де він вказував свій колишній соціальний стан як із міщан [28, арк. 1 зв.]. Справа в тому, що в ранньорадянські роки наявність батька-міщанина могло бути несприятливим соціальним фактором для прийняття на роботу до радянських установ, кар'єрного зростання тощо. Ймовірно, тому в більшості особистих справах (див. дод. 1) він вказував місце народження в Кривому Озері, а не в Одесі, маючи за мету заплутати бажаних шукати його родичів або знайомих для звірки або уточнення їх біографічних даних. Однак намагання приховати своє соціальне походження не дало результату та ще й дорого обійшлося М. С. Вайнштейну в 1936–1937 рр., коли соціальне походження батька давало привід його недоброзичливцям звинувачувати його у прихованні свого «непролетарського походження». Так, 1936 р. під час обстеження політико-виховної та партійно-комсомольської роботи в ОДУ його позбавили партійного квитка «...в зв'язку з заявами про те, що батько його позбавленець⁴» [2, арк. 17, 20], а 26 лютого 1937 р. цей факт знову йому пригадали [9, арк. 25, 32]. Вже в повоєнні часи, коли соціальне походження батьків не відіграло важливої ролі для вступу до лав членів партії або перебування на керівних посадах, тоді М. С. Вайнштейн відверто вказував на своє походження з міщан, що й засвідчив в анкеті від 19 травня 1950 р. [28, арк. 1 зв.].

Щодо перших дев'яти років життя М. С. Вайнштейна інформації на сьогодні в нас немає. Відомо, що його родина 1912⁵ р. переїхала до містечка Богопіль⁶, де батько продовжував працювати як службовець, а він вступив до початкової 2-х класної школи, яку закінчив 1914 р. Того ж року пішов працювати розсильним до місцевого купця та заводчика⁷ Докторовича, у якого пропрацював до 1916 р. Після цього перейшов працювати пакувальником та рознощиком до купця

⁴ Позбавленець – у СРСР до прийняття Конституції 1936 р. так називали людей, позбавлених виборчих та інших громадянських прав у зв'язку з належністю до експлуататорського класу (буржуазії, поміщиків, духовенства, куркулів тощо).

⁵ В автобіографічному життєписі від 18 листопада 1928 р. вказував про переїзд до Богополя 1911 р. [13, арк. 4].

⁶ У 1919 р. містечко Богопіль увійшло до новоутвореного міста Первомайськ.

⁷ В автобіографічному життєписі від 18 листопада 1928 р. називає Докторовича крамарем [13, арк. 4].

Шляховського, де прослужив до 1917 р. У 1917 р. вступив до Голтинського⁸ комерційного училища⁹, в якому навчався до 1920 р. [28, арк. 1]. В якості підтвердження цього факту 12 червня 1920 р. завідувач Першотравневого комерційного училища М. Крижановський видав посвідчення, яке засвідчувало, що Мойша Вайнштейн, який народився 14 січня 1903 р. був учнем 6 класу цього училища, а в 1918/1919 навчальному році при переході з 5 до 6 класу продемонстрував задовільні успіхи з усіх предметів [14, арк. 2].

У 1920 р. сімнадцятирічний М. С. Вайнштейн переїхав до Одеси і вступив на роботу до Губернського відділу праці та соціального забезпечення [14, арк. 5 зв.; 28, арк. 1]. В якому статусі він працював у цій установі відповідно історичним джерелам також складно встановити, бо в різних документах він надає розбіжні дані. Так, в «Общей форме анкеты для поступающих в Институт» від 1922 р. вказував, що у 1921–1922 рр. працював завідувачем статистико-інформаційного відділу Тираспольського повіту Єврейського громадського комітету з надання допомоги постраждалим від контрреволюції [14, арк. 5–5 зв.], а в автобіографічному життєписі від 18 листопада 1928 р. вказував, що не закінчивши школи, в середині навчального року, тобто 1920 р. виїхав до Одеси, де півтори роки працював секретарем Комісії допомоги жертвам контрреволюції [13, арк. 4, 16 зв.]. Як бачимо документи заповнено автором з інтервалом у шість років (1922 і 1928), але в подані інформації значна розбіжність у визначені років діяльності, посади, назви установи тощо.

У період 1921–1922 рр. впродовж шести місяців в якості вільнонайманого М. С. Вайнштейн служив у канцелярії штабу 89 військово-будівельного загону Південно-Західного фронту [13, арк. 4, 16 зв.; 14, арк. 5–6]. Під час служби в лавах Червоної армії проявив свої інтелектуальні й організаційні здібності, тому був задіяний до діяльності в культурно-просвітницькій комісії загону [14, арк. 5 зв.]. Після того як полк було розформовано повернувся до Одеси [13, арк. 16 зв.] та працевлаштувався в Одеському губернському комітеті професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (губпрофос). 7 серпня 1922 р. наказом № 69 Одеського губпрофосу за підписом завідувача Т. М. Внукова М. С. Вайнштейна тимчасово було затверджено політичним комісаром двох вишів: Одеського інституту образотворчого мистецтва та Одеського музичного інституту [16, арк. 522; 17, арк. 75].

Добре розуміючи, що для досягнення визначених життєвих цілей у новому соціальному середовищі та реалізації своїх кар'єрних амбіцій, необхідно мати вищу освіту 5 вересня 1922 р. як слухач літніх підготовчих курсів на підставі відрядження-направлення Одеського губпрофосу для радянських працівників

⁸ У 1919 р. село Голта увійшло до новоутвореного міста Первомайськ. Нами не було віднайдено інформації, яка б підтверджувала б існування в селі Голта комерційного училища.

⁹ В «Общей форме анкеты для поступающих в Институт» від 1922 р. та в анкеті від 19 травня 1950 р. цей заклад називає училищем [14, арк. 5 зв.; 28, арк. 1 зв.], а в автобіографічному життєписі від 18 листопада 1928 р. – школою [13, арк. 4].

та інших відповідних документів дев'ятнадцятирічний М. С. Вайнштейн подав заяву до ОІНГ щодо допуску його до іспитів для вступу в інститут [14, арк. 1, 6]. В якості мотивів, які спонукали його вступити до ОІНГ, він вказував «бажання допомогти відновленню народного господарства» та «бажання знати соціально-економічні науки». В анкеті він також вказував, що знайомий з радянською культурно-просвітницькою системою та програмою, планами і метою ОІНГ [14, арк. 5 зв.]. Отже, за усіма критеріями (направлення від губпрофосу, перебував у лавах Червоної армії, мав досвід роботи у радянських установах, впроваджував радянські культурно-просвітницькі зразки, підтримував ідеї більшовиків тощо), які радянська влада висувала до вступників до вишів, М. С. Вайнштейн відповідав узагальненому образу радянського студента системи освіти початку 1920-х рр.

За період від січня 1923 р. до грудня 1925 р. М. С. Вайнштейн склав заліки та іспити з 43 дисциплін повного курсу економічного факультету ОІНГ [14, арк. 7–7 зв.]. Виконавши всі вимоги навчального плану, станом на 21 липня 1926 р. свідоцтво про закінчення ОІНГ ще не отримав. Для цього йому необхідно було пройти обов'язковий стаж та захистити дипломну роботу [14, арк. 9]. Тому 1926 р. як випускник економічного факультету надав заяву до «стажної» комісії ОІНГ з проханням надати йому місце для проходження практики-стажування у Москві. Проходження стажування саме у столиці СРСР пояснював як бажання продовжити у цьому місті навчання [14, арк. 4]. Як бачимо вже у двадцятитрьохрічному віці М. С. Вайнштейн впевнено і переконливо демонстрував прагнення до кар'єрного зростання. На сьогодні нам не вдалося встановити, де він проходив практику-стажування, але відомо, що захист дипломної роботи відклав на два роки. Тільки 28 травня 1928 р. захистив кваліфікаційну роботу на тему «Теорія ренти й проблема ренти в СРСР», на підставі чого отримав кваліфікацію економіста. Свідоцтво про отримання кваліфікації отримав ще через два роки – 5 квітня 1930 р. за підписом директора ОІНГ В. О. Арнаутова [14, арк. 11]. Отже, на отримання кваліфікації економіста М. С. Вайнштейну знадобилося п'ять років і дев'ять місяців.

Студентські роки були не найлегшими для М. С. Вайнштейна в його житті. В отриманні коштів для повноцінного життя він міг розраховувати лише на стипендію та особистий заробіток. Проте саме в цей період закладалися основи його майбутньої викладацької кар'єри. Починаючи з 1925 р. й до 1928 р. працював пропагандистом Свердловського району¹⁰, у радянських партійних школах¹¹ та завідував Шкільно-курсовою секцією Кабінету агітпроп-політосвітроботи¹² Одеського обкому КП(б)У та Округного відділу народної освіти [28, арк. 1].

¹⁰ У життєписі від 18 листопада 1928 р. писав, що пропагандистом працював у 1925–1927 рр. [13, арк. 4], а в «Анкетном листе» викладача ОІНГ від 10 вересня 1929 р. вказав 1923–1924 рр. [13, арк. 16 зв.].

¹¹ В «Анкетном листе» викладача ОІНГ від 10 вересня 1929 р. спочатку написав, що викладав з 1923 р. [13, арк. 16], а потім, що з 1926 р. [13, арк. 16 зв.].

¹² В «Анкетном листе» викладача ОІНГ від 10 вересня 1929 р. засвідчив, що завідувачем працював у 1928/1929 навчальному році [13, арк. 16 зв.].

Працюючи на ниві політично-просвітницької діяльності молодий та амбіційний М. С. Вайнштейн отримав навички поширення інформації і поглядів з метою формування необхідної громадської думки та маніпулювання суспільною свідомістю як словесно під час виступів на зборах і мітингах, так і письмово, публікуючи маленькі замітки на актуальні питання одеських працівників на сторінках часопису «Молот» – друкованого органу Одеської губернської ради професійних союзів (див. дод. 4).

Успіхи М. С. Вайнштейна у політично-просвітницькій роботі надали йому можливість спробувати себе у викладацькій діяльності. З 1927/28 навчального року він почав працювати в Одеському вечірньому робітничому університеті викладачем політичної економії [13, арк. 16 зв.; 19, арк. 8–9]. Вже наступного року – 10 вересня 1928 р. Президією ради Одеського вечірнього робітничого університету його було включено до складу екзаменаційної комісії з політмінімуму [18, арк. 16]. Отже, педагогічну діяльність він розпочав на посаді викладача в Одеському вечірньому робітничому університеті¹³.

Отримання у травні 1928 р. кваліфікації економіста дали можливість М. С. Вайнштейну залишитися в ОІНГ для здійснення викладацької діяльності. 18 жовтня 1928 р. він подав до Правління ОІНГ заяву з проханням надати йому як асистенту години навантаження для викладання політичної економії на I курсі юридичного факультету [13, арк. 1]. 25 жовтня 1928 р. його кандидатура як асистента була підтримана на засіданні пленуму предметних комісій юридичного факультету ОІНГ [13, арк. 2]. Наказом по ОІНГ за підписом ректора В. О. Арнаутова його було зараховано до складу асистентів вишу з 15 жовтня 1928 р. [13, арк. 3]. Після закінчення першого навчального року викладання 13 липня 1929 р. М. С. Вайнштейн надав до Правління ОІНГ наступну заяву з проханням залишити його асистентом кафедри політичної економії на наступний навчальний рік [13, арк. 6]. Для прийняття успішного рішення щодо цього питання він надав довідку від Інспектури ліквідації української неписьменності при Одеському окружному відділі народної освіти від 22 червня 1929 р. про те, що він склав іспит з української мови та виявив знання на рівні другої категорії, яка надавала право на викладання у вишах [14, арк. 10]. В ОІНГ він працював до 1930 р.

Одночасно з педагогічною діяльністю в ОІНГ в 1929/1930 навчальному році М. С. Вайнштейн ще викладав політичну економію в Одеському індустріальному політехнікумі¹⁴ [23, арк. 82–83]. У 1930/1931 навчальному році в статусі доцента¹⁵ він входив до викладацького складу промислово-економічного факультету Одеського робітничого вечірнього індустріального інституту, створеного на базі політехнікуму, як основного місця роботи, де він займався з теорії радянського господарства та був головою Методичної комісії вишу, за що отримував надбавку у розмірі 100 руб. [24, арк. 32, 34; 25, арк. 50, 52–53, 57, 69].

¹³ В. М. Букач помилково вказує, що педагогічну діяльність розпочав на посаді асистента ОІНГ [29, с. 17].

¹⁴ В. М. Букач плутає цей навчальний заклад з Одеським політехнічним інститутом [29, с. 17].

¹⁵ Три роки викладацької діяльності дали можливість М. С. Вайнштейну отримати посаду доцента. Офіційно доцентом було затверджено 1934 р. [28, арк. 1].

Влітку 1930 р. було проведено реформу системи вищої освіти УСРР, внаслідок якої правовий факультет ОІНГ, на якому працював М. С. Вайнштейн, було реорганізовано, тому 1931 р. він переходить до Одеського інституту професійної освіти (ОПО) [20, арк. 10] як основного місця роботи, де до весни 1933 р. займав посаду професора¹⁶ з теорії радянського господарства [20, арк. 4]. Робота в ОПО була найбільш вдалим для нього періодом та відіграла в його житті важливу роль. У 1932 р. він став членом КП(б)У [20, арк. 10], кандидатом був з 1930 р. [21, арк. 32]. Взагалі в ОПО на відміну від майже усіх викладачів соціально-економічних дисциплін він мав особливі умови роботи. У 1932/1933 навчальному році в нього було саме велике навантаження – 472 години, за що він отримав саму велику зарплатню – 445 руб. На перший погляд це виглядає логічним явищем, але в порівнянні з навантаженням і зарплатнею інших викладачів, то спостерігаються відмінності та розбіжності. Виключення складають лише професори, які були членами КП(б)У (наприклад, І. Д. Сіроглазов: навантаження – 388 годин, зарплатня – 392 руб; А. І. Глядкоўська: навантаження – 150 годин, зарплатня – 197 руб та ін.). Отже, в середньому одна година навантаження дорівнювала одному рублю, у деяких виключеннях більше. Аналіз співвідношення навантаження годин до зарплатні інших викладачів виокремлює професорів-комуністів із загального наукового співтовариства в окремий сегмент радянської номенклатури. Так, позапартійні професори у декілька разів мали меншу зарплатню. Наприклад, Й. Л. Анов (навантаження – 345 годин, зарплатня – 116 руб) у три рази менше ($\approx 300\%$), Й. Л. Вайнштейн (248 годин, 142 руб) у два рази менше ($\approx 200\%$), Й. І. Герліх (388 годин, 317 руб) майже на одну п'яту частину менше ($\approx 20\%$) та ін. [20, арк. 10]. Як наслідок, саме період перебування М. С. Вайнштейна в ОПО став для нього своєрідним «трампліном» для входження до більшовицького кола представників вищої школи Одеси, що в свою чергу давало можливість для швидкого кар'єрного зростання. У результаті 1932 р. він став керівником кафедри політекономії [1, арк. 1], завідувачем (з 1933 р. деканом) соціально-економічного факультету [20, арк. 15–16], а станом на 1 квітня 1933 р. його було призначено т.в.о. директора ОПО [20, арк. 8]. Вже через місяць – станом на 1 травня 1933 р. – М. С. Вайнштейн було переведено на посаду помічника директора з навчальної частини, яка за ієрархією була другою в інституті [20, арк. 11]. За місяць, що він очолював виш, йому вдалося зарекомендувати себе як діяльного керівника, який приділяв увагу усім аспектам діяльності інституту. Наприклад, 20 квітня 1933 р. як голова Методичного бюро ОПО провів засідання, на якому був не тільки модератором, а особисто виступив з доповіддю щодо методів керівництва дипломними роботами студентів, зокрема зробивши наголос на формах керівництва, часі й формах консультацій та зв'язку між керівниками і дипломниками. У результаті обговорення було ухвалено вимоги щодо оформлення дипломних робіт, роль керівників у написанні й підготовці дипломної роботи до захисту та процедуру захисту дипломної роботи [22, арк.

¹⁶ За п'ять років роботи у вищій школі УСРР М. С. Вайнштейн отримав право займати посаду професора.

5–6]. До того ж цього ж навчального року в ОІПО керував гуртком аспірантів [21, арк. 32 зв.]. Крім різнопланової активної діяльності в ОІПО цього ж навчального року викладав на курсах Обласного комітету партії з підготовки викладачів для вишів [21, арк. 32 зв.].

Соціально-побутова складова життя М. С. Вайнштейна станом на 25 жовтня 1932 р. (дата заповнення «Картки педагога» ОІПО) була менш вдалою [21, арк. 32 зв.] ніж професійна. Рівно як і станом на 10 вересня 1929 р. (дата заповнення «Анкетного листа» в ОІНГ) він залишався неодруженим [13, арк. 16]. Житлова площа, яку він займав як педагог, дорівнювала 3 м². Крім нього на отримувану ним зарплатню жили ще четверо осіб, серед них мати і батько [13, арк. 16; 21, арк. 32 зв.]. Отже, майже у тридцятирічному віці особисте життя М. С. Вайнштейна залишалось незмінним, він продовжував холостякувати та концентруватися на реалізації планів щодо кар'єрного зростання.

Серед особистих рис М. С. Вайнштейн не міг похвалитися відповідальним ставленням у користуванні бібліотечними книжками. Так, 23 липня 1931 р. адміністрація бібліотеки Будинку вчених серед усіх одеських бібліотек, вишів і науково-дослідних установ повідомила, що не дивлячись на неодноразові нагадування 23 науковим працівникам, які понад року тому взяли книжки та до цього часу не повернули їх. У цьому «чорному» списку значилося ім'я й М. С. Вайнштейна [15, арк. 114]. До того ж безвідповідальність і відсутність старанності не дозволили йому за п'ять років (1928–1932) опублікувати більше двох публікацій, що свідчить про його слабкий науковий рівень. Хоча в «Картці педагога» ОІПО від 25 жовтня 1932 р. без надання переліку вказував, що публікував «окремі статті» та «складав підручники» [21, арк. 32].

З 1933 р., з моменту утворення ОДУ, до 1937 р. М. С. Вайнштейн працював¹⁷ проректором з навчальної частини та завідувачем кафедри політекономії¹⁸ (до листопада 1937 р.). Незважаючи на нетривалий, майже чотирьохрічний період, його можна вважати для нього часом підйому на вершину саме адміністративно-управлінської кар'єри, бо через організаційні обов'язки та перевантаженість партійною роботою він зовсім мало приділяв уваги викладацькій та науковій діяльності¹⁹, де не міг би досягнути якихсь звершень. Так, у 1936/37 навчальному році курс економічної політики він не довів далі вступу [3, арк. 41]. У звіті про роботу партійного комітету ОДУ в контексті наукової роботи за період від 12 квітня 1937 р. до 25 квітня 1938 р. говорилося, що *«Колишнє керівництво університету практикувало розподіл дотацій на наукову роботу працівникам університету без урахування того чи дають вони наукову продукцію чи ні. Зокрема, великі суми отримували нині репресовані вороги народу Погорілий, Ви-*

¹⁷ В. О. Кузнецов хибно написав, що він був деканом історичного факультету [31, с. 175].

¹⁸ За часів завідування кафедрою М. С. Вайнштейном до її складу входили Ш. Г. Вишнепольський (член партії), М. С. Барабтарло, О. Т. Смирнов (обидва кандидати до лав партії), М. Д. Адлер (позапартійний) [4, арк. 252].

¹⁹ Сучасні економісти ОНУ імені І. І. Мечникова помилково пов'язують його наукову працю «Проблема ренти у Рикардо, у Маркса і в советском хозяйстве» «з відновленням 1933 року роботи університету» [35, с. 590]. Основу цієї праці складала дипломна робота написана ним в ОІНГ 1927 р.

шнєпольський, а також зняті з керівництва Вайнштейн і Сероголазов, наукова продукція яких зводилася майже до нуля. З виконаних 44 наукових тем здані до друку роботи всього 16 тем. З них надруковано лише 6» (перекл. В. Л.) [4, арк. 213]. На жаль, негативна практика керівництва вишів оформлення виконання науково-дослідних тем за рахунок державного бюджету на великі суми існувала в 1930-ті рр., в 1940-ві рр. (на прикладі ректора Львівського державного університету І. І. Белякевича [33, с. 251]) та існує й сьогодні.

У перші роки існування ОДУ в організаційному полі М. С. Вайнштейн відіграв важливу роль у підготовці до його відкриття – керував комісією з підготовки навчальних планів і формування професорсько-викладацького складу [37, с. 94], а після відкриття ОДУ 26 липня 1933 р. [31, с. 175] був призначений на посаду проректора з навчальної частини. Такий вибір було зроблено, скоріш за все, через те, що він мав досвід роботи заступником директора з навчальної роботи в ОПО. Також він керував роботою «факультетських бригад», створених із найбільш досвідчених викладачів міста для розробки проектів навчальних планів вишу [35, с. 296]. Вже 11 квітня 1934 р. кваліфікаційна комісія НКО УСРР без захисту кандидатської дисертації затвердила його у вченому званні доцента кафедри політекономії²⁰ [28, арк. 2]. Апогеєм же його кар'єрної вершини стало призначення його 1 вересня²¹ 1936 р. у тридцятидвохлітньому віці виконувачем обов'язків ректора ОДУ [35, с. 299; 37, с. 150].

За якими критеріями та характеристиками М. С. Вайнштейна було обрано в.о. ректора ОДУ на сьогодні сказати складно. Як викладач, науковець і управлінець у попередні роки роботи в університеті він був посереднім виконавцем. У нього виникали труднощі в усіх аспектах діяльності. На засіданні Пленуму парткому ОДУ 23 квітня 1935 р. відмічалось, що кафедра політекономії одна з небагатьох, яка зовсім не керує і не допомагає в роботі циклових комісій робітничого факультету [6, арк. 74, 77]. На засіданні парткому ОДУ 22 травня 1935 р. йому закидали, щоб він без ґрунтовних медичних підстав звільняв студентів від участі в табірних зборах [6, арк. 90]. На засіданні парткому ОДУ 19 грудня 1935 р. як керівнику семінару пропагандистів на його засіданнях йому необхідно було не переказувати матеріали, а займатися методичними вказівками. Тому його зобов'язали побудувати роботу семінару так, щоб пропагандисти отримували методичні вказівки для своєї роботи [6, арк. 183–184 зв.]. 22 квітня 1936 р. на закритих загальних партійних зборах ОДУ звинувачували М. С. Вайнштейна, що він як «керівник комсомольським семінаром ні разу ні на одному занятті комсомольських шкіл не був» [8, арк. 90–91]. 25 квітня 1936 р. на загальних закритих партійних зборах ОДУ йому закидали, що він як відповідальний працівник не виконав перевірку рішень парткому на географічному факультеті. На що він відповідав, що «Засідання Парткому дуже змістовні, насичені фактами, але це не виноситься на всю парторганізацію, не доводиться рішення Парткому

²⁰ В. М. Букач помилково вказав, що вчене звання доцента було присвоєно 1940 р. [29, с. 17].

²¹ В одному з університетських видань вказано, що в.о. ректора став 9 вересня 1936 р. [37, с. 94].

і тому часто важливих питань не знають члени партії. Партком в розподілі навантажень та і в розподілі по школах комуністів не завжди підходить до їх рівня підготовки. Внутріпартійна робота піднеслась, але іноді це біло за рахунок погіршення учеби де-кого з комуністів – це теж недолік» [8, арк. 94–98]. У 1936 р. під час обстеження політико-виховної та партійно-комсомольської роботи в ОДУ наголошувалося, що «На протязі останніх років – з 1931 р. – проти нього двічі висувалося обвинувачення в троцькістській контрабанді у викладанні». Секретар парткому ОДУ Швець давав йому характеристику, як людині здібній, але партійно-невитриманій, людині, що не має більшовицького загартування [2, арк. 17, 20]. Отже, в нього було достатньо багато порушень виробничої і партійної дисципліни, що не могло бути не помітним для вищого партійного керівництва.

Скоріш за все представникам районного і міського партійних осередків подобалася політична хватка²² тридцятирічного комуніста М. С. Вайнштейна. Так, в серпні 1936 р. з посади ректора звільнили І. П. Шмідта, а вже 5 вересня 1936 р. на загальних закритих комсомольських зборах ОДУ М. С. Вайнштейн як т.в.о. ректора у присутності 502 комсомольців «з усією партійною принциповістю» звинувачував колишнього ректора в усіх антирадянських вчинках і проявах та «кааявся» в особистих «гріхах» перед партією:

«Процес над троцькістами всколихнул трудящих всего світу. Він показав як органічно троцькістська згряя була зв'язана з фашистами за кордоном. Вони упали і політично і морально до дна.

Я був найближчим замісником Шмідта, і як проректор по учбовій частині був тісно з ним зв'язан. Розкриття Шмідта як дворушника троцькіста – це не наша заслуга, його викрила районна і міська парторганізації.

Я хочу показати на деяких прикладах дворушницьку роботу Шмідта. Наприклад студенти вважали Шмідта за найбільш чуйну людину. Всі говорили про співчуття його до студентських потреб, але в дійсності під цим крився жах перед студентами, жах перед тим, щоб який небудь студент не виступив проти нього і не написав-би до обласної газети.

Бувало, що студенти приходять до мене з проханнями, які я часто не задовольняв, тому що не міг я робити те, що було неможливе, бо часто у нас не було коштів на це. Тоді студенти йшли до Шмідта і він прохання задовольняв. В результаті цього ми мали велику перевитрату стипендіального фонду. А мені Шмідт часто говорив про те, щоб я не допомагав. Тоді коли була перевитрата стипендіального фонду, тоді Шмідт перегібає палку в другий бік і наказує зняти зі стипендії абсолютно всіх студентів, які мають яку небудь заборгованість. А раніше, коли я з ним розмовляв про те, що ми не можемо завжди допомагати задовольняти всі прохання студентів, він говорив мені: «зачем тебе, чтобы о тебе говорили и ходили в редакцию, дай эти мелочи, дай, а потом видно будет».

²² До того ж впродовж 1935 р. працював на курсах марксизму-ленінізму, де займав активну позицію щодо поширення ідей марксистсько-ленінської ідеології [7, арк. 1, 13, 24, 28, 32].

Другий приклад, я одному із студентів під час заліків поставив незадовільну оцінку. Він пішов скаржитись до Шмідт. Тоді Шмідт мене викликав і каже мені навіщо я маю справу зі студентами і радить мені щоб я поставив посередню оцінку.

Третій приклад, під час прийому до університету він часто приймав людей без знань направо і наліво, а потім доводилось виключати безграмотних, без знань студентів.

Його це не цікавило, він не відповідав за продукцію університету. Коли я до нього звертався з питанням, чому він погано відноситься до професури він відповідав, що професура в редакцію не піде.

Як Шмідт навчав студентів? Не було такого випадку, щоб Шмідт приходив своєчасно на лекції. Він не приходив на лекції навіть і тоді, коли об'єднував всі курси в одній аудиторії. Його курс ніколи ще не був закінчений. Він цілий рік не займався з аспірантами, а потім забрав всіх, посадив на лекцію стенографістку для того, щоб при перевірці показати, що він лекції читав.

Гроші він одержував тільки за прочитані години.

Яке було його відношення до критики і самокритики. Він всією своєю вагою дав на всіх. На парткомітеті стояло питання про непорядки в господарчій частині, про Фетісова. Шмідт в цей вечір повинен був уїхати. Я виступав критикуючи роботу Фетісова. Мені передають, що Шмідт мене викликає до себе на квартиру, там він мене запитує, чому я виступив проти Фетісова, «завтра, він каже, Фетісов проти тебе виступить і тоді у мене один проректор, буде виступати проти другого і буде утворюватись анархія».

Якось в вестибюлі висів плакат, що критикував господарчу частину, через кілька днів цей плакат зник. Я пішов до Шмідта сказати йому про це, а він мені відповідає, що він сам переніс його в актовий зал, де ніхто не буває.

Я повинен Вам прямо сказати, що наш колектив і я в першу чергу повинні були це все зрозуміти, але ми мовчали, тому що він нам внушив, що він представник ЦК партії і ми по своїй сліпоті повірили. Це була велика наша провина. Ми говорили про його «роботу», але не дали кімнатних розмов.

Тепер про себе, коли я викладав в індустріальному Інституті, то на запитання студентів на що перетворюються колгоспи в майбутньому, я відповів, що кінцева ступінь для колгоспів – це радгоспи. Переростання колгоспів в радгоспи – це троцькістська трактовка. Про цю помилку стояло питання на парткомітеті, я визнав цю помилку і більше її не повторював.

Друга помилка моя – це твердження про те, що колгоспники є клас. Це невірно, бо при диктатурі пролетаріату нові класи не виникають, а йде знищення класів. Цю помилку я також визнав, про що знають студенти старших курсів» [8, арк. 137, 146–147].

«Покаяння» М. С. Вайнштейна підтримали всі комсомольці-активісти, а саме головне, що його підтримав секретар районної партійної організації Кузнецов: «Невірно тут обвинувачувати товаришів в тому, що вони захоплювались

Шмідтом. Авторитет Шмідта підтримували навіть в районному комітеті, в міській і в обкомі, підтримували тому, що це був авторитет університету, а щодо Шмідта, то він умів дбати за свій авторитет, про це тут яскраво говорять факти, зазначені в виступах т. Вайнштейна і інших товаришів» [8, арк. 151]. Отже, розхвалюючи роботу районної і міської партійних організацій М. С. Вайнштейн демонстрував свою відданість їх очільникам та своє бажання співпрацювати з ними, за що й отримував від них позитивну оцінку та підтримку.

Бажаючи відповідати статусу керівника вишу, розвивати та покращувати діяльність усіх структур і напрямів ОДУ М. С. Вайнштейн активно взявся за виконання своїх обов'язків, але не все йому вдавалося реалізувати. У першу чергу це було пов'язано з відсутністю досвіду та розуміння суті багатьох питань, які необхідно було впроваджувати в життя. Наприклад, на загальних партійних зборах ОДУ 23 вересня 1936 р. він виступав з доповіддю щодо реалізації рішення ЦК ВКП(б) про вищу школу, але розгляд деяких найважливіших аспектів оминув. Тоді професор К. П. Добролюбський акцентував на цьому увагу: *«Постанова ЦК ВКП(б)/ надає великого значіння науково-дослідчій роботі, але це питання зовсім обійшов доповідчик тов. Вайнштейн. Кожна кафедра повинна мати план наукової роботи і приступити зараз же до науково-дослідчої роботи, улаштовуючи щомісяця наукові доповіді. Не підготовляється наукова сесія. Треба перевести дві наукові сесії: одну в кінці I-го семестру, другу в кінці II семестру. Істор. факультет не видав ще жодного наукового збірника. Треба взятись за цю роботу...» [8, арк. 157].*

28 жовтня 1936 р. на загальних партійних зборах ОДУ в контексті звіту щодо роботи парткому університету М. С. Вайнштейн доповідав: *«У роботі партійної організації є багато добрих сторін роботи, досягнень, успіхів, але всіх сторін роботи ми не могли охопити, тому що запити студентства дуже різноманітні і всі виконати їх немає можливості. На початку навчального року у нас за заліками була дуже велика заборгованість до 2 1/2 тисячі, а тепер залишилося менше – 400. Але зараз велика загроза знову в тому, що люди не працюють і матимуть заборгованість. У нас дні, відведені для самостійної роботи, називають «вихідними днями» – і більшість студентів у цей час не працюють. Це і несе загрозу залікам. На це потрібно звернути особливу увагу, всієї парторганізації. Відвідування лекцій найгірше поставлено на фізичному факультеті і не вірно пояснювати це поганим викладанням проф. Бека, студенти зобов'язані відвідувати лекції. Сам проф. Бек сказав, що його не розуміють, тому що не слухають і що він за кордоном набагато складніше читав, і його слухали, а тут він дає набагато знижено і його все-таки не розуміють... Наші факультети дають продукцію – наукові кафедри, але зв'язку немає між науковою молоддю та старою професурою. З приводу питання щодо Лисенка. Потрібно не запрошувати Лисенка, а йти до нього на консультацію, не забираючи в нього зайвого часу. Отриманий документ від студентів I курсу без підпису, у якому називають сволочами керівних працівників та погрожують, говорить про потребу виховання*

молоді» (перекл. В. Л.) [8, арк. 185, 187]. На останній тезі він ще неодноразово наголошував під час своїх виступів. Так, на закритих загальних партійних зборах ОДУ 15 грудня 1936 р. говорив, що *«Необхідно загострити увагу на культурі студентів та на трудовій дисципліні. Щодо боротьби із запізненнями на лекції ми ведемо боротьбу, але нас газета не підтримала, а навпаки помістила статтю, яка не мобілізує увагу студентів на цьому питанні. Багато потрібно ще боротися, щоб навчити людей роздягатися. У гуртожитку є випадки крадіжок, п'янок, хуліганства. Є випадки псування книг. Недостатньо культурні ще багато студентів, – так був випадок у гуртожитку – т. Дікіштейн звертаючись до заст. наркома освіти т. Хаїта: «Слухайте ви не будете Хаїтом?». Багато також є фактів у матеріалах, які потрапляють до ректора тощо, які говорять про некультурність студентів. Постанови партзборів недостатньо виконуються, так наприклад 2 роки пишемо про газоприпулок, а не виконали»* (перекл. В. Л.) [8, арк. 222–223].

На засіданні парткому ОДУ 17 січня 1937 р., де розглядали питання щодо виконання рішення парткому про підготовку до державних іспитів від 31 жовтня 1936 р. у своїй доповіді М. С. Вайнштейн наголошував, що *«...про державні іспити знали студенти, ще минулого року, з студ. 5 курсів говорили – робота проведена була, затримкою було, що ми не знали, які дисципліни будуть на іспитах, але про основні було відомо. Було розв'язано питання про бібліотеку, літературу, їдальню і т.д. – про це вірно студенти ставили питання. Ці питання розв'язані. Тепер студенти почали ставити питання про заміну іспитів на дипломну роботу та про те, що дуже багато дисциплін для іспитів. Основне це, що студенти не поставились з початку серйозно до держ. іспитів. Ми попередж. студентів на групах – спеціально ходили на збори. Студенти 5-х курсів заявили, що вони напишуть про іспити на нас в тоні загрози, потім принесли листа писаного до Коміт. вищої школи від 3-х студентів, а потім оказалось від імені 3-х факультетів»* [9, арк. 16]. Як можемо констатувати М. С. Вайнштейн давав невпевнені відповіді, які більше були схожі на неконтролювання ним ситуації та виправдовування з його боку, а не чітку позицію першої людини вишу. Саме цей відмічав один з його колег – Власенко: *«Те що знали студенти про державні іспити не може заспокоїти нас, як заспокоюється тов. Вайнштейн»* [9, арк. 17].

Ставши очільником провідного вишу Одеси в складні часи політичних репресій 1930-х рр. М. С. Вайнштейну, як і його попереднику, теж не вдалося уникнути шквалу критики і звинувачень, у більшості випадків справедливих, на свою адресу від університетських опонентів.

Необхідно наголосити, що сам М. С. Вайнштейн стояв біля витоків цієї політичної кампанії в університеті та задавав активний тон її поширення. Ще 3 листопада 1935 р. на загальних закритих партійних зборах ОДУ він заявляв: *«Дійсно у нас є багато негідників, які ведуть розкладницьку роботу, але не вірно це переносити як масове явище, у нас студентство здорове, організоване і працює добре і лише деяка кількість розкладників веде свою роботу і цим шко-*

дить загальній роботі. Треба саме на це звернути увагу, очистись від ворожих елементів» [6, арк. 155, 159–160].

У 1936 р. в ОДУ велася активна боротьба щодо «засміченості» професорсько-викладацького складу, багато говорили про те, що серед колективу наукових працівників потрібна серйозна політична робота. М. С. Вайнштейн був одним із перших, хто визнавав, що пропагандистська робота серед професорсько-викладацького складу надто низька, ніяких заходів щодо рішучого перелому в цій роботі не вживають. Одночасно з цим дуже часто особисто ігнорував проведення відповідних заходів щодо розв'язання цих питань: *«Політнавчання проф.-викл. складу зривається (Вайнштейн 3-чі не являвся для керівництва гуртком). Дуже слаба дисципліна відвідування зборів, соціалістичне змагання не розгорнуто, навіть кімнати відпочинку для колективу професорсько-викладацького складу в 168 осіб в університеті не було. Неналагоджено роботу семінарів пропагандистів, а Вайнштейн недостатньо готується до проведення занять цих семінарів»* [2, арк. 17, 37–39, 55].

Масова критика М. С. Вайнштейна з боку його колег розпочалася приблизно через півроку як він зайняв посаду в.о. ректора. На загальних партзборах ОДУ 25–27 лютого 1937 р. в контексті обговорення рішення Лютневого пленуму ЦК КП(б)У, обласного, міського та районного партійних активів від майбутнього декана історичного факультету (1938–1940) доцента М. Ф. Скавронського 25 лютого на адресу М. С. Вайнштейна пролунало:

«Добір кадрів в Університеті переданий в руки лише адміністрації. Тов. Вайнштейн підбирає такі педкадри, щоб його не критикували, зокрема на істфаці працюють переважно люди за якими треба стежити дуже пильно. Можна було забезпечити кадрами партійними, але їх чомусь т. Вайнштейн не брав. На кафедрі СРСР прийнятий викладач Петринський який в педінституті читав, що хотів і перекручував, але його взяли, бо він не буде критикувати, а з тогож Педіну можна було взяти комуніста т. Бондаренко. Петринський це бувший есер, і навіть говорять, що вигнаний з канд. партії за троцькізм. В кафедрі нової історії Гордієвський, це бувший есер і націоналіст, його минулого року з Педіну вигнали і тут хотіли, але до Вайнштейна дійшло і стало. Професор Варнеке теж наводить ворожі аналогії: «Збори в Римі були такі, як у нас Райради або як Партзбори». Крім цих Розенталь, Іванов, теж ворожі люди. Така засміченість у нас очевидно не випадковість. Комуністів сюди не брали, а давали Педіну їх.

Потім планування учбового процесу Вайнштейн передав факультетові, окремим особам, на істфаці – Ковбасюку, який теж звільнявся за троцькізм і був навіть заарештований. Планування там прямо шкідницьке. Не вистачає годин у нього на читання про Радянський період історії, на матеріали Комінтерну, а більше дають Розенталю, Іванову, колишньому викладачу Рейжевському, тепер заарештованому, на години середньої та стародавньої історії. Курс починають читати двадцять годин, прочитають до Пролетарської революції і далі часу не

вистачає. В наслідок цього студенти не проходять дисципліни, не закінчують, не мають систематичних знань.

Тов. Вайнштейн не любить критики, він тут на замітку газети обурювався перед партзборами, що не можна про нього писати, за критику його, він підставляє ножку. Комсомол працює погано, на молодь часто впливають ворожі елементи – Розенталь казав, що Радвлада лише бере від нас, а не дає нам – розповідав студентам це. Чотири рази Вайнштейн приймав на роботу троцькістку Жаренко, яку виключали з комсомолу і знімали з роботи» [9, арк. 25].

Звинувачення в бік М. С. Вайнштейна були різноплановими: від підбору наукових кадрів і планування навчального процесу до психологічних критеріїв його особистості. В унісон з М. Ф. Скавронським виступив і студент V курсу географічного факультету Пустовіт:

«V курс геофаку перейшов з економічного III курсу і йому дуже важко і тому ми ставили питання проти введення картографії до державних іспитів, бо ми її слухали всього 40 годин. Ми не слухали зовсім істмату, деякі дисципліни не закінчили. Говорили, що все це були і наради і постанови, але т. Вайнштейн не реагує на це. Немає на геофаці партійної пильності. Викладач 36 школи Рубан на нараді практикантів наводив цитати Троцького, а комуністи і комсомольці сиділи і мовчали, а безпартійний викладач реагував на це. Коли розглянули про це на КСМ зборах, то комуністи вносили пропозицію про комсом, лише зауважити. Про Вайнштейна, він виплатив Шмідту всю зарплату за той час, що Шмідт не працював. Багато говорили про Вайнштейна на всіх зборах, збирали матеріали, але чомусь наслідків ніяких. Було і в нашій газеті про Вайнштейна. Я питав т. Швеця про цю справу, він сказав, що справа перейшла в РПК.

Більш того на нараді редакторів по адресу нашої газети т. Чугунков сказав що: «есть усердствующие дураки», що друкують матеріали поскоріше. Вайнштейн в університеті не користується авторитетом, він не керує роботою, про це свідчить погана робота на геофаці. На мітингу Вайнштейн читав резолюцію про троцькістів, то Сухов-менишовик, ворог добавку зробив, що треба в резолюцію про правих теж дописати, а комуніст не міг цього написати. Коли в доповіді Ігнатенко обмовився то Сухов всім студентам говорив – «от неписьменность». Сухов розповідає анекдоти студентам і цим підтримує собі авторитет. У нас в 1936 р. весною переводилась олімпіада студентів, преміювали, але Вайнштейн тормозить видачу премій. Вайнштейн також не настоював на звільненні троцькіста Трачевського, просив лишити його на роботі. Я виступав проти картографії, але не проти державних іспитів, мені партком указав на мої помилки і це вірно, я краще візьмусь за роботу» [9, арк. 26].

В якості захисту М. С. Вайнштейн спромігся висловити тільки ті тези, які він неодноразово вже озвучував, причому настільки сильно нервуючись, що доповідав російською мовою:

«Я повинен відповідати за трьома лініями, як член партії, член парткому та ректор. На активі мене звинувачували, що 1930 р. читаючи лекції [в] с.г. інституті

сказав, що ні Маркс, ні Енгельс, ні Ленін не говорили нічого про перехідний період і диктатуру пролетаріату, заявив це член партії Стеценко. Я читаю курс близько 13 років, читав багато, але звинувачень таких не було. Я думаю, що кожен міг припуститися помилки будучи недостатньо підготовленим, так і я міг припуститися помилки. Але такого твердження, що класики марксизму нічого не говорили про перехідний період і диктатуру пролетаріату, я не говорив і не міг говорити. Мене з роботи ніколи не знімали. Я давно вже працюю тут у всіх на очах. Мені доручали створити бригаду для виготовлення книги для с.г. шкіл та Стеценка цей писав розділ книжки і тоді не знаходив помилок. Причина тут в особистих рахунках. Дружина Стеценка навчалася в університеті, часто зверталася за допомогою, ми їй допомагали, закінчуючи університет, вона звернулася до мене, що проф. Багатський не вірно оцінив її дипломну роботу. Я не міг змусити його змінити оцінку. З того часу Стеценко почав виступати про мої помилки. Я мав помилки 1931 року, що «колгоспи переростуть у радгоспи», але я зняв другого дня цю установку і партком не виносив жодних рішень. Про це заявляв Бабенко, який інструктував Пероцького у контрреволюційній роботі, останній мені про це розповідав. Я міг помилок припускатися і можу їх припуститися. Шмідту я зробив помилку, але тепер я розумію, що не можна було платити, але він привіз розпорядження наркома тов. Затонського и тов. Шкирятова.

Про Шмідта раніше я не знав, він на мене справив позитивне враження. Я і тов. Вишнепольський боролися зі Шмідтом, але в кабінеті, не виносили далі. /Репліка Швеця – «Боротьбу вів Вишнепольський, але не ти»/.

Я не міг працювати тут, я поїхав до Москви і був призначений проректором, приїхав забрати речі, а тут не міг працювати, про це я писав багато в листах тов. Вишнепольському. Але потім Шмідт мене просив залишитись тут. Мене Шмідт викликав до себе на квартиру і переконував – щоб я не виступав проти Фетісова, і щоразу, коли я йому вказував, він мене брав у роботу. Ми проти нього не могли виступити, він тиснув своїм авторитетом на всіх і на мене, я не міг виступити проти нього. І ніхто не міг цього зробити, хоч це антипартійна постановка питання – про те, що ми не могли. Жодних зв'язків і дружби не було у мене зі Шмідтом. Я почав навчальний рік з думками – підняти Університет, щоб не говорили, що без нього Університет не працює, всю відповідальність я беру на себе за недоліки у роботі Університету.

Кадри я спеціально не підбирав, як каже т. Скавронський. Я міг би зняти професорів, перерахованих тут, але не було б кому читати, треба їх використовувати, але треба перевіряти і стежити за ними. Про 5-ті курси – у них справи погані, багато недоліків і багато потрібно перечитати, даємо їм матеріал, вони піднімають великий шум. Вони вийдуть неповноцінними.

Бібліотека велика та дуже засмічена, її потрібно чистити до нескінченності, перевіряти потрібно весь час» (перекл. В. Л.) [9, арк. 28–29].

Подібна критика звучала в словах багатьох колег М. С. Вайнштейна і в наступний день проведення зборів (26 лютого): доцента М. Є. Барабтарло («*Керує*

кафедрою погано, як політ. керівник не відчувається»), професора, декана географічного факультету Ш. Г. Вишнепольського («Провина Вайнштейна в тому, що він мене не підтримав проти Шмідта»), декана історичного факультету І. Д. Сероглазова («Вчора Вайнштейн тут казав, що він боровся разом із Вишнепольським, але це не вірно»), студента II курсу біологічного факультету Кодимського («Вайнштейн не користується авторитетом. З одного боку парторг винен, що не підтримує Вайнштейна, а з іншого бюрократичне ставлення Вайнштейна сприяло відсутності авторитету, як ректора») та ін. [9, арк. 33–38]. З критикою в бік М. С. Вайнштейна виступив і секретар Ворошиловського районного комітету партії Кузнецов: «Про Вайнштейна тут багато говорили – його я перевіряв, ряд фактів нам було відомо, Вайнштейн у мене викликав великі сумніви, він отримав квиток останнім, вивчали його батька, який торгував, але був п'яницею і все тягав з квартири і т.п., але він був все ж таки позбавленець. Ми підійшли так; що впливу батька на нього не було, тому що він давно в комсомолі, був у партії, ми його залишили в партії. Зараз виникають нові факти, хоча формально він може й мати рацію, оскільки були директиви на виплату грошей Шмідту, але Вайнштейн міг прийти і порадитися і знайшли б вихід, написали б т. Затонському і грошей не дали б. Коли знову перевіряли Вайнштейна було рішення, і потрібно, щоб секретар парткому Університету довів до відома парторганізацію. Стаття тов. Пустовіта про Вайнштейна в газеті була поміщена неправильно, оскільки цим він виніс внутрішньопартійні питання на обговорення всіх студентів. Це таке питання, яке ми маємо обговорити у парторганізації» (перекл. В. Л.) [9, арк. 40–41]. У підсумку було ухвалено доручити парткому ОДУ негайно перевірити всі наведені факти, зв'язані з М. С. Вайнштейном та зробити відповідні висновки [9, арк. 44].

Більше того, що «справа» М. С. Вайнштейна була в центрі уваги всієї університетської спільноти після лютневих зборів ОДУ вона набула поширення загалом в одеському науковому середовищі. Так, на закритих партійних зборах Музею Революції, Історико-археологічного музею, Міського і Обласного історичних архівів та управління Обласного історичного архіву 2–3 березня 1937 р. директор Одеського історико-археологічного музею Т. М. Внуков згадував, що «Вайнштейн припускався троцькістських помилок у викладанні» (перекл. В. Л.) [11, арк. 2, 7].

У подальшому потік критики на М. С. Вайнштейна збільшувався і вона вже звучала не тільки від колег, але все більше і від студентів. Так, на загальних партійних зборах ОДУ 22 березня 1937 р. студент V курсу історичного факультету І. М. Докукін відкрито заявив: «У нас дуже багато недоліків, а особливо у педагогічній роботі. У тов. Вайнштейн має багато бюрократичних замашок» (перекл. В. Л.) [9, арк. 62, 66]. Одноголосно з ним виступила його однокурсниця Калюжна: «Вайнштейн не читав нам курс, а виявилось, що він читав і, напевно, гроші отримав» (перекл. В. Л.) [9, арк. 67]. Кульмінаційним же виступом на цих зборах на адресу М. С. Вайнштейна стала доповідь доцента С. Ф. Збандуто:

«Пленум ЦК викликав низку моментів, які мають лягти в основу нашої роботи. Якщо ми подивимося нашу практичну роботу під кутом зору Пленуму, зокрема в питанні підбору кадрів тов. Вайнштейн виступив не правдиво, все це є брехня, а виступати треба не дипломатично.

Як йшов підбір кадрів, а в цьому першу скрипку грав Вайнштейн /Гапченко/ та ін.

Всі неподобства з призначенням були з впадобання Вайнштейна.

На хімічному факультеті є люди, яких можна було навантажувати /Дремлюк несе 2 навантаження/.

Шкідницьке планування на фізичному факультеті, не стверджуватиму про свідоме шкідництво на іст. ф-ті, але там утворився сумбур, який сильно б'є по студентах.

Керівництво кадрами – ніколи не бачив такого Юди іскаріотського як Вайнштейн. Я винен тільки в тому, що був м'якотілим відносно Вайнштейна. Вайнштейн займається політиканством. Запросив мене до навчальної частини і поряд зі мною Шора. Ставлення до мене Вайнштейна настільки погане, що я не міг ставити перед ним питання, а доводилося простоювати по кілька годин. Таке ставлення не створювало колегіальності у роботі.

Ті гнійники, які мали місце в Університеті досі не розкриті, тому що гальмом є сам Вайнштейн.

Я винен теж багато в чому, але лити крокодилові сльози, як це робить Вайнштейн не слід» (перекл. В. Л.) [9, арк. 71].

На цих зборах у перше за весь час ректорства М. С. Вайнштейна проти нього висловився секретар партійного комітету ОДУ Ігнатенко: «Про партійні кадри ми мало говорили, покидають, не працюють, а ми політичного висновку не робимо. В цьому відношенні у нас не благополучно – члену партії Бутенко не було роботи – а ворогу Гапченко єсть. Тов. Скавронський витіснений з Університету, це теж показує до відношення до парт. кадрів. Парторганізація цим погано займалась, а в університет брали тих, хто кланяється і не критикує. Невірно Вайнштейн виступив, не сказав, що на іст. фаці сидить Ковбасюк і на інші подібні – мат. фак. Васильєв, який не працює і якого затурає Крейн і Шор. Тов. Сіроглазов міг взяти собі комуніста в заступники, але держить націоналіста. Про це треба, щоб Вайнштейн говорив, як він підбирає кадри. Вайнштейн не може виконати рішення партзборів про бібліотеку, хоч йому вже нагадували, підбір кадрів у нас йшов цілком, як критикував товариш Сталін» [9, арк. 72].

У свою чергу М. С. Вайнштейн намагався якимось чином виправдати себе але все це виглядало непереконливо та даремно. У переважної більшості викладачів, студентів та партійного активу зокрема була сформована думка щодо постаті діючого ректора. Тим не менш він намагався захищатися:

«Рішення ЦК треба зрозуміти у застосуванні до практики нашого повсякденного життя – роботи... думками товариша Сталіна та Пленуму – оволодіння більшовизмом, бачити політику у кожній дрібниці. З метою оволодіння

більшовизмом намічено великий план, і головним методом цього є критика та самокритика. Характеристика товариша Сталіна про господарників цілком відноситься і до нас, до Університету. Найголовніше – це питання розміщення та підбору людей. Наскільки ми користувалися більшовицьким принципом. Склад деканів – на біолог. факультеті акад. Третьяков, який представляє в сенсі вченості жодних сумнівів, але щодо нього все для декана. Слово «відмовити» у Третьякова немає. Всі роки ми садили до нього заступника, обов'язково члена партії – справа т. Маишталера, було керувати Третьяковим.

Тов. Маишталер через свою дисертацію закинув роботу, запропонував Савчуку бути заступником, він відмовився. Інших членів партії з біологів немає.

На математичному факультеті – Тимченко, його заступник Васильєв, людина гуманістичного типу, яких можна було б висунути до деканату мат. фака. Якби я мав можливість Блехмана повернути до Університету, я б повернув.

Потрібно шукати людину і для деканату фіз. факультету. На хімічному факультеті після заміни Кублановського Брухштейном застій на факультеті. Історичний факультет – Сероглазів зараз значно краще працює.

На геофаці Вишнепольський.

З точки зору підбора кадрів на низку факультетів потрібно значно посилити. Проректора з навчальної частини немає. Шор дуже багато не себе бере. Збандуто працює з 1-го листопада, мені не подобається позиція Збандуто у навчальній частині, зайняв позицію... спостерігача. Від Збандуто вимагалось багато в навчальній частині, як від комуніста, єдиний у навчальній частині. Жодного разу не бачив у себе з пропозицією. Навчальні плани лежать у шухляді Збандуто, він їх не читав. На тов. Збандуто не можна було і покладатися в галузі складання характеристик.

Про Вишневського – канд. партії, що сидить у Зообіні і не сигналізує про недоліки. Професура у нас є ворожа. Вигнати цих людей для страхування себе як ректора не чесно, але це не вирішує питання. Відповідати в партійному сенсі, це означає, що ми нуль, потребуємо таких людей як Павлов, маємо садити на такі місця і партійно-відповідати.

У нас неблагополучно із підбором кадрів. У нас є низка товаришів, які мають сісти на адміністративну та навчальну роботу, частково вже робиться /*Барабтарло – бібліотека*/» (перекл. В. Л.) [9, арк. 70–71].

З часом колегіальна критика на адресу М. С. Вайнштейна переросла до закликів щодо його звільнення з посади керівника. Так, на засіданні парткому ОДУ 7–8 квітня 1937 р. майже у перше Березняк висловив таку ідею: «*Вайнштейн не виправив помилок допущених у роботі раніше. Вайнштейн не може залишатися у керівництві Університетом*» (перекл. В. Л.). До того ж на цьому засіданні продовжувала лунати постійна критика в бік М. С. Вайнштейна. Капітан військової кафедри Яворський висловив думку, що «*Декани і тов. Вайнштейн зовсім не знають людей*», а декан географічного факультету Ш. Г. Вишнепольський підтримав його: «*Потрібно поставити гостріше питання про вирошування*

кадрів, ми не маємо плановості. Погано керують декани та тов. Вайнштейн погано керує» (перекл. В. Л.). Приголомшливе звинувачення М. С. Вайнштейну в ігноруванні резолюцій партій та Й. В. Сталіна висловив секретар партійної організації університету Ігнатенко: «*Вайнштейн чваниться, йому не допомагає критика парторганізації. Від парткому намагаються і т. Вайнштейн і т. Сіроглазів сховати дійсне становище, замазати, щоб їх не критикували. Ще досі не взяли в основу доповідь та заключ. слово товариша Сталіна*» (перекл. В. Л.). Розуміючи, що над ним нависла серйозна загроза М. С. Вайнштейн виступив із заявою, що він з висновками цілком згоден і вживе усіх заходів щодо виправлення недоліків в роботі навчальної частини. Партком цю заяву прийняв до відома, але при цьому відмітив, що «...*тов. Вайнштейн не може забезпечити керівництво Університету, як т. в. о. ректора, просити МПК²³ прискорити призначення ректора ОДУ*» [9, арк. 80–82] та провів перевірку роботи навчальної частини (див. дод. 3). Виходячи з висновків комісії, яка проводила перевірку, що крім старанного виконання вказівок НКО УРСР та переказування урядових постанов і рішень (див. дод. 2) у керуванні університетом М. С. Вайнштейну не була притаманна самостійна, плідна та творча діяльність.

Напочатку 1937/1938 навчального року атаки на М. С. Вайнштейна з боку його опонентів розпочалися з новою силою. Серед них на загальних партійних зборах ОДУ 23–25 вересня 1937 р. з негативними тезами виступили доцент М. Ф. Скавронський: «*Треба Вайнштейном зайнятись серйозно, бо до нього, що і дійде, то не розв'язано*»; доцент С. Ф. Збандуто: «*У нас панували система сімейності та ще і зараз є. Погорілого висував Сіроглазов і Вайнштейн. Останній вів торг з ним – «підеш проректором – дам гроші на дачу» і гроші таки дав. Вайнштейн дав гроші Меламеду, Сероглазову, Вишнепольському, Погорілову, а хворому т. Смирнову на лікування не дав, бо цей гостро виступав проти нього. Моменти двурушництва – Вайнштейн підтримує Шора, одною рукою хлопоче за його в НКО про персональну ставку, а з другого боку іде в партком і криє Шора*»; Коноваленко: «*Ми багато говорили про Вайнштейна, що його треба усунути з роботи, а за розвал такої виключити з партії. В Університеті навмисне провалюють роботу і все звичайно з вини Вайнштейна*»; декана географічного факультету Ш. Г. Вишнепольського: «*Виступ т. Збандуто – виступав не чесно і невірно про видачу грошей Вайнштейном. Ці гроші одержав і Збандуто, я вважаю, що гроші я заслужив і одержав правильно, чому це вороги Сухов, Розенталь можуть одержати, а я ні. Стаття «Молодої Гвардії» пише правильно в основному, Вайнштейн дійсно винен, я його критикував і раніш. Вайнштейн не може бути ректором, у нього немає партійних даних і адміністр. досвіду. Про це говорили, але ж його залишили на роботі. Ми лише говоримо, винесли догану йому і зараз чомусь зняли зразу ж. Основним питанням Вайнштейн не займався – кадрами. Засмічені не лише істфак а і геофак. Сухов відомий меншовик, Андросов та і Шрабштейн – не наші люди. Ми не плануємо заміну кадрів*

²³ МПК – міський партійний комітет.

цих нашими новими кадрами і тому такий стан. З Вайнштейном можна давно було вирішити питання, він же тво ректора» та ін. [10, арк. 30–31, 35, 37].

Після наголосів у квітні й вересні 1937 р. щодо звільнення М. С. Вайнштейна з посади першої особи ОДУ 13–16 жовтня 1937 р. в «Резолюції партійного собрания по докладу ректора госуниверситета тов. Ванштейна» мова вже йшла не про його особисті риси, невиконання ним своїх обов'язків або його невміння працювати з колективом, а про пряме шкідництво та фактичне сприяння ворогам народу, що в умовах політичних репресій доби «Великого терору» багатьом людям коштувало життя:

«2. Нове керівництво Університету – Вайнштейн, Збандуто, факультетами – Сероглазов, Вишнепольський – не вели більшовицької боротьби з викорчовування та ліквідації наслідків шкідництва і примирливо поставилися до тих ворожих елементів, які ще й досі є в університеті і цим вони фактично продовжували сприяти ворогам.

3. Більше того, керівництво університетом – Вайнштейн, Збандуто, продовжувало засмічувати університет чужими елементами: до читання лекцій без наказу було допущено викладачку Шеневську, яка вихваляла ворога народу Бахмана. Також це мало місце з нині викритим та заарештованим НКВС ворогом народу – Бойком; теж з Ойгеляйт – чоловіка якої заарештовано НКВС.

4. Керівництво Університету – Вайнштейн, Збандуто та Шор знали про те, що спущені Наркомпросом та Комітетом з Вищої школи навчальні плани є явно шкідницькими, все ж таки їх застосовували в життя. Про наявність шкідництва в поданих планах керівництво університету не повідомляло вищі партійні організації, а обмежувалися лише формальною постановкою питання перед тим-таки Наркомпросом...

16. Вважати великою політичною помилкою, що після викриття троцькістського послідуха Шмідта ректором університету був залишений Вайнштейн, який протягом 3-х років був його найближчим помічником /заступником/ і який несе відповідальність за те, що мало місце при керівництві Шмідта, як безпосередній співучасник цього керівництва.

17. З метою ліквідації наслідків шкідництва в окремих ланках університету, загальні збори ухвалюють:

1. Партійний комітет, який не виконав історичні вказівки товариша Сталіна на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП та який не виправдав довіри комуністів університету – розпустити.

2. Просити Ворошиловський Райпарком затвердити рішення партійних зборів щодо розпуску парткомітету та найближчим часом провести вибори нового комітету.

3. Зобов'язати партійний комітет порушити питання перед відділом школи та науки Обкому КП/б/У та Наркомпросу України тов. Затонським про зняття тов. Вайнштейна з роботи викон. обов'язки ректора Університету, як невідповідного з політичних та ділових міркувань.

4. Доручити партійному комітету найближчим часом розглянути питання щодо членів партії Вайнштейна, Збандуто і Вишнепольського та в залежності від ступеня їхньої винності вирішити питання про подальше перебування їх у партії кожного окремо.

Зобов'язати партійний комітет заслухати індивідуальний звіт начальника навчальної частини військової кафедри тов. Яворського.

Весь наявний матеріал щодо безпартійних Зубакіна та Шора висунути особливо і негайно передати до відповідних організацій.

5. Зобов'язати партійний комітет у місячний термін розробити план ліквідації наслідків шкідництва та забезпечити проведення цього плану у життя.

6. Просити Обком КП/б/У поставити питання перед ЦК КП/б/У та ЦК ВКП/б/ щодо перегляду спущених університету навчальних планів Наркомпросом України та Комітетом Вищої Школи з метою ліквідації шкідництва у цих планах та притягнення винних до відповідальності.

7. Доручити партійному комітету та парт. частини адміністрації університету найближчим часом переглянути весь професорсько-викладацький персонал та адмінтехперсонал з метою повного очищення від класово-чужих та ворожих елементів, а також непридатних.

8. Зобов'язати парткомітет та партійну частину адміністрації:

а/ найближчим часом забезпечити університет новими кадрами, сміливо висуваючи молодих партійних та непартійних більшовиків;

б/ переглянути склад аспірантури з метою вигнання з університету класово-чужих людей, які випадково потрапили до аспірантури.

9. Просити ЦК КП/б/У, Наркомпрос організувати в ОДУ кафедру історії більшовизму, розпущену свого часу ворогом народу Шмідтом.

10. Доручити парткомітету найближчим часом переглянути склад редакції ЗБК²⁴ та висунути перевірених та працездатних людей.

11. Партійні збори відзначають фактичну відсутність політмасової роботи серед студентства, професорсько-викладацького та адмінтехнічного персоналу, доручають парткомітету та парторгам прикріпити агітаторів до кожної ділянки окремо для проведення політмасової роботи, систематично інструктуючи та перевіряючи їхню роботу» (перекл. В. Л.) [10, арк. 4–5, 10–12].

Таким чином, М. С. Вайнштейну як і його попереднику І. П. Шмідту не вдалося уникнути шквалу критики на свою адресу та звинувачень у користолобстві, шкідництві, втраті пильності, несприйнятті критики, прикритті контрреволюціонерів і троцькістів тощо. Відповідно в листопаді 1937 р. його було відсторонено від посади керівника ОДУ [37, с. 150].

Різноманітні історіографічні напрацювання не дозволяють однозначно пояснити відбувся від'їзд М. С. Вайнштейна з Одеси²⁵ після його звільнення

²⁴ Абревіатура газети «За більшовицькі кадри».

²⁵ У деяких розвідках переконливо, але без посилань на історичні джерела написано, що «В листопаді 1937 року після низки звинувачень і погрози арешту органами НКВС М. С. Вайнштейн таємно залишив Одесу» [31, с. 186; 35, с. 175].

з посади ректора чи ні. Автобіографічні документи свідчать, що після складання ректорських повноважень основним полем наукової діяльності М. С. Вайнштейна в 1937–1941 рр. стала робота в ОДУ як доцента, завідувача економічного кабінету, а потім проректора заочного відділу ОДУ [28, арк. 1]. Як бачимо, 1937 р. він продовжив педагогічну діяльність в ОДУ. Дозволимо собі припустити, що у М. С. Вайнштейна були авторитетні покровителі в «високих» кабінетах, які сприяли пом'якшенню його покарання та поверненню до викладацької діяльності. Тим більше підтвердження цього знаходимо в історичних джерелах – звіті про роботу партійного комітету ОДУ за період від 12 квітня 1937 р. до 25 квітня 1938 р.: *«Хоча про необхідність звільнення Вайнштейна партком прийняв рішення ще в березні місяці 1937 р., але не вжили заходів для його здійснення. А Вайнштейн, який міцно підтримується з одного боку Кузнєцовим²⁶ і особливо Затонським²⁷, продовжував відстоювати реакційну професуру і протидіяти ліквідації наслідків шкідництва»* (перекл. В. Л.) [4, арк. 187].

Ще одним аргументом на користь того, що після звільнення М. С. Вайнштейн не залишив Одесу є той факт, що в грудні 1937 р. його було виключено з партії Одеським обкомом КП(б)У за відсутність пильності та за допущені помилки у викладанні 1931 р. в Одеському робітничому вечірньому індустріальному інституті. Відповідно офіційній версії самого М. С. Вайнштейна на питання викладача Бабенка «на що перетворюються в окреме майбутнє колгоспи» він дав відповідь, що «послідовно в соціалістичні підприємства», тобто державні. У 1940 р. Одеський обком КП(б)У поновив його в лавах ВКП(б), тільки залишивши догану за втрату пильності. Через те що він подавав апеляцію до Партійної колегії при ЦК ВКП(б), то це рішення вона мала затвердити, але вона цього не зробила. У вересні 1945 р. він у друге звернувся до Партійної колегії при ЦК ВКП(б) щодо розгляду його справи, то йому дали іншу відповідь. У зв'язку з тим, що справа має давній термін Партійна колегія не буде розглядати його питання, тому йому запропонували вступити до партії на загальних умовах, що він і зробив. У друге до лав партії його було обрано в лютому 1948 р. [28, арк. 1–1 зв.].

Підсумовуючи трохи більше ніж річний період керування М. С. Вайнштейна ОДУ відмітимо, що з призначенням його в.о. ректора він опинився в ролі очільника вишу, який не тільки починав своє життя майже з «нуля», а й створювався за новою радянською моделлю університетів, відмінною від університетів імперських часів та невідомою особисто для нього. Посада в.о. ректора стала своєрідним тестом на придатність М. С. Вайнштейна до ролі керівника «революційного» вишу. І, як видно з документів, із поставленим завданням він не впорався. Оцінка трудової завантаженості в 1936–1937 рр. допомагає прийняти вагомість причин, які не сприяли налагодженню функціонування усіх

²⁶ Скоріш за все мова іде про секретаря Ворошиловського районного комітету КП(б)У Одеси, який особисто провів перевірку партійного квитка М. С. Вайнштейна, що було затверджено актом від 13 грудня 1935 р. [5, арк. 119].

²⁷ Володимир Петрович Затонський (1888–1938) – український радянський партійний і державний діяч. Кандидат у члени ЦК ВКП(б) у лютому 1934 – січні 1938 рр. Народний комісар освіти УСРР від 22 лютого 1933 р. до 3 листопада 1937 р.

структур університету, хоча його відхід був вимушеним, під тиском партійних та державних структур. Як радянський ректор, він мав провести всередині університету структурну реорганізацію, змінити постановку викладання гуманітарних предметів, вирішити кадрові питання, забезпечити перереєстрацію студентства тощо, але через відсутність досвіду діяльності в цій сфері, брак професійних кадрів серед співробітників і викладачів та зайнятість реалізацією власного кар'єрного зростання призвели до скандального звільнення його з цієї посади.

Наведені вище колегами М. С. Вайнштейна його характеристики дають можливість окреслити деякі риси його психологічного портрету. Секретар парткому ОДУ Швець не раз давав йому характеристику, як людині невитриманій, за що гостро критикував його на засіданні парткомітету та наголошував, що *«він явно не користується в організації авторитетом витриманого більшовика»* [2, арк. 17, 20]. М. С. Вайнштейну дуже не подобалося, що студенти критикують керівництво. Наприклад, коли 19 листопада 1935 р. обговорювався стан партійно-масової роботи на історичному факультеті, жорсткій критиці з боку присутніх членів партій, серед яких були викладачі та студенти, була піддана робота парторга І. М. Докукіна та декана І. Д. Сероглазова, то це викликало у М. С. Вайнштейна нервовий приступ: *«студенти критикують начальство – декана факультету»*. Відповідну поведінку М. С. Вайнштейна секретар парткому ОДУ охарактеризував непартійним виступом та дав йому різку відсіч [2, арк. 47]. Також в його поведінці можемо простежити елементи авантюризму. Так, у звіті про роботу партійного комітету ОДУ за період від 12 квітня 1937 р. до 25 квітня 1938 р. було відмічено, що *«Вайнштейн, який обдурив партію під час переведення в дійсні члени партії – приховав про сувору догану з попередженням за заступництво ворожої професури, протидію висування молодих кадрів та низку інших антипартійних дій»* (перекл. В. Л.) [4, арк. 190]. Отже, поведінку та загалом ментальність М. С. Вайнштейна можна охарактеризувати авантюрними вчинками заради досягнення легкого успіху, бо погодитися зайняти посаду ректора провідного вишу на тлі складних суспільно-політичних і соціально-економічних обставин життя країни назвати зваженим рішенням дуже складно.

На останок оприлюднимо думку, що М. С. Вайнштейн не весь час був в.о. ректора, а певний період часу 1937 р. керував університетом як повноцінний ректор. Підтвердженням нашої версії є *«Резолюція партійного собрания по докладу ректора госуниверситета тов. Вайнштейна от 13–16 октября 1937 г.»* [4, арк. 222], в якій його посада вказана без приставки «в.о.». У багатьох інших документах також зустрічається назва його посади без доповнення «в.о.» [9, арк. 45; 10, арк. 4]. Звичайно ці факти є непрямими доказами, але не враховувати їх не можемо. Для остаточного з'ясування цього питання необхідно переглянути постанови НКО УРСР за 1936/1937 навчальний рік, що друкувалися в його офіційних виданнях *«Збірник наказів НКО УРСР»* і *«Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР»* або в загальносоюзному виданні *«Бюллетень высшей*

школы СССР»²⁸, де публікувалися постанови щодо змін у керівництві вишів. За великим же рахунком статус керівника з приставкою «в.о.» є некоректним і незаконним та більше практичним, ніж правовим. У нашому випадку немає великої розбіжності в тому керував М. С. Вайнштейн університетом з приставкою «в.о.» чи ні, мова ж йде безпосередньо про юридичну формальність та про працівника, який практично здійснював функції та виконував обов'язки вакантної, незайнятої посади.

Ще раз повторимося, що скандальне звільнення М. С. Вайнштейна з посади в.о. ректора ОДУ ніяким чином не сказалося на його долі. Навпаки він продовжував працювати в університеті. У 1940 р. в Москві в інституті економіки АН СРСР захистив кандидатську дисертацію на тему «Физиократизм в русской экономической мысли». Рішенням Вченої ради того ж інституту науковий ступінь кандидата економічних наук було присуджено 8 червня 1940 р. [28, арк. 2]. У 1941 р. евакуювався разом з іншими співробітниками ОДУ та від 1942 до 1944 рр., тобто до моменту реевакуації ОДУ, працював там як завідувач кафедри політекономії та одночасно за сумісництвом в Одеському педагогічному інституті, що знаходився в цей час також у Байрам-Алі. Також працював доцентом у Ташкентському юридичному інституті²⁹ [28, арк. 1].

У 1945 р. повернувся до Одеси та був направлений Одеським обкомом КП(б) У на роботу до Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, де до 1953 р. викладав політичну економію [28, арк. 1]. У 1947–1950 рр. за сумісництвом працював в Одеському консервному заводі [28, арк. 2]. У повоєнні роки форма і тематика його наукової діяльності також зводилася до загальноприйнятих стандартів. Наприклад, 11 травня 1946 р. як завідувач кафедри політекономії виступав на пленарному засіданні наукової сесії Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського з доповіддю на тему «Україна в IV-ому п'ятирічному плані» [26, арк. 3]. Як і в попередні роки дані щодо своєї наукової діяльності він дуже ретельно засекречував, не надаючи списків, а ні назв деяких публікацій. Так, в анкеті від 19 травня 1950 р. він писав: «Маю низку опублікованих та неопублікованих наукових (невеликих) робіт» [28, арк. 1].

У 1950 р. в Одеському інституті інженерів борошномельної промисловості та елеваторного господарства (з 1952 р. – Одеський технологічний інститут імені Й. В. Сталіна) була утворена кафедра організації підприємств та економіки промисловості. Сюди на посаду доцента з 1 вересня 1953 р. перейшов працювати М. С. Вайнштейн. У серпні 1954 р. його було призначено в.о. завідувача виокремленої кафедри економіки промисловості. У продовж наступних трьох років на інженерно-економічному факультеті читав курси «Теоретична і промислова статистика», «Економіка транспорту» та «Економіка сільського господарства». У липні 1957 р. доцент М. С. Вайнштейн був обраний за конкурсом на посаду

²⁸ В одеських бібліотеках зберіглися не всі номери цих видань, тому деякі з них необхідно переглядати у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Через непередбачені обставини пандемії 2020–2021 рр. та воєнного стану 2022–2024 рр. автору не вдалося завершити перегляд цих видань.

²⁹ В. М. Букач помилково вказує, що він обіймав посаду доцента в Ташкентському університеті [29, с. 17].

завідувача кафедри економіки промисловості, однак 25 вересня 1957 р. через тривалу хворобу серця пішов з життя.

Оцінюючи зібрані разом «розірвані сторінки» життя М. С. Вайнштейна, не можна сказати, що воно не відбулося. Незважаючи на політичні колізії, з якими воно збігалось, він зміг пройти науковою кар'єрою драбиною від випускника інституту, асистента до професора, декана, проректора та ректора провідного вишу Одеси. Однак його доля стала повторенням доль багатьох керівників вишів, яким суспільно-політичні кардинальні зміни історії або власні амбіції, або відсутність досвіду та нерозуміння суті питань університетського рівня не дозволили розкрити весь адміністративний потенціал. М. С. Вайнштейну не вдавалося робити свою роботу краще, ніж багатьом іншим керівникам. Ненавидіти його за подібне – це все одно, що ненавидіти сам університет. У свою чергу ненавидіти університет для його викладача – це все одно, що ненавидіти самого себе. Ось тільки зрозуміти подібне дано було далеко не кожному, а, на жаль, більшості, яку складала кон'юнктура маса. Відповідно їх ментальності на генетичному рівні, їм простіше було сфокусувати всі свої негативні емоції на одній особі, у даному випадку на М. С. Вайнштейні, який як багато й інших відігравав роль «цапа-відбувайла» під час боротьби пролетаріату з наслідками злочинів ворогів проти чергової державної політичної кампанії.

Загалом кар'єрний шлях М. С. Вайнштейна є зразковим для представників ранньорадянської генерації вчених [34]: робітничо-селянське походження – комсомольський активіст – служба у лавах Червоної армії – вступ до комуністичної партії – інститут, початок викладацької діяльності – адміністративна кар'єра – війна / евакуація – продовження адміністративної кар'єри, все прямо по висхідній лінії. Людина була вписана в єдину систему вищої школи, прагнула досягнення кар'єрних вершин, доступних радянським освітянам, отримавши високі пости та нагороди. У результаті, будучи малоуспішним вченим, педагогом і адміністратором, він не поступався за становищем на ієрархічних сходах системи своїм колегам. Різне співвідношення таланту, конформізм, владні амбіції та прагнення до досягнення матеріальних благ були складовими, які прищепили до подібної формули кар'єрного успіху та різного сприйняття цього успіху сучасниками. Життєвий шлях М. С. Вайнштейна покликаний ілюструвати можливості соціальної мобільності людини в системі освіти у ранньорадянський період. Життєпис радянського вченого свідчить щодо можливостей представників гілки adeptів ранньорадянської генерації адаптуватися до різних обставин, включаючи політичний тиск.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 39. – Оп. 5. – Спр. 107. – 281 арк.
2. ДАОО. – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 878. – 180 арк.
3. ДАОО. – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 1236. – 198 арк.
4. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 1. – Спр. 87. – 259 арк.
5. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 1. – Спр. 88. – 422 арк.
6. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 2. – Спр. 5. – 198 арк.

7. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 2. – Спр. 11. – 54 арк.
8. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 3. – Спр. 67. – 235 арк.
9. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Спр. 44. – 199 арк.
10. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Спр. 94. – 82 арк.
11. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 4. – Спр. 161. – 27 арк.
12. ДАОО. – Ф. П-20. – Оп. 16. – Спр. 69. – 47 арк.
13. ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 102. – 17 арк.
14. ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 1484. – 38 арк.
15. ДАОО. – Ф. Р-499. – Оп. 1. – Спр. 1647. – 139 арк.
16. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 3. – 768 арк.
17. ДАОО. – Ф. Р-1395. – Оп. 1. – Спр. 30. – 108 арк.
18. ДАОО. – Ф. Р-1633. – Оп. 1. – Спр. 33. – 193 арк.
19. ДАОО. – Ф. Р-1633. – Оп. 1. – Спр. 43. – 60 арк.
20. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 34. – 17 арк.
21. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 35. – 196 арк.
22. ДАОО. – Ф. Р-1647. – Оп. 1. – Спр. 300. – 6 арк.
23. ДАОО. – Ф. Р-4570. – Оп. 3. – Спр. 43. – 59 арк.
24. ДАОО. – Ф. Р-4570. – Оп. 3. – Спр. 64. – 37 арк.
25. ДАОО. – Ф. Р-4570. – Оп. 3. – Спр. 65. – 83 арк.
26. ДАОО. – Ф. Р-7400. – Оп. 2. – Спр. 12. – 226 арк.
27. Архів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Ф. 1438. – Оп. 1. – Спр. 10. – 278 арк.
28. Архів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Ф. 2. – Од. зб. 173.– 2 арк.
29. Вайнштейн Мойсей Соломонович. Економіст // Букач В.М. Науковці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського: біограф. слов. – Вип. 4. – Одеса: ПНПУ, 2022. – С. 16–17. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tpproz> (дата звернення: 11.04.2024).
30. История Одесской государственной академии пищевых технологий (1902–2002) / Г.В. Ангелов [и др.]; под ред. Н.Д. Захаров. – Одесса: Астропринт, 2002. – 208 с.
31. Кузнецов В.А. Создание и первые годы существования Одесского государственного университета // История науки і техніки. – 2013. – Вип. 3. – С. 173–191.
32. Левченко В.В. Вайнштейн Йосип Лейбович // Дослідники історії Південної України: біобібліогр. довід. / упоряд. І. Лиман. – Київ, 2016. – Том 2. – С. 78–82. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tprrk> (дата звернення: 11.04.2024).
33. Левченко В.В. Науково-педагогічна та організаційна діяльність сходознавця І.І. Белякевича (1925–1978) / В.В. Левченко // Сходознавство. – 2023. – № 92. – С. 225–268. – Відомості доступні також через Інтернет: [(дата звернення: 11.04.2024).
34. Левченко В. В. «Пролетарсько-революційна» автобіографія – запорука приналежності до «ранньорадянської» генерації вчених (на прикладі наукового співтовариства гуманітаріїв Одеси) // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Харків, 2019. – Вип. 29. – С. 74–89. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tprrj> (дата звернення: 11.04.2024).
35. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; голов. ред. І.М. Коваль; вступ. сл.: І.М. Коваль, В.М. Хмарського. – Одеса: ОНУ, 2015. – 964 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tprese> (дата звернення: 11.04.2024).
36. Петровський Е. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідом. зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 13. – С. 260–273. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tprrkq> (дата звернення: 11.04.2024).
37. Професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: біограф. довід.: у 2 т. / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка; голов. ред. І.М. Коваль; відп. ред. М.О. Подрезова; редкол.: В.В. Глебов [та ін.]; упоряд. та бібліогр. ред.: О.С. Мурашко, В.П. Пружина, В.В. Самодурова. – Одеса: ОНУ, 2020. – Т. 1: Ректори (1865–2020). – 160 с., 44 с. іл.
38. Урсуд.П. Особливості науково-дослідної роботи викладачів, аспірантів і студентів історичного факультету Одеського державного університету в 1934–1941 роках / Д.П. Урсуд, Е.П. Петровський // Зап. іст. ф-ту. – 2009. – Вип. 20. – С. 300–312. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/tprrtr> (дата звернення: 11.04.2024).

References:

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 39, inventory 5, dossier 107.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-11, inventory 1, dossier 878.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-11, inventory 1, dossier 1236.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 1, dossier 87.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 1, dossier 88.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 2, dossier 5.
- [7]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 2, dossier 11.
- [8]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 3, dossier 67.
- [9]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 4, dossier 44.
- [10]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 4, dossier 94.
- [11]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 4, dossier 161.
- [12]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund II-20, inventory 16, dossier 69.
- [13]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-129, inventory 1, dossier 102.
- [14]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-129, inventory 1, dossier 1484.
- [15]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-499, inventory 1, dossier 1647.
- [16]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1395, inventory 1, dossier 3.
- [17]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1395, inventory 1, dossier 30.
- [18]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1633, inventory 1, dossier 33.
- [19]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1633, inventory 1, dossier 43.
- [20]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 34.
- [21]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 35.
- [22]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1647, inventory 1, dossier 300.
- [23]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-4570, inventory 3, dossier 43.
- [24]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-4570, inventory 3, dossier 64.
- [25]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-4570, inventory 3, dossier 65.
- [26]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-7400, inventory 2, dossier 12.
- [27]. Arkhiv Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova [Archives of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 1438, inventory 1, dossier 10, 278 p.
- [28]. Arkhiv Naukovoї biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni. I. I. Mechnykova [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 2 (Materialy do biohrafiy spivrobitnykiv ONU imeni I. I. Mechnykova) [(Materials for biographies of employees of Odesa I. I. Mechnikov National University)], dossier 173, 2 p.
- [29]. Vainshtein Moisei Solomonovich. Ekonomist [Weinstein Moisei Solomonovich. Economist]. *Bukach V.M. Naukovtsi Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: biohrafichni slovnyk* [Scientists of the Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky]. Odesa, 2022, iss. 4, pp. 16–17. Available at: <http://surl.li/tpoz> (accessed: 11.04.2024).
- [30]. *Istoriya Odesskoy gosudarstvennoy akademii pishchevykh tekhnologiy (1902–2002)* [History of the Odessa State Academy of Food Technologies (1902–2002)] / G. V. Angelov [i dr.]; pod red. N. D. Zakharova. Odesa, 2002, 208 p.
- [31]. Kuznetsov V. A. Sozdaniye i pervyye gody sushchestvovaniya Odesskogo gosudarstvennogo universiteta [Creation and first years of existence of Odessa State University]. *Istoriya nauky i tekhniki* [History of science and technology], 2013, iss. 3, pp. 173–191.

- [32]. Levchenko V. V. Vainshtein Yosyp Leibovych [Weinstein Yosyp Leibovych]. *Doslidnyky istorii Pivdennoi Ukrainy: biobibliohrafichniy dovidnyk* [Researchers of the history of Southern Ukraine] / uporiadnyk I. Lyman. Kyiv, 2016, iss. 2, pp. 78–82. Available at: <http://surl.li/tpprk> (accessed: 11.04.2024).
- [33]. Levchenko V. V. Naukovo-pedahohichna ta orhanizatsiina diialnist skhodoznavtsia I. I. Bieliakovycha (1925–1978) [Scientific-pedagogical and organizational activity of Orientalist I. I. Belyakevich (1925–1978)]. *The Oriental Studies*, 2023, iss. 92, pp. 225–268. Available at: <http://surl.li/tujqf> (accessed: 11.04.2024).
- [34]. Levchenko V. V. «Proletarsko-revoliutsiina» avtobiohrafia – zaporuka prynalezhnosti do «rannoradianskoi» heneratsii vchenykh (na prykladi naukovoho spivtovarystva humanitariiv Odesy) [«Proletarian Revolutionary» Autobiography – Security Deposit to the «Early Soviet» Generation of Scientists (on the Example of the Scientific Community of Odessa Humanities)]. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2019, iss. 29, pp. 74–89. Available at: <http://surl.li/tpjpf> (accessed: 11.04.2024).
- [35]. *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istorii ta suchasnist (1865–2015)* [Odesa I. I. Mechnikov National University. History and modernity (1865–2015)] / holov. red. I. M. Koval; vstup. sl.: I. M. Koval, V. M. Khmarskyi. Odesa, 2015, 964 p. Available at: <http://surl.li/tpmse> (accessed: 11.04.2024).
- [36]. Petrovskyi E. Kadrova sytuatsiia na istorychnomu fakulteti Odeskoho derzhavnoho universytetu v 1930-kh rokakh. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 2005, iss. 13, pp. 260–273. Available at: <http://surl.li/tpkq> (accessed: 11.04.2024).
- [37]. Profesory Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova: biohrafichniy dovidnyk [Professors of Odesa National University named after I. I. Mechnikov: biographical guide] / Odesa I. I. Mechnikov National University. Odesa, 2020, iss. 1, 160 p.
- [38]. Ursu D. P., Petrovskyi E. P. Osoblyvosti naukovo-doslidnoi roboty vykladachiv, aspirantiv i studentiv istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu v 1934–1941 rokakh. Paper of Faculty of History, 20096 iss. 20, pp. 300–312. Available at: <http://surl.li/tpptr> (accessed: 11.04.2024).

Надійшла 15.04.2024 р.

Додаток 1

Куррікулюм віте М. С. Вайнштейна від 18 листопада 1928 р., надане на здобуття посади асистента ОІНГ³⁰

Curriculum vitae

Народився в Кривому-Озері 27-го січня 1903 р.

З 1911 р. мешкав у м. Богополі /нині ІІІ-я частина Першотравенська/, де в 1914 р. закінчую нижчу школу /2-х класну/, а потім йду на службу до місцевого крамаря /Докторовича/ в гасовий склеп «мальчиком». Тут пропрацював біля 2-х років – перейшов на ту ж посаду до великої гуртової мануфактурної крамниці /Шляховського і Гальперина/ де працював до кінця 1917 р. З 1917 року вступаю до ІІІ класи Голтинської /Першотравенської/ комерційної школи. Не закінчивши школи, в середині учбового року /в 1920 р./, в зв'язку з тяжкою обстановкою,

³⁰ Матеріали друкуються відповідно до оригіналу текстів із збереженням усіх особливостей граматики, правопису, стилістики тощо тих часів. Дрібні особливості тексту (закреслення, надрядкові вставки тощо), зроблені авторми не обумовлюються. Авторська дата наводиться за оригіналами. Відомості про місце зберігання оригіналів подано за умовними скороченнями.

яка склалася в ній /більшість викладавців були Петлюровцями/ я кинув її й виїхав до м. Одеси. Тут я вступив до Комісії допомоги жертвам контр-революції /Помжекор/ при Соцзабес'ї, де працював як секретар півтори роки.

В 1921 р. пішов до Червоної Армії /89 військово-будівн. полк/ де прослуживши рік, вступаю в 1922 р. на перший курс Одеського Інаргосп'у. до 1924 р. був на держ. та спілковій стипендії.

З 1924 р. за рекомендацією партколективу ІНГ був направлений Ленінським Районом на пропагандиську роботу.

З 1925 по 1927 р. працював пропагандистом Свердловського райкому.

В 1925 р. закінчую Інститут, Економ – факультет. Зі закінченням Інституту залишаюсь на педагогічній роботі до сучасного моменту. Читаю економ. дисципліни в Вечірн. Робітн. Університеті, по Вечірн. Радпартшколі та інш.

Одночасно з педагогічною роботою працюю в Кабінеті Агітпроп-Політосвітроботи як Завідуватель Шкільно-Курсовою Секцією.

В 1928 р. /травень міс./ захищаю дипломну роботу на тему: «Теория земельной ренты и проблема ренты в СССР».

Друкованих работ у мене немає, коли не рахувати декількох невеличких брошур, що їх присв'ячено питанням раціоналізації виробництва, господарчого значіння письменности, стану економіки Одещини й інш.

М. С. Вайнштейн [підпис]

18/XI-1928 р.

ДАОО, ф. Р-129, оп. 1, спр. 102, арк. 4–5. Машинопис. Лист.

Додаток 2

Тези доповіді М. С. Вайнштейна, висловлені 1936³¹ р.

Тези доповіді тов. М. С. Вайнштейна

1. По плану НКО Університет матиме в 1943 році 8880 студентів. Щорічні прийоми з 1942 року будуть такі:

Фізфак	150	студентів
Матфак	400	”
Хемфак	100	”
Біофак	150	”
Геофак	150	”
Істфак	300	”
Літфак	400	”
ф-тет іноземних мов	120	”
Разом	1770	студентів

³¹ Рік оприлюднення тез визначено відповідно їх змісту.

2. В зв'язку з великим розміром будівництва доведеться будувати університет поза містом. В зв'язку з цим всі приміщення треба будувати наново, використовуючи існуючі будинки під гуртожитки 500 школи.

3. З гігієнічних міркувань треба будувати окремі чотирьох поверхові будинки з корисною площею орієнтовно в 1 000 кв. мтр.

4. Треба передбачити розміщення факультетів і відповідних н.д. інститутів в одному корпусі.

5. Крім фундаментальної бібліотеки треба побудувати учбові бібліотеки при кожному факультеті.

6. При кожному факультеті потрібно передбачити читальні зали, кабінети для керівників кафедр та наукових співробітників, кабінети для самостійної роботи студентів з теоретичних дисциплін.

7. В першу чергу в 1937 році треба побудувати корпус для історичного та географічного факультетів.

Список об'єктів будівництва Університету

1. Корпус для фізичного факультету /750 студ./ та н.д. інституту фізики.
2. Корпус для математичного факультету /3 000 студ./ та науково-досл. Інституту математики та механіки.
3. Корпус для історичного та географічного факультетів /3 250 студ./ та н.д. інститутів історії та географії.
4. Корпус для хемічного та біологічного факультетів /1 350 студ./ та н.д. інститутів хемії та біології.
5. Корпус для факультетів літературного та іноземних мов /2 500 студ./ та відповідн.н.д. інституту.
6. Військово-фізкультурний корпус з фізкультурними залами, басейном для плавання, тиром, військовими кабінетами та аудиторіями.
7. Корпус для фундаментальної бібліотеки та управління Університету з великим читальним та конференц. залами.
8. Клуб та їдальня /з залом на 2 500–3 000 осіб/.
9. Квартирний корпус для професури.
- 10, 11, 12, 13. Корпуси гуртожитків на 6 000–7 000 студентів.
14. Корпус допоміжних установ /друкарня, науково-експеримент. майстерні, гараж, шклодувна майстерня, столярна майстерня і т. інш./.
15. Стадіон.
16. Водна, спортивна станція та н.д. гідробіологічна станція.

**Витяг з висновків комісії по обслідуванню навчальної частини
Одеського державного університету 1937 р.³²**

ВИСНОВКИ

Комісії по обслідуванню навчальної частини ОДУ

В складі товаришів: Власенко, Збандуто, Скавронського, Машталера та Смірнова.

Перевіряючи роботу навчальної частини, Комісія виявила слідує:

КЕРІВНИЦТВО – І. До цього часу не викорінені наслідки троцькістської роботи був. ректора Шмідта, які полягали в ігноруванні, порушенні державних законів, оковамилюванні, затискові критики.

2. Після зняття з роботи Шмідта тво ректора було покладено на тов. Вайнштейна, який одночасно працював і на посаді проректора по навчальній частині. Помічниками проректора були: т.т. Шор та Збандуто. Останнього запрошено на роботу 11-го вересня. Між ними було розподілено по 3 факультети, а саме: історичний, географічний та біологічний – Збандуто; математичний, хемічний, фізичний та бюджет – Шор. Тов. Вайнштейн з самого початку навчального року не приділив уваги навчальній частині, самоухилився, передоверивши її цілком тов. Шору. Обидва пом. проректора за словами Вайнштейна, були залишені самі собі. Тов. Збандуто запрошений для зміцнення навчальної частини не приділив з початку належної уваги цій роботі, бачивши недоліки навчальної частини, ігнорування його з боку Вайнштейна, не сигналізував парторганізації і поставив себе в ролі спостерігача.

3. Коли пом. проректора ставили питання перед тов. Вайнштейном про потребу приділити увагу навчальній частині, він казав, що тепер працювати ректором важко, що в нього багато іншої ректорської роботи. Щоб розв'язати якесь питання доводилось довго чекати /заява Шора про розгляд заяв на підготовчі курси/. Про стиль керівництва говорять такі випадки, з вини тов. Вайнштейна тричі зривалася нарада деканів. З першого разу він забув про нараду, другого та третього разу – спізнився на 45 хвилин, не попередивши і декани розійшлись. Такі зриви нарад ввійшли в систему.

4. Ректор не скликав регулярно нарад деканів. Навчальна частина не контролювала хід навчального процесу, обмежуючись цифровими сводками. Плани робіт не виконувались, як не контролювалося виконання плану деканів та кафедр, а декан істфаку, навіть зовсім не мав плану роботи на перший семестр.

³² Дату визначено автором відповідно контексту змісту тексту.

5. Протягом всього першого семестру і 2-х місяців другого було скликано лише один пленум кафедр Університету. Масової роботи навколо навчального процесу не велось. Підсумки за перший семестр не обговорювалися на жодних зборах, чи засіданнях.

6. Учбова частина погано керує безпосередньо учбовим процесом, нема відвідування лекцій з боку керівного складу університету та більшості деканів, немає потрібного керівництва учбовою роботою кафедр, не ведеться робота з викладавцями в галузі методики викладання, обміну досвіду, скликання учбових конференцій тощо.

7. Вкрай незадовільно поставлена виконавча робота серед професури, підвищення політичного рівня та особливо озброєння Марксо-Ленінською методологією.

ДАОО, ф. П-20, оп. 4, спр. 44, арк. 85. Машинопис. Лист.

Додаток 4

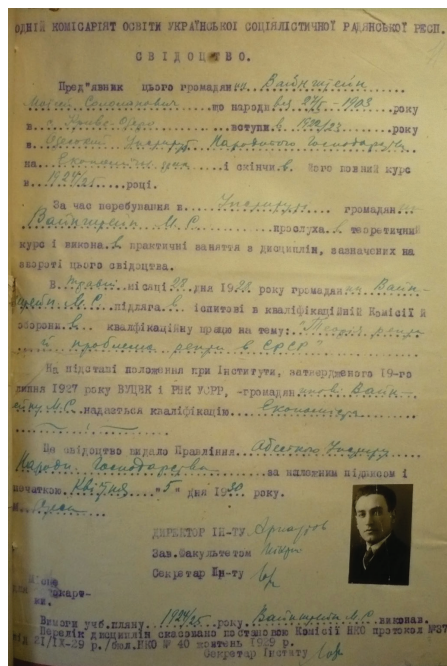
Реєстр виявлених опублікованих праць М. С. Вайнштейна

1. Как мы готовили выставку к 5-му губс'езду (Союз Кожевников) / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 1 (67). – С. 6.
2. Что нужно нашей К. В. П. (Союз Кожевников) / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 1 (67). – С. 13.
3. Культпросветработа среди безработных (В порядке предложения) / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 2 (68). – С. 14.
4. К реорганизации касс взаимопомощи / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 4 (70). – С. 7.
5. Что говорят рабочие о «Молоте»: мнения о «Молоте» / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 4 (70). – С. 15.
6. Больные вопросы нашей безработицы / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 7 (73). – С. 13.
7. Кассы или фонды взаимопомощи (В порядке обсуждения) / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 8 (74). – С. 5.
8. Культработа среди служащих частных предприятий / М. Вайнштейн // Молот. – 1925. – № 11 (77). – С. 6.
9. Проблема ренты у Рикардо, у Маркса и в советском хозяйстве / М. С. Вайнштейн. – Одесса, 1927. – [? с.].
10. Хозяйство и грамотность / М. С. Вайнштейн. – Одесса: Одес. Политпросвет, 1929. – [? с.].
11. Техника и социально-экономическая наука / М. С. Вайнштейн // Металеві дні. – 1932. – № ?. – [? с.].
12. Тяжелая промышленность Украины в пятилетнем плане 1946–1950 г.г. / М. С. Вайнштейн // Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського. – 1947. – Т. 8. – С. 27–54.
13. Лженаука Кейнса (По поводу одной реакционной теории кризисов и безработицы) / М. С. Вайнштейн // Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського. Вип. іст.-філол. – 1950. – Т. 9. – С. 34–50.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Вайнштейн Мойсей Соломонович, 1930 р.
ДАОО, ф. Р-129, оп. 1, спр. 1484, арк. 11.

Іл. 2. Свідоцтво про закінчення Одеського інституту народного господарства, 05.04.1930 р.
ДАОО, ф. Р-129, оп. 1, спр. 1484, арк. 11.

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (PhD),

Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines of
Odessa National Maritime University (ONMU), Professor at ONMU,

34 Mechnikov St., Odesa, 65029, Ukraine

tel.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>

MOSES WEINSTEIN – THE TRAGEDY AND FATE OF RECTOR OF ODESA STATE UNIVERSITY

Summary

In the article, based on the study of unpublished archival documents, as well as materials of periodicals, the biography of the economist, associate professor, first vice-rector and one of the rectors of Odessa State University (OSU) M. Weinstein is reproduced for the first time. Dedicating the article to the 120th anniversary of the birth of the scientist and administrator, his life path is traced in as much detail as possible. The novelty of the study consists in the clarification of biographical information: place of birth, social origin, behavior patterns in management positions at the State University, analysis of the motivation of actions, scientific activity, etc. In 1937, having fallen into the millstones of the "Great Terror", he was forced to secretly leave Odesa. The overview of the events was made that allowed us to provide the motives for the repression against the heads of state universities, in particular, OSU. At the same time, the factors that led to the deployment of massive repressive campaigns against university rectors simultaneously influenced the processes of forming the socialist subjectivity of Soviet realities. In this regard, a typical conflict situation was reconstructed, which determined the extreme contradiction of the position of conscientious managers from among the early Soviet generation in the mid-1930s. It was observed that when propaganda promoted labor collectives as the true creators of a new socialist civilization, M. Weinstein had to deviate from the imperative principle of the collectivist worldview. In the true interests of the case, he was forced to rely on the professional core of university specialists, opposing himself to the majority of teachers, graduate students and students, but such a position was not welcomed by the proletariat and the state. The fate of M. Weinstein repeated the fate of many heads of higher education institutions who were caught up in the conditions of radical socio-political changes of the 1930s.

Keywords: M. Weinstein, Odessa State University, rector, biography, generations, political repression, fate.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 012Готалов-Готліб-047.38
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305538](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305538)

Великодна Ганна Володимирівна,
головний бібліотекар Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Левченко Валерій Валерійович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету (ОНМУ),
професор ОНМУ
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Майборода Павло Андрійович,
магістр історії, вчитель історії
Одеського ліцею № 50 Одеської міської ради
вул. Кінна, 46, м. Одеса, 65023, Україна
тел.: +38063 486 99 57
e-mail: pasamajboroda@gmail.com

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПАДЩИНА А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА: БІБЛІОГРАФІЯ, ОГЛЯД, КОМЕНТАРІ

На підставі опрацювання бібліографічних джерел та архівної інформації здійснено науково-бібліографічну репрезентацію вивчення інтелектуальної спадщини вченого-гуманітарія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1966). Проведено класифікацію та аналіз родо-видового складу бібліографічного матеріалу. Розглянуто основні закономірності формування, етапи та напрями його наукових досліджень у контексті розвитку історичної науки кінця XIX – першої половини XX ст., принципи її бібліографічної репрезентації, повноти та точності у бібліографічному інформуванні. Проведено короткий огляд публікацій, присвячених його біографії та діяльності, зроблено аналіз домінуючих пріоритетів його наукових досліджень, в якості висновку намічено основні напрями та перспективи вивчення творчої спадщини вченого. Наголошено, що вивчення біографії А. Г. Готалова-Готліба здебільшого відбулося, тоді як дослідження його творчості по суті ще не розпочиналося. Підкреслено, що наукові інтереси вченого містять різні аспекти візантиністики, історії освіти і педагогіки, історико-філософські течії педагогіки, історіографії, краєзнавчі студії тощо, але домінантним є історичний чинник.

Ключові слова: А. Г. Готалов-Готліб, інтелектуальна спадщина, бібліографія, біографія, наукові дослідження, історія, генерації.

Систематичне вивчення творчої спадщини будь-якого вченого починається зі складання, наскільки це можливо, повної бібліографії його праць. Перша відома нам спроба створення повної бібліографії Артура (Артемія) Генріховича (Григоровича) Готалова-Готліба була здійснена 2016 р. та дорівнювала 237 позицій [5]. До цього часу тема бібліографії його праць протягом майже всього ХХ ст. не була предметом спеціальної розробки. У радянські часи поява подібного дослідження не могла відбутися, так як історична бібліографія як окремий науковий напрям розвивалася дуже повільно через цензурні заборони. Значна частина наукових праць вчених дореволюційної і радянської генерацій під впливом ідеологічних обмежень потрапляла до спецховищ, а їх автори викреслювалися з бібліографічних списків, каталогів, картотек та були невідомі широкому загалові дослідників. Як наслідок практична бібліографічна діяльність у цій галузі майже не розроблялася, що не сприяло дослідженню творчої спадщини представників інтелектуальної спільноти. Соціокультурна потреба в актуалізації набутих вченими попередніх генерацій знань, які тривалий час були поза науковим та загальнокультурним обігом, засвідчує актуальність розроблення проблем бібліографії кожного окремого науковця. Тому завдання сучасних соціогуманітарних дисциплін із використанням міждисциплінарного підходу – подолати цю прогалину, що вирішується значною мірою за допомогою проведення та оприлюднення синтетичних бібліографічних досліджень.

До цієї студії вперше включено відомості про 257 опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба (див. дод. 1). Її основу становлять вищезазначене видання [5] та бібліографії, складені самим вченим у якості додатків до своїх автобіографій [1, арк. 67–68 зв.; 2, арк. 37–44; 3]. При складанні бібліографічного списку проводилася перевірка наявної інформації. Для уточнення бібліографічних описів книг та інших окремих видань використовувалися фонди Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (НБ ОНУ), Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) та інших бібліотек. Наявність статей та інших публікацій у періодичних виданнях перевірялася безпосередньо за журналами та підшивками газет, за наявності електронних бібліотек – за відповідними повнотекстовими електронними копіями (сканами) видань. При цьому звірялися заголовки, пагінація та інші елементи бібліографічного опису. У багатьох випадках перевірка дозволила виправити неточність та помилки, допущені попередніми авторами у бібліографічному описі вже відомих публікацій. При цьому часом виявлялися раніше невідомі їх перевидання та одночасні видання. Деякі брошури виявилися окремими відбитками статей серіальних видань, і нами було встановлено вихідні дані первинних публікацій. У поодиноких випадках звіряння показало відсутність публікацій, що згадувалися у покажчиках; відомості про них виключені з переліку як недостовірні.

Крім систематизації раніше відомої інформації та її перевірки було розгорнуто роботу з виявлення досі невідомих публікацій А. Г. Готалова-Готліба. У бібліографічному пошуку було використано, перш за все, профільні видання

1900-х – 1950-х рр. з історії, історії педагогіки, педагогіки тощо. Для виявлення невідомих статей у періодиці було здійснено фронтальний перегляд низки до-революційних і радянських журналів («Русская школа», «Наша школа», «Шлях освіти», «Советская педагогика» та ін.) і газет («Большевистское знамя», «За більшовицькі кадри» та ін.) у фондах НБ ОНУ і ОННБ. Повторне звернення до перегляду *de visu* деяких серіальних видань збагатило бібліографію кількома статтями (див. дод. 1, п. 243, 245, 248–250, 257), що належать до пізнього періоду його творчості. Пошук проводився також за довідковими виданнями та енциклопедіями (перші видання «Энциклопедического словаря» Ф. А. Брокгауза й І. А. Єфрона та «Большой советской энциклопедии»).

Результатом виконаної роботи стало суттєве розширення та оновлення бібліографічного списку (на $\approx 8\%$) праць А. Г. Готалова-Готліба. Якщо найбільш повний бібліографічний список раніше налічував 237 найменувань [5], то в нашій бібліографії надано відомості щодо 257 публікацій, в яких вчений був автором або редактором. У нашому списку збільшена кількість рецензій професора (з 7 до 9). Через велику кількість внесених змін та дотримання корпоративної етики укладачі відмовилися якимось виділяти нові позиції у списку. За бажанням кожен дослідник може самостійно для себе встановити додані нами пункти.

Через непередбачені обставини пандемії 2020–2021 рр. та воєнного стану 2022–2024 рр. залишився незавершеним перегляд низки намічених журналів і газет у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, у яких, на нашу думку, можна було б знайти чимало призабутих публікацій А. Г. Готалова-Готліба. Не повністю ($\approx 1\%$) проведена візуальна звірка публікацій, тому у нашому покажчику у бібліографічних описах декількох статей пагінація відсутня чи може виявитися неточною. Загалом, представлена бібліографія добре відображає еволюцію різноманітних наукових інтересів вченого-гуманітарія, хоча також може бути доповнена невідомими нам працями з центральних та периферійних періодичних видань.

Відходячи від загальноприйнятої традиції складання бібліографічних покажчиків та незважаючи на знайдені нові архівні документи щодо біографічних даних А. Г. Готалова-Готліба, представлений нами бібліографії не передує біографічна довідка особи. Замість цього проведено короткий огляд публікацій, присвячених його біографії та діяльності, зроблено аналіз домінуючих пріоритетів його наукових досліджень, а в якості висновку намічено основні напрями та перспективи вивчення творчої спадщини вченого.

Усі публікації згруповані за роками видання, усередині років – за алфавітом. Уточнення до заголовків робіт та додаткові бібліографічні дані розміщені у квадратних дужках. Скорочення слів у заголовках, що мали місце у вихідних публікаціях, не розшифровані; скорочення у назвах видавництва залишені без змін. Якщо прижиттєві перевидання праць мали зміни та додавання, то вони вважаються окремою публікацією та вміщені під роком свого видання. Праці, авторство яких ідентифіковано за А. Г. Готаловим-Готлібом завдяки бібліографіям,

складеним самим вченим в якості додатків до своїх автобіографій [1, арк. 67–68 зв.; 2, арк. 37–44], у реєстрі публікацій позначено «*» (див. дод. 1, п. 6–7, 10–11, 20, 25–26, 31, 89, 98–99, 103, 105–107, 215, 222, 246). Усі бібліографічні записи оформлені мовою оригіналу згідно з ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Скорочення слів виконано відповідно до чинних стандартів. Усі записи нумеруються. Публікації під авторством чи упорядкуванням А. Г. Готалова-Готліба, що були видані окремими виданнями, виділені жирним шрифтом, видання, в яких вчений виступає редактором, перекладачем чи автором передмови – курсивом.

Результатом виконаної роботи стало суттєве розширення та оновлення бібліографічного списку праць вченого-гуманітарія. Дана робота в жодному разі не може вважатися закінченою, можна говорити лише про завершення першого етапу, на якому було акумульовано публікації з попередніх бібліографій А. Г. Готалова-Готліба з доповненням нововиявлених праць. Зазначимо, що актуальним залишається завдання пошуку опублікованих праць і рукописів, написаних у період 1911–1921 рр., коли автор мешкав у Пскові (1910–1918), Черкасах (1918–1919) та Одесі (з кінця 1919). В особистому фонді вченого в НБ ОНУ зберігаються рукописи деяких його праць, щодо яких залишається не з'ясованим, чи були вони опубліковані. Загалом, його бібліографія на сьогоднішній день видається ще явно неповною. Тому під час другого етапу, крім уточнення та доповнення наявного реєстру, сподіваємося, що буде створено повну бібліографію опублікованих праць непересічного вченого-гуманітарія.

Найбільш змістовні дослідження щодо біографії А. Г. Готалова-Готліба в сучасній українській літературі належать перу В. В. Левченка (див. дод. 2, п. 27, 37, 39–45, 49) та П. А. Майбороди (див. дод. 2, п. 35, 38, 47–48). Проте в цілому, як ми бачимо, дослідниками виконано лише початковий етап роботи. Незважаючи на те, що біографії А. Г. Готалова-Готліба було присвячено значну кількість публікацій (див. дод. 2), у них так само, як і у біографіях інших вчених першої половини ХХ ст. залишається чимало незаповнених сторінок. Наприклад, не до кінця вивчено результати його багатьох закордонних наукових відряджень із кінця 1890-х до 1920-х рр., його відносини з владою у різні періоди життя, діяльність періоду окупації 1941–1944 рр. тощо. Присутні лакуни і в біографії вченого та його сім'ї (двох дружин і сина). Також у літературі залишається маса поверхневих і необґрунтованих суджень, що узвичаїлися, головним чином, у період кон'юнктурного інтересу до його біографії та творчості в період останніх років існування СРСР [4].

Якщо вивчення біографії А. Г. Готалова-Готліба здебільшого відбулося, то дослідження його творчості по суті ще не розпочиналося. Його творчість, незважаючи на наявність низки праць, залишається маловивченою. Майже в усіх біографічних публікаціях зустрічаються поверхневі характеристики його наукових позицій. Його творче життя було дуже довгим – 60 (!) років, якщо вести відлік початку інтелектуальної творчої праці від часу першої наукової публікації 1897 р.

й до останньої 1957 р., або 65 (!) років, якщо його дебют у науковій діяльності рахувати від написаної ним 1892 р. наукової конкурсної роботи «О военном устройстве Византийской империи» під керівництвом професора Ф. І. Успенського, за яку 1895 р. отримав золоту медаль.

Репрезентовану бібліографію А. Г. Готалова-Готліба за бажанням можна диференціювати за різними ознаками: хронологічними, тематичними, жанровими, географічними, мовними тощо. Відповідно географічного місця його проживання виявлені публікації умовно можна ідентифікувати так: «петербурзький» період (1896–1903) – 107 праць, «ялтинський» період (1903–1908) – 8, «кишинівський» період (1908–1910) – 4, другий «псковський» період (1910–1919) – 7, «черкаський» період (1919) – 0, другий «одеський» період (1919–1960) – 131 праця. Поділ публікацій за жанрами має наступний вигляд: статті в енциклопедичних виданнях – 128, наукові статті – 80, книжки (у співавторстві, за його редакцією) – 6, навчальні посібники – 2, брошури – 10, рецензії – 9, наукові замітки – 7, газетні статті – 12.

У багаторічному творчому житті А. Г. Готалова-Готліба, безумовно, можна виділити етапи, різні й за тематикою, й за зовнішніми умовами роботи вченого, й за результативністю. Його перші роботи, починаючи зі студентських років і потім систематично з 1897 р., були присвячені середньовіччю в різних його іпостасях (див. дод. 1, п. 1–40). На важливе тематичне зрушення, що відбулося у науковому світогляді вченого на зламі XIX–XX ст., вплинула професійна діяльність, коли він, починаючи з 1901 р., став adeptом проведення реформи середньої освіти (див. дод. 1, п. 41–43). Привертає увагу низка його робіт 1909–1912 рр., присвячених найактуальнішому в усі часи питанню проведення фізичного виховання у середній школі, яке, вочевидь, у сучасних умовах потребує нового прочитання (див. дод. 1, п. 117–120). На окреме дослідження заслуговує питання щодо співвідношення праць А. Г. Готалова-Готліба 1940-х – 1950-х рр. із ідеями, які він обстоював окремо в 1920-х і 1930-х рр. Є думка, що адаптація до радянської системи освіти в ході багаторічної практичної роботи в імперській середній школі, згодом страх бути репресованим могли вплинути не тільки на психологію вченого, а й основи його наукового мислення. Наскільки його пізні роботи стали запереченням ідей європейського розвитку системи освіти в УСРР в 1920-ті рр.? Зрозуміло, що читати ці розвідки треба з урахуванням того, що вони виходили у світ, проходячи сувору цензуру та самоцензуру, якої не було у працях більш ранніх періодів, наприклад, першої половини 1920-х рр.

Наукові інтереси А. Г. Готалова-Готліба були надзвичайно широкими: різні аспекти візантиністики та слов'янознавства, історії античного світу та його культури, класичної філології та археології, історії освіти та педагогіки, історіографії та краєзнавства, історико-філософські течії педагогіки тощо, але до якої галузі знання не належало б його дослідження, у ньому обов'язково головну роль відігравав історичний чинник, що підтверджує домінування в його наукових дослідженнях сутності вченого-історика.

Говорячи про перспективи вивчення творчості А. Г. Готалова-Готліба, слід звернути увагу насамперед на його праці середини – другої половини 1920-х рр. Звісно ж, що його роботи можуть бути корисними не тільки для істориків освіти і педагогіки, які вивчають історію їх різних аспектів, але й для фахівців історії та філософії педагогіки XIX – початку XX ст. Отже, дослідникам належить оцінити внесок вченого в історію філософії, проаналізувати його філософські позиції, які простежуються буквально в усіх роботах, що мають історико-філософський характер. Залишаються відкритими багато питань щодо витоків та взаємних зв'язків основних теоретичних моделей А. Г. Готалова-Готліба. Традиційно його напрацювання розглядають у контексті 1920-х рр., хоча при цьому потребують осмислення його праці періоду 1930-х – 1950-х рр. та їх зв'язок із попереднім доробком, особливо початку XX ст. Названі та багато інших аспектів чекають на своїх дослідників.

Таким чином, саме проблеми історії та теорії освіти і педагогіки займали А. Г. Готалова-Готліба протягом усього його довгого творчого життя. Вочевидь, оцінка внеску вченого-гуманітарія у розробку цих питань має привернути увагу дослідників його творчості насамперед.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 114.
2. Архів НБ ОНУ. – Ф. 2 (Матеріали до біографій співробітників ОНУ імені І. І. Мечникова). – Од. зб. 294. – Арк. 1–38.
3. Архів НБ ОНУ. – Ф. 6 (Готалов-Готліб Артемій Григорович, особовий фонд). – Картон 21. – Од. зб. 208–212; Картон 22. – Од. зб. 213–216.
4. *Боровой С. А. Г. Готалов-Готліб / С. А. Боровой // Боровой С. Воспоминания / [вступ. ст. М. Соколянского; примеч. и библиогр. коммент. В. Кельнера]. – М.; Иерусалим: Евр. ун-т в Москве, 1993. – С. 345–355.*
5. *Майборода П. А. Ad memoriam. Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) (до 150-річчя від народження) / П. А. Майборода // Libra: зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2017. – С. 154–183.*

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 114.
- [2]. Arkhiv NB ONU [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 2 (Materialy do biohrafy spivrobotnykiv ONU imeni I. I. Mechnykova) [(Materials for biographies of employees of Odesa I. I. Mechnikov National University)], dossier 294, pp. 1–38.
- [3]. Arkhiv NB ONU [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 6 (Hotalov-Hotlib Artemiy Hryhorovych, osobovyy fond) [(Artemiy Hryhorovych Hotalov-Hotlib, personal fund)], inventory 21, dossier 208–212; inventory 22, dossier 213–216.
- [4]. Borovoy S. A. G. Gotalov-Gotlib [Borovoi S. A. G. Gotalov-Gottlieb]. *Borovoy S. Vospominaniya* [Borovoy S. Memories]. Moscow, Jerusalem, 1993, pp. 345–355.
- [5]. Maiboroda P. A. Ad memoriam. Bibliografiya A. H. Hotalova-Hotliba (1866–1960) (do 150-richchia vid narodzhennia) [Ad memoriam. Bibliography of A. G. Hotalov-Hotlib (1866–1960) (to the 150th anniversary of his birth)]. *Libra: zbirka naukovykh prats kafedry istorii starodavnoho svitu ta serednikh vikiv* [Libra: a collection of scientific works of the Department of History of the Ancient World and the Middle Ages]. Odesa, 2017, pp. 154–183.

Надійшла 15.04.2024 р.

Додаток 1

Реєстр опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба
(А. Г., А. Г-б, А. Готалов, А. Готлиб, А. Г. Готалов)

1897

1. Памфилия / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 673.

2. Папарригопуло [историк] / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 717–718.

3. Папство : папская власть (теория) / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 741–748.

4. Парламенты Иерусалимского королевства / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 829–830.

5. Патария / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 958–959.

6. Palatini / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 603–604.

1898

7. Патриарх / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 25–29.

8. Патрициат / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 20–22.

9. Пафлагония / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 55.

10. Петер (Герман) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 441.
11. Петер (Карл-Людвиг) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 441.
12. Петр II Лузиньян / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 499.
13. Петр Достопочтенный / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 486.
14. Петр Красс / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 499–500.
15. Петр Куртнэ / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 498.
16. Поппон / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 48. – С. 568–569.
17. Поселения варваров на римской и византийской территории / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 48. – С. 661–663.
18. Претор / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 98–99.
19. Преторианцы / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 97–98.
20. Преторий / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 98.
21. Префект / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 99.
22. Провинция [у римлян] / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 332–337.

23. Прокопий [историк] / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 387–388.
24. Прония / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 445–446.
25. Пропретор / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 464.
26. Пророгация / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 464.
27. Прохирос / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 577.
28. Пулланы / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 775.
29. Пульхерия / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 781.
30. Proconsul / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 386–387.

1899

31. Раскол великий (схизма) западной церкви / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 51. – С. 303–308.
32. Рензе / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 52. – С. 575.
33. Реция / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 52. – С. 665–666.
34. Роман I Лакапин / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 72–73.

35. Роман II (Младший) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 73.

36. Роман III Аргир / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 73–74.

37. Роман IV Диоген / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 74.

1900

38. Салическая династия / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1900. – Т. 56. – С. 124–128.

39. Светоний / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1900. – Т. 57. – С. 111.

40. Сеян / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1900. – Т. 58. – С. 720–721.

1901

41. К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений / А. Г. Готлиб // *Рус. шк.* – 1901. – № 7–8. – С. 208–230 ; № 9. – С. 122–149.

42. О материальном и служебном положении учебно-административного персонала средних учебных заведений в некоторых государствах Европы / А. Г. Готлиб // *Рус. шк.* – 1901. – № 10–11. – С. 79–97.

43. Подготовка преподавателей : к вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений / А. Готлиб. – [СПб. : б. и., 1901]. – 50 с.

44. Тактики и стратегии / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 527–528.

45. Танкред, король Обеих Сицилий / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 600.

46. Танкред [крестоносец] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 599–600.
47. Тарасий [патриарх] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 628–629.
48. Тассилон [баварский герцог] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 662–663.
49. Тевдигизель / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. Акц. общ. «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 749.
50. Тевдис / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 749–750.
51. Тевтат / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 750–751.
52. Тевтобургский лес / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 751–752.
53. Тевтоны / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 755–756.
54. Теодагад / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 877.
55. Теодемир [остготский король] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 878.
56. Теодорих I / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 881–882.
57. Теодорих II / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 882.
58. Тиберий / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 137–139.

59. Тиберий II / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 139–140.
60. Тиберий III / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 140.
61. Тигеллин / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 158–159.
62. Тиграноцерна / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 162.
63. Тирания в Италии / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 226–227.
64. Тирш, Фридрих-Вильгельм / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 243–244.
65. Торисмунд, король остготов / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 630.
66. Тотила / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 662–663.
67. Трапезунт / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 726–727.
68. Трапезунтская империя / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 724–726.
69. Трапп (Эрнст-Христиан) / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 727.
70. Трир [город] / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 839–840.
71. Трирское архиепископство и духовное курфюршество / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Пе-

трушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 838–839.

1902

72. Сравнительный очерк служебного и материального положения учебно-административного персонала средних учебных заведений России, Германии, Франции и Австрии / сост. А. Г. Готлиб. – СПб. : Сенат. тип., 1902. – 15 с.

73. Тунгры / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 63.

74. Турма / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 209.

75. Тюбинген / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 314–315.

76. Тюринги / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 340–341.

77. Тюрингия / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 341–343.

78. Убии / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 398.

79. Умбры / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 724.

80. Университет / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 751–788.

81. Университетские педагогические семинарии / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 749–750.

82. Фока, византийский император / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 199–200.

83. Формальное образование ума / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 284–286.

84. Фотий / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 391–394.

85. Франке (Август-Герман) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 455–459.

86. Франкфуртская система / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 72. – С. 493–494.

87. Фрик (Отто) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 72. – С. 800.

1903

88. Харистикия / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 73. – С. 75–76.

89. Хоматиан (Димитрий) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 540.

90. Хрисолор (Мануил) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 624–625.

91. Христианство у германцев / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 680–688.

92. Христофор Митиленский / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 712–713.

93. Хроника Византийская / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 734–736.

94. Хроника пасхальная / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 736.

95. Хумн (Никифор) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 776.

96. Царь : царская власть в Византийской империи / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петру-

шевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 835–838.

97. Целий Антипатр / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 905.

98. Ценоманы / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 13.

99. Цепфль (Генрих) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 48–49.

100. Церингены / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 58–59.

101. Циллер (Туискон) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 182.

102. Шёнтан (Павел) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 77. – С. 474.

103. Шиллер (Герман) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 561-562.

104. Шпиллеке (Август-Готлиб) / А. Г[оталов-Готлиб] // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 831.

105. Шрадер (Вильгельм) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 852.

106. Штенцель (Густав-Адольф-Гарольд) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 903.

107. Штурм (Иоганнес) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 941.

1904

108. Лиар¹ Л. Французские университеты накануне великой революции. Предисловие редактора перевода / пер. под ред. А. Г. Готлиба // Рус. шк. – 1904. – № 7–8. – С. 1–29 ; № 9. – С. 1–27 ; № 10–11. – С. 1–16.

109. Шультфорта / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1904. – Т. 79. – С. 6.

110. Шульце (Иоганнес) / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1904. – Т. 79. – С. 8.

1905

111. Лиар Л. Французские университеты накануне великой революции / пер., примеч. и предисл. Готалов А. Г. – СПб. : изд. журн. «Русская школа», 1905. – 74 с.

112. Чем жива Швейцария (Из записной книжки туриста-педагога) / А. Готлиб // Рус. шк. – 1905. – № 2. – С. 1–7 ; № 3. – С. 1–11 ; № 9. – С. 45–59 ; № 10–11. – С. 1–27 ; № 12. – С. 21–70.

1906

113. [Рецензия] / А. Готлиб // Рус. шк. – 1906. – № 5–6. – С. 29–30. – Рец. на ст.: Позднеев Д. Народное образование в Швейцарии // Журн. М-во нар. просвещения. СПб., 1905. Ч. 359. С. 24–112.

1907

114. Очерк народного образования Швейцарии : с прил. стат. табл. / А. Готлиб. – СПб. : Рус. шк., 1907. – 150 с.

115. Средняя школа / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1907. – Т. [86], доп. т. 2 : Пруссия – Фома. Россия. – С. 679–685.

1909

116. Образовательные поездки с учащимися по России и за границу / А. Готлиб // Рус. шк. – 1909. – № 9. – С. 77–90 ; № 10. – С. 83–105.

117. Физическое воспитание в средней школе по сокольской системе / А. Г. Готлиб. – Кишинев : тип. Бессараб. губ. правления, 1909. – VI, [2], 24 с.

¹ Луї Ліар (Louis Liard, 1846–1917) – французький філософ. У своїх працях прагнув примирити критичну філософію І. Канта з сучасною позитивною наукою. Головні праці: «Les Logiciens anglais contemporains» (1880), «Descartes» (1881), «La Science positive et la Métaphysique» (2 вид., 1883), «Logique» (1884), «L'Enseignement supérieur en France» (1888–1894), «Universités et Facultés» (1890).

118. Физическое воспитание учащихся в Ялтинской Александровской гимназии / А. Готлиб // Рус. шк. – 1909. – № 2. – С. 132–158.

1910

119. Российско-шведская выставка физического развития и спорта 1909 года в Санкт-Петербурге / А. Готлиб // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1910. – Ч. 25, № 2. – С. 178–218.

1912

120. О физическом воспитании в средней школе / А. Готлиб // Труды Первого Съезда директоров средних учебных заведений С.-Петербургского учебного округа (СПб., 7–11 янв. 1912 г.). – СПб. ; М., 1912. – С. 150–167.

121. [Ответ на замечания] / А. Готлиб // Труды Первого Съезда директоров средних учебных заведений С.-Петербургского учебного округа (СПб., 7–11 янв. 1912 г.). – СПб. ; М., 1912. – С. 173–175.

1913

122. Гимназия / А. Готлиб // Новый энциклопедический словарь : [в 29 т.] / под общ. ред. акад. К. К. Арсеньева. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, [1913]. – Т. 13. – Стб. 521–539.

123. К вопросу об ученических рефератах и классных сочинениях на темы из античного мира / А. Готлиб // Гермес. – 1913. – № 8. – С. 218–221.

1915

124. Об эстетическом воспитании в средней школе / А. Готлиб // Искусство и жизнь. – 1915. – № 8².

125. [Рецензия] / А. Готлиб // Тр. Псков. археол. о-ва, 1914–1915 гг. – Псков, 1915. – Вып. 11. – С. 171–174. – Рец. на кн.: Покровский Н. В. Заметка о памятниках Псковской церковной старины. М. : Изд. журн. «Светильник», 1914. 39 с., 23 л. ил.

126. Средняя школа и изучение старины / А. Готалов // Тр. Псков. археол. о-ва, 1914–1915 гг. – Псков, 1915. – Вып. 11. – С. 159–161.

1922

127. Исторический очерк / сост.: А. Г. Готалов-Готлиб, В. А. Добровский, Д. К. Третьяков // Первый детский городок имени Коминтерна / отв. ред. В. П. Потемкин. – Одесса : Нар. ком. просвещения Украины, Одес. губерн. отд. нар. образования, 1922. – С. 1–44.

128. Школьные вопросы у побежденных / А. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1922. – № 7–8. – С. 116–130.

² Це видання відсутнє в одеських бібліотеках, тому не вдалося надати його повний бібліографічний опис.

1923

129. Барт³ П. История социально-педагогической идеи / под ред. и с предисл. А. Г. Готалова-Готлиба ; пер. с нем. С. О. Лозинского. – Одесса : Гос. изд-во Украины, 1923. – 32 с.

130. Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 91–94.

131. Итоги германской школьной реформы / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 1. – С. 41–43.

132. Комплексная программа для школы / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 3. – С. 23–26.

133. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 2. – С. 37–61.

134. Народное образование в б. Одесской губернии под влиянием голода и разрухи 1921–22 годов / А. Г. Готалов-Готлиб. – [Одеса, після 1923]. – С. 116–126⁴.

135. Одесская филия всеукраинского Научно-педагогического комитета (Научпедкома) / А. Г-ов // Наша школа. – 1923. – № 1. – С. 43–45.

136. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 3. – С. 276–278. – Рец. на кн.: Synoptische Tabellen für den geschichtlichen Arbeits-Unterricht, vond Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart / herausg. v. Siegfried Kawerau, unter Mitarbeit v. Fritz Ausländer, Heinrich Rientjes und Fritz Wuessing. Berlin ; Wien ; Leipzig : Verlag Franz-Schneider, 1921. VII, 65 S.

137. [Рецензия] / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 102–103. – Рец. на кн.: Никольский В. К. Очерк первобытной культуры / со вступ. ст. проф. В. А. Городцова. М. ; Петроград [СПб.] : изд. Л. Д. Френкеля, 1923. 222 с.

138. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 3. – С. 272–273. – Рец. на кн.: Proletarischer Kindergarten : ein Märchen-und Lese-Buch für Gross und Klein / herausgeg. v. Ernst Friedrich. Buchverlag der Arbeits-Kunst-Ausstellung. Berlin : Buchverlag der Arbeiter-Kunst-Ausstellung, 1921. 231 S.

139. [Рецензия] / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 102. – Рец. на кн.: Гернес М. История первобытного человека / вновь перераб. проф. Ф. Бен со 100 рис. ; авторизир. пер. с послед. нем. изд., под ред. и с предисл. проф.

³ Барт Пауль (1858–1922) – німецький філософ і соціолог. Розробляв усі найважливіші проблеми загальної педагогіки з позицій соціологізму. В історико-педагогічних працях типологізував педагогічні вчення та простежував генезис та еволюцію соціально-педагогічних ідей від Платона до Наторпа. Вбачав зв'язок розвитку теорії педагогіки з історією освітньо-виховних закладів. Основні праці: «Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre auf Grund der Psychologie und Philosophie der Gegenwart» (1906), «Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung» (1911) та ін.

⁴ Окремий відбиток однієї з робіт А. Г. Готалова-Готліба. Виходячи зі змісту тексту, праця видана після 1923 року.

Моск. Археол. ин-та А. П. Калитинского. Берлин ; Рига : Наука и жизнь, 1923. 141 с. мал. форм. ; 100 рис. (Русское издание «Библиотеки Гешен»).

140. [Рецензия] / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 4–5. – С. 177. – Рец. на кн.: Томпсон-Сетон Э. Приключения Рольфа / рис. в тексте авт. ; рис. А. Бенуа ; пер. с англ. М. Волошиновой. М. : Гос. изд-во, 1922. 263 с. : ил.

141. Система народного образования в РСФСР / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 1. – С. 38–40.

142. Смычка сельской школы с педтехникумом в РСФСР / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 3. – С. 93–94.

143. Укрепление массовой трудовой школы / А. Готалов // *Наша школа*. – 1923. – № 3. – С. 6–9.

1924

144. 1) Главнейшие дидактические проблемы современности. 2) Основы школоведения : объясн. зап. / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 57–62.

145. Избранные темы по дидактике : (пособие для кружковой и индивидуальной работы) / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 187–197.

146. Избранные темы по школоведению : предварительные замечания / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 198–207.

147. Как усвоить основные положения и приемы комплексной системы обучения и как применять программы ГУС'а на практике / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 10–12. – С. 11–19.

148. Консультационное бюро при Одесском ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 10–12. – С. 225–226.

149. Консультационное бюро при Одесском ИНО (Вниманию работников просвещения) / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 116–118.

150. Очерки по детскому движению / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 46–50 ; № 3. – С. 18–22 ; Ч. 7–9. – С. 10–15 ; Ч. 10–12. – С. 123–135⁵.

151. Педагогические вечера / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 118–119.

152. Педагогический кружок в ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – № 3. – С. 89–90.

153. Педагогическое образование на Западе (Из доклада, прочитанного 3 октября 1924 г. на Всеукраинской педагогической конференции в Харькове) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь Просвещения*. – 1924. – № 11–12. – С. 167–190.

⁵ Цю частину нарису було опубліковано під назвою «Очерки по детдвижению».

154. Проблема сельской четырехлетней школы / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 21–25.
155. Физическая культура в школе / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 35–38.
156. Что и как читать о школе : пособие для кружковой и индивидуальной работы / А. Готалов-Готлиб. – Одесса : *Наша школа*, 1924. – 27 с.
157. Что и как читать о школе : (пособие для работников трудовой школы) / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 138–160.

1925

158. Ближайший этап проведения всеобщего обучения на Украине / А. Готалов // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 3–4. – С. 3–4.
159. Грунтовні принципи загального навчання / А. Готалов // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1–2. – С. 7–14.
160. Детское движение как фактор массового воспитания / А. Г. Готалов-Готлиб. – Одесса : *Наша школа*, 1925. – 43 с.
161. Консультационное бюро при Одесском ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1–2. – С. 193.
162. № 2. О физическом воспитании в школе / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1. – 2. – С. 199–200.
163. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь просвещения*. – 1925. – № 4. – С. 208–210. – Рец. на кн.: Свадковский И. Дальтон-план в применении к советской школе / с предисл. П. Блонского. М. ; Л. [СПб.] : Гос. изд., 1925. 87 с.
164. Система повышения квалификации народного учительства в Германии / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь Просвещения*. – 1925. – № 7–8. – С. 175–197.
165. Современные педагогические течения / А. Гергет⁶, А. Готалов-Готлиб. – Харьков : Госиздат Украины, 1925. – VIII, 249 с.
166. Хрестоматія сучасних педагогічних течій / А. Гергет, А. Готалов-Готлиб. – Київ : Держвидав України, 1925. – 250 с.

⁶ Гергет Антон (Herget Anton, 1875–1944) – німецький педагог, психолог, музикант. Професор педагогіки та психології університету та завідувач кафедри музичного виховання Німецької музичної академії в Празі. Численними публікаціями сприяв підготовці та підвищенню кваліфікації вчителів, координуючи ідеї сучасних педагогів. Як представник сучасних педагогічних течій був особливо відданий підготовці та підвищенню освіти вчителів. Редактор журналів «Schaffende Arbeit und Kunst in der Schule» (1913), «Schriften zur Lehrerfortbildung» (1913), «Die Lehrerfortbildung» (1916) і молодіжного додатка німецькомовної «Prager Zeitung» «Bohemia». Автор кількох неодноразово виданих підручників і багатьох наукових праць: *Lehrbuch der Pädagogik I: Psychol. und Erziehungslehre*, 1914, 5. Aufl. 1922, II: *Logik und Unterrichtslehre*, 1917, 3. Aufl. 1922, III: *Geschichte der Pädagogik, gem. mit W. Toischer*, 1923, 3. Aufl. (bearbeitet von R. Piffel und A. Simonie) 1930; *Geschichte der Erziehung und des Unterrichts für österr. Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalten, gem. mit R. Piffel und A. Weiß*, 1916, 2. Aufl. 1920; «Die wichtigsten Strömungen im pädagog. Leben der Gegenwart» I: 1914, 5. Aufl. 1922, II: 1915, 5. Aufl. 1925; *Edel sei der Mensch, hilfreich und gut (Stoffsmgl.)*, 4 Bde., 1925; *Pädagogik für Musiklehrer*, 1929 та ін.

1926

167. Баварський комплексник-краєзнавець : (одна з оаз у реакційній пустелі) / А. Готалов-Готліб // *Радян. освіта*. – 1926. – № 4. – С. 65–70.

168. Жонкер⁷ Т. Экспериментальная педагогика в детском саду / пер. с фр. ; ред. А. Г. Готалов-Готлиб. – М. : Мир, 1926. – 119 с.

169. Курси-семінари для підвищення кваліфікації міськ. вчителів при Одеському ІНО / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 11. – С. 134–140.

170. Новые педагогические институты в Саксонии / А. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 2. – С. 90–106 ; № 3. – С. 123–132.

171. Обновленная саксонская народная школа : (по личным наблюдениям) / А. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 6–7. – С. 116–138.

172. Опытные школы в Саксонии : (из личных наблюдений и впечатлений) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 8–9. – С. 137–158 ; № 10. – С. 90–98.

1927

173. Болгария : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 6. – Стб. 738–740.

174. Боливия : V. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 6. – Стб. 798–799.

175. Бразилия : V. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 7. – Стб. 305–306.

176. Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці (12 січ. 1746 – 17 лют. 1827) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 1. – С. 9–57.

177. Життєвий шлях і діяльність Г. Песталоцці / А. Г. Готалов-Готліб // *Зб. наук.-дослід. ін-ту педагогіки та педології*. – 1927. – № 1⁸.

178. Нові школи в Німеччині : (з особистих спостережень) : [посіб. для педвузів] / А. Г. Готалов-Готліб. – Одеса : Держ. вид-во України, 1927. – 172 с.

179. О хрестоматиях по истории педагогики : (критико-методологический очерк) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 262–281.

180. Педагогічна енциклопедія проф. Роллофа / А. Г. Готалов-Готліб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 387–393.

181. Про хрестоматії з історії педагогіки : (критично-методологічний нарис) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 6–7. – С. 56–73.

⁷ Жонкер Т. (Jonker) – професор університету та директор педагогічного інституту в Брюсселі.

⁸ З 2018 р. збірник вважається втраченим у фондах НБ ОНУ, тому встановити точні вихідні дані статті не вдалося.

182. Російський педагогічний журнал дореволюційного періоду : (спроба характеристики) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 5. – С. 105–122.

183. Школа робітничої молоді в Німеччині : (за особистими спостереженнями) : [посіб. для педвузів та викладачів ФЗУ] / А. Готалов-Готліб. – Одеса : Держ. вид-во України, 1927. – 24 с.

184. «Школа робітничої молоді у Німеччині». (За особистими спостереженнями) / А. Г. Готалов-Готліб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 282–302.

1928

185. Великобританія : V. Народное образование : Англия и Уэльс ; Шотландия / А. Готалов-Готліб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1928. – Т. 9. – Стб. 664–676.

186. Песталоцці в своїх творах про будинок для бідних дітей у Нойгофі / А. Готалов-Готліб // *Песталоцці Г. Вибрані твори*. – Вип. 1. : Класики педагогіки / за ред.: проф. М. І. Гордієвського, проф. А. Г. Готалова-Готліба, В. О. Чудновцева. – Одеса, 1928. – С. 57–90.

187. [Рецензия] / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1928. – № 2–3. – С. 235. – Рец. на кн.: *Праці Одеської центральної наукової бібліотеки*. Одеса : 2-а Держдрук. ім. Леніна, 1927. Т. 1. [2], VI, [2], 200 с., 2 арк. іл.

188. Система народньої освіти Німеччини, Сполучених Штатів Північної Америки, Франції та Англії / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1928. – № 8–9. – С. 39–71 ; № 10. – С. 21–40 ; № 11. – С. 13–34.

1929

189. Гарвардский университет / А. Готалов-Готліб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1929. – Т. 14. – Стб. 568–569.

190. Критичні зауваження до питання про уніфіковану систему народньої освіти переходової доби в СРСР / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1929. – № 1–2. – С. 12–28.

191. Педагогическое образование в Европе и Америке / А. Г. Готалов-Готліб // *Педагогическая энциклопедия* : в 3 т. / под ред. А. Г. Калашникова. – М. : Работник просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 755–782.

192. Реформаційний рух у царині народньої освіти сучасної Англії. Частина I (1918–1924 р.р.) / А. Г. Готалов-Готліб // *Пр. наук.-дослід. катедри педагогіки й педології при Одес. ін-ті нар. освіти*. – 1929. – Т. 1. – С. 5–48.

193. Форми групування учнів для дидактичних цілей по школах Сполучених Штатів Америки й Німеччини у зв'язку з сучасним педагогічним рухом /

А. Г. Готалов-Готліб // Групування дітей у школі / за ред. А. Г. Готалова-Готліба та С. І. Лозинського. – Одеса, 1929. – 36. 1. – С. 3–39.

1930

194. Сучасний філософсько-педагогічний рух Заходу / А. Г. Готалов-Готліб // Зап. Одес. наук. при ВУАН т-ва. Секція педагогічна. – 1930. – № 1. – С. 49–79.

1931

195. Фашизм і освіта за кордоном: до питання про педагогічні теорії німецького національ-фашизму / А. Г. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1931. – № 10–12. – С. 145–155.

1932

196. Кризова перепродукція в галузі середньої та вищої освіти в Німеччині / А. Г. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1932. – № 11–12. – С. 163–170.

197. Освітня політика в еспанській конституції 1931 р. / А. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1932. – № 6. – С. 121–132.

198. Просветительская политика в испанской конституции 1931 г. / А. Готалов-Готлиб // На путях к новой школе. – 1932. – № 5. – С. 52–60.

1933

199. Методическая работа в индустриальных техникумах Германии / А. Готалов-Готлиб // За пром. кадры. – 1933. – № 11. – С. 81–86.

200. Система начального и среднего образования в Чехо-Словакии / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1933. – № 3. – С. 119–128 ; № 5–6. – С. 140–145⁹.

201. Швейцария : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1933. – Т. 62. – Стб. 90–94.

1934

202. Народное образование в Ирландии / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 3. – С. 88–97.

203. Народное образование в Турции / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 2. – С. 147–156.

204. Очерки педагогической теории итальянского фашизма / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 4. – С. 107–116.

205. Педагогическое образование в Германии / А. Г. Готалов-Готлиб // Пед. образование. – 1934. – № 6. – С. 82–95 ; 1935. – № 1. – С. 113–119 ; № 2. – С. 73–81.

⁹ Продовження статті подано під назвою «Система народного образования в Чехо-Словакии».

206. Современный университет в США / А. Г. Готалов-Готлиб // *Фронт науки и техники*. – 1934. – № 10–11. – С. 106–115.

207. Чехословакия : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1934. – Т. 61. – Стб. 510–515.

1935

208. Ирландская свободная республика : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1935. – Т. 29. – Стб. 248–251.

209. Очерки педагогической теории итальянского фашизма. Джованни Джентиле и его педагогика / А. Г. Готалов-Готлиб // *Коммунист. просвещение*. – 1935. – № 2. – С. 122–135.

210. Педагогическое образование во Франции / А. Г. Готалов-Готлиб // *Пед. образование*. – 1935. – № 5. – С. 121–128 ; № 6. – С. 83–87.

1936

211. Взаимоотношения государства, церкви и школы в Бельгии / А. Г. Готалов-Готлиб // *Коммунист. просвещение*. – 1936. – № 3. – С. 105–112.

212. Финляндия : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1936. – Т. 57. – Стб. 608–609.

1937

213. Канада : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1937. – Т. 31. – Стб. 205–208.

214. Куба : Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1937. – Т. 35. – Стб. 357–358.

215. Мангеймская школьная система / [А. Готалов-Готлиб]* // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1938. – Т. 38. – Стб. 11–12.

1938

216. Народное образование в скандинавских странах / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. педагогика*. – 1938. – № 9. – С. 120–134.

217. Университеты в Южноафриканском союзе / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. наука*. – 1938. – № 4. – С. 161–167.

218. Школьные системы капиталистических стран / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. педагогика*. – 1938. – № 4. – С. 121–138.

1939

219. Нидерланды : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 73–74.

220. Норвегия : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 345–347.

221. Нормальная школа / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 2. – Стб. 366–367.

222. Нью-Фаундленд : Народное образование / [А. Готалов-Готлиб]* // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 451–452.

223. Одесская область : IV. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 745–747.

224. Оранжевое свободное государство : Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 43. – Стб. 257–258.

225. Положение культуры и просвещения национальных меньшинств в капиталистических странах / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1939. – № 2. – С. 148–160.

226. Среднее образование во Франции перед буржуазной революцией 1789 г. и планы его реформы / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1939. – № 4. – С. 112–122.

1940

227. Начальная школа во Франции по наказам 1789 года / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 2. – С. 67–77.

228. Персия : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1940. – Т. 45. – Стб. 199–200.

229. Португалия : VI. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1940. – Т. 46. – Стб. 488–489.

230. Практика и теория дошкольного воспитания в первой половине XVIII века / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 8. – С. 61–71.

231. Роберт Оуэн как великий пионер воспитания детей дошкольного возраста / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 6. – С. 78–83.

1941

232. О развитии истории педагогики / А. Г. Готалов-Готлиб // Учит. газ. – 1941. – 4 апр. (№ 41). – С. 2.

233. Русская педагогическая журналистика первой половины XIX века и К. Д. Ушинский / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1941. – № 3. – С. 79–90.

234. Томашпольский Г. С. Приготовление уроков по математике учащимися старших классов средней школы / [под ред. д-ра пед. наук, проф. А. Готалова-Готлиба] ; Одес. обл. ин-т усовершенствования учителей. – Одесса : [б. и.], 1941. – 40 с.

235. Шалотэ и его «Опыт национального воспитания» : (очерк из истории педагогических систем во Франции XVIII в.) / А. Г. Готалов-Готлиб // Тр. Одес. держ. ун-ту. Зб. каф. педагогіки. – 1941. – Т. 2. – С. 79–103.

1945

236. Академик Федор Иванович Успенский / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1945. – 7 фев. (№ 26). – С. 2.

237. Памяти академика Успенского / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1945. – 1 июня (№ 107). – С. 2.

1946

238. Великий русский педагог : (75 лет со дня смерти Константина Дмитриевича Ушинского) / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 3 янв. (№ 2). – С. 3.

239. Героическая оборона Одессы в апреле 1854 г. / А. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 24 апр. (№ 84). – С. 4.

240. Письмо в редакцию / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 5 марта (№ 47). – С. 4.

1947

241. Академик Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель : (по личным воспоминаниям) / А. Г. Готалов-Готлиб // Сб. науч. работ ист. фак. – 1947. – Т. 2. – С. 55–68.

242. Одесса в период разложения феодально-крепостнических отношений и зарождения капитализма (1794–1860) / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя к 150-летию со дня основания / редкол.: С. Я. Боровой, С. А. Вольский, А. Г. Готалов-Готлиб, К. П. Добрлюбский, И. А. Сосновский. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1947. – С. 19–76.

243. Почалися державні іспити / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1947. – 18 лист. (№ 2). – С. 1.

244. Предистория Одессы / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1947. – С. 9–16.

245. Слов'язнавчі традиції нашого університету / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1947. – 14 груд. (№ 6). – С. 2.

246. Турция : IX. Народное образование / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1947. – Т. 55. – Стб. 395–397.

247. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // Визант. временник. – 1947. – Т. 1. – С. 114–126.

1948

248. Американський університет – одно з вогнищ реакції / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 10 лют. (№ 6) ; 21 лют. (№ 7) ; 28 лют. (№ 8) ; 15 берез. (№ 10) ; 24 берез. (№ 11) ; 30 берез. (№ 12).

249. Підсумки державних екзаменів на історичному факультеті / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 10 січ. (№ 2). – С. 1.

250. Розвиток історичної науки в Одеському університеті / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 1 січ. (№ 1). – С. 2.

1950

251. Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета : историографическое исследование. Ч. 1 (1818–1837) / А. Г. Готалов-Готлиб. – Одесса, 1950. – 82 с. – Машинопись.

1951

252. Одесский университет им. И. И. Мечникова / А. Готалов-Готлиб // Вестн. древ. истории. – 1951. – № 1 (35). – С. 279–280.

1955

253. Видатний історик-візантиніст і славіст академік Ф. І. Успенський / А. Г. Готалов-Готліб // За наук. кадри. – 1955. – 1 черв. (№ 18). – С. 2–3.

1957

254. Одесса в 30–50-х годах XIX века / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 35–52.

255. Основание города и его развитие в первые десятилетия / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 15–34.

256. Предыстория Одессы / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 7–14.

257. Систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університету» за 1867–1919 рр. Передмова / А. Г. Готалов-Готліб // Пр. Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Бібліогр. серія. – 1957. – Т. 147, вип. 1. – С. 33–34.

Додаток 2

Ресстр розвідок щодо біографії та діяльності А. Г. Готалова-Готліба

1. Успенский Ф. И. В историко-филологический факультет Новороссийского университета. Отзыв о сочинении «О военном устройстве Византийской империи»¹⁰ / Ф. И. Успенский // Зап. Императ. Новорос. ун-та. – Одесса, 1893. – Т. 58. – С. 19–20.
2. Гордієвський М. І. [Рецензія] / М. І. Гордієвський // Наша школа. – 1925. – № 3–4. – С. 115–118. – Рец. на кн.: Гергет А., Готалов-Готліб А. Современные педагогические течения в социологическом освещении. Херсон : Госиздат Украины, 1925. 249 с.
3. Готалов-Готліб Артемій Гр. // Наука и научные работники СССР : справочник : [в 6 ч.] / сост. Комис. «Наука и науч. работники СССР» под наблюдением и непосредств. рук. С. Ф. Ольденбурга и Е. Ф. Карского. – Ленинград [СПб.] : изд-во АН СССР, 1928. – Ч. 6 : Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – С. 92.
4. Філіпов Ю. [Рецензія] / Ю. Філіпов // Шлях освіти. – 1930. – № 5–6. – С. 247–248. – Рец. на ст.: Готалов-Готліб А. Г. Реформаційний рух у царині народної освіти сучасної Англії. Ч. 1 : 1918–1924. *Пр. наук.-дослід. каф. педагогіки й педології при Одес. ІНО*. Одеса, 1929. Т. 1. С. 5–48.
5. Бурлаков Я. Одеські «Зубри»? / Я. Бурлаков // Студент революції. – 1930. – № 5. – С. 27–28.
6. 50 родин вселяються у будинок спеціалістів // Чорном. комуна. – 1934. – 4 жовт. – С. 4.
7. Перший державний екзамен на історичному факультеті : (бесіда з головою державної комісії проф. А. Г. Готаловим) // За більшов. кадри. – 1949. – 6 черв. (№ 16 (255)). – С. 1.
8. Готалов-Готліб А. Одесский университет им. И. И. Мечникова // Вестн. древ. истории. – 1951. – № 1 (35). – С. 279–280.
9. Недзвідський А. В. Пам'яті найстарішого : [проф. А. Г. Готалов-Готліб] / А. В. Недзвідський // За наук. кадри. – 1960. – 14 верес. (№ 24 (651)). – С. 4.
10. Артемій Григорьевич Готалов-Готліб : [некролог] // Зап. Одес. археол. о-ва. – 1960. – Т. 1 (34). – С. 375–376.
11. Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готліб : [некролог] / П. О. Карышковский // Визант. временник. – 1962. – Т. 21 (46). – С. 275–276.
12. Гольдін Ф. Л. А. Г. Готалов-Готліб / Ф. Л. Гольдін // Укр. іст. журн. – 1966. – № 1. – С. 144–145.
13. Гольдін Ф. Л. Цінна спадщина : до 100-річчя А. Г. Готалова-Готліба / Ф. Л. Гольдін // За наук. кадри. – 1966. – 12 січ. (№ 1 (846)). – С. 3.
14. Гольдин Ф. Л. Научно-педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готліба / Ф. Л. Гольдин // Совет. педагогика. – 1966. – № 12. – С. 101–105.
15. Чухрій П. Дослідник, історик, педагог [А. Г. Готалов-Готліб] / П. Чухрій // Чорном. комуна. – 1966. – 15 січ. (№ 10 (12.398)). – С. 4.
16. Гольдин Ф. Л. Ученый, педагог [А. Г. Готалов-Готліб] / Ф. Л. Гольдин // Знамя коммунизма. – 1966. – 18 янв. (№ 12 (6749)). – С. 4.
17. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов [та ін.]. – 2-ге вид. – Київ : голов. ред. УРЕ, 1979. – Т. 3. – С. 130.
18. Боровой С. Я. А. Г. Готалов-Готліб / С. Я. Боровой // Боровой С. Воспоминания. – М. ; Иерусалим, 1993. – С. 345–355.
19. Зленко Г. Д. Хто він, оцей А. Готліб? / Г. Д. Зленко // Крим. світлиця. – 2000. – 27 жовт. – С. 15.

¹⁰ Автор твору студент А. Г. Готалов-Готліб.

20. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2. – С. 291–293.
21. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : у 4 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Сминтина. – 2-ге вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2 : А–І. – С. 334–336.
22. Готалов-Готліб Артемій Григорович. Історик, педагог // Букач В. М. Історія Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського в особах : біогр. довід. / В. М. Букач. – Одеса : ПДПУ, 2005. – С. 26.
23. Сухомлинська О. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович (1866–1960) / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : XX століття. – С. 303–307.
24. Бачинська О. А. Готалов-Готліб Артемій Григорович / О. А. Бачинська // Енциклопедія сучасної України. Т. 6 : Го–Гю / ред.: Дзюба І. М. [та ін.]. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2006. – С. 332.
25. Бирштейн А. И. Суета сует? / А. И. Бирштейн // Мигдаль Times. – 2008. – Июнь–июль (№ 96–97).
26. Гребцова І. С. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. С. Гребцова, В. М. Гребцов // Одеські історики : енциклопед. вид. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Асоц. європ. культури ; [відп. ред. Савченко В. А. ; редкол.: Литвин В. М. та ін.]. – Одеса : Друк. дім, 2009. – Т. 1 : Початок XIX – середина XX ст. – С. 104–107.
27. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.) : позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – С. 22–23, 42, 53, 100, 123, 147, 183, 202, 215–216, 219, 233, 250, 258–259, 273, 291, 332, 343, 352, 358, 368–370, 382, 385, 392. – Про А. Г. Готалова-Готліба.
28. Коваленко О. І. Погляди А. Г. Готалова-Готліба на розвиток системи народної освіти в Україні (1920–1924 рр.) / О. І. Коваленко // Гуманітар. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. Держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди» : Педагогіка. Психологія. Філософія. – Переяслав-Хмельницький. – 2011. – Вип. 21. – С. 107–111.
29. Приходько Г. І. Оригінальна система фізичного виховання учнівської молоді А. Г. Готалова-Готліба (початок XX ст.) / Г. І. Приходько // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2011. – Вип. 14. – С. 43–53.
30. Дмитриев А. Н. Необычная история одесского профессора : А. Г. Готалов-Готлиб (1866–1960) между политикой и педагогикой / А. Н. Дмитриев // Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 листоп. 2012 р.) / Одес. держ. акад. буд-ва та архітектури ; [редкол.: Дорофеев В. С. (голов. ред.) та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 59–64.
31. Белоков Д. А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале XX в. / Д. А. Белоков // Вестн. архивиста. – 2014. – № 4. – С. 274–287.
32. Головань Т. М. Новаторская педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готлиба в Ялте в начале XX века / Т. М. Головань // Проблемы соврем. пед. образования. – 2014. – № 2 (44). – С. 85–92.
33. Головань Т. М. Вклад А. Г. Готалова-Готлиба в развитие образования в Ялте в начале XX века / Т. М. Головань // Психология и педагогика на современном этапе : материалы 6-й Междунар. науч.-практ. конф. (Ставрополь, 2015) – Ставрополь : Логос, 2015. – С. 56–62.
34. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Не забудемо, пам'ятаємо : співробітники ОНУ імені І. І. Мечникова в роки Другої світової війни : інформ. вид. / голов. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: А. П. Бахчиванжи, А. С. Ложешник. – Одеса, 2015. – С. 297–298.
35. Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар'єри : життя та діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр. / П. А. Майборода // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 116–141.

36. Великодна Г. В. Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба : до 150-річчя з дня народження / Г. В. Великодна // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 30–49.
37. Левченко В. В. Историографическая находка: отзыв профессора А. Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации профессора В. И. Селинова / В. В. Левченко // Південний захід. Одесика : іст.-краєзн. наук. альм. – Одеса : Друк. дім, 2016. – Вип. 21. – С. 168–190.
38. Майборода П. А. Ad memoriam. Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) (до 150-річчя від народження) / П. А. Майборода // *Libra* : зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків / під ред. І. В. Немченко. – Одеса, 2017. – С. 154–183.
39. Левченко В. В. А. Г. Готалов-Готліб (1866–1960) : професійна ідентичність історика в контексті еволюції істориографічних ситуацій / В. В. Левченко // Програма 9-го методологічного семінару «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики» (19 жовт. 2017 р.). – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. – С. 3.
40. Левченко В. В. Материали личного архива А. Г. Готалова-Готлиба как исторический источник / В. В. Левченко // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. пр. – Херсон, 2017. – Вип. 6. – С. 190–197.
41. Левченко В. В. Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960) / В. В. Левченко // Стародавнє Причорномор'я. – Одеса, 2018. – Вип. 12. – С. 312–319.
42. Левченко В. В. Новые штрихи к просопографическому портрету одесского ученого-историка А. Г. Готалова-Готлиба / В. В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – Т. 23, вип. 1 (19). – С. 57–84.
43. Левченко В. В. Концепція німецької педагогічної теорії та системи освіти часів Веймарської республіки в істориографічній практиці 1920-х рр. професора А. Г. Готалова-Готліба / В. В. Левченко // Україна та Німеччина : міждержавні відносини : зб. наук. пр. – Чернігів : Сівер. центр післядиплом. освіти, 2018. – С. 314–328.
44. Alekseenko M. English-publications in the personal book collection professor A. G. Gotalov-Gotlib scientific library of Odessa I. I. Mechnikov national university / M. Alekseenko, V. Levchenko // *Бібл. Меркурій*. – 2019. – Вип. 2 (22). – С. 75–85.
45. Левченко В. В. Идеи педагогической теории и системы образования Веймарской республики в научном наследии А. Г. Готалова-Готлиба / В. В. Левченко // От Версаля и Веймара до образования двух Германий (ФРГ и ГДР), 1919–1949 гг. : Актуальные вопросы исторической германистики, отечественной и всеобщей истории, геополитики и международных отношений, социально-гуманитарных наук и права : материалы междунар. науч. конф. (Витебск, 3–4 окт. 2019 г.). – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2019. – С. 72–74.
46. Готалов-Готліб Артемія Григорович. Історик, педагог // Букач В. М. Історія Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського в особах : біогр. довідник / В. М. Букач. – Одеса : ПНПУ, 2020. – С. 25–26.
47. Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб у роки війни та революції / П. А. Майборода // *Libra* : зб. наук. пр. центру антикознавства та медієвістики. – Одеса, 2020. – С. 97–109.
48. Майборода П. А. З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Ч. 1 : Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр. / П. А. Майборода // Стародавнє Причорномор'я. – Одеса, 2023. – Вип. 14. – С. 90–101.
49. Левченко В. В. Історико-філософська спадщина А. Г. Готалова-Готліба на тлі філософських традицій 1920-х – 1940-х рр. / В. В. Левченко // Докса. – 2023 (у друці).

Velikodnaya A. V.,
Chief Bibliographer
Scientific Library
Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Levchenko V. V.,
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines of
Odessa National Maritime University (ONMU),
Professor at ONMU
34 Mechnikov St., Odesa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Mayboroda P. A.,
Master of History
Teacher of History at Odesa lyceum No 50 of Odesa City Council
46 Kinna St, Odesa, 65023, Ukraine
tel.: +380634869957
e-mail: pasamajboroda@gmail.com

INTELLECTUAL HERITAGE OF A. G. GOTALOV-GOTTLIEB: BIBLIOGRAPHY, REVIEW, COMMENTS

Summary

Scientific and bibliographic representation of the humanitarian scholar A. G. Gotalov-Gottlieb's intellectual heritage is based on bibliographic sources and archival information. The classification and analysis of the structural composition of the bibliographic materials is carried out. The article considers the main regularities of formation, stages and directions of his scientific research in the context of the development of historical science in the late 19th century -the first half of the 20th century as well as the principles of its bibliographic representation, completeness and accuracy in bibliographic information. The presented bibliography adequately reflects the evolution of various scientific interests of the humanitarian scholar. Nevertheless, it can be supplemented with works from central and peripheral periodical we are unaware of. A brief review of publications on A. G. Gotalov-Gottlieb's biography and activities is made, dominant priorities of his scientific research are analyzed, the main directions and prospects for studying the scientist's creative heritage are outlined. Significant expansion and updating of the bibliographic list of works of the humanitarian scholar can be considered as the main result of the work done. It is admitted that the study A. G. Gotalov-Gottlieb's biography has mostly been completed, while the his oeuvre is still to be explored. It is emphasized that the scholar's interests were extremely broad including various aspects of Byzantine studies, history of education and pedagogy, historical and philosophical trends in pedagogy, historiography, local history studies, etc. But whatever field of knowledge his research belonged to, it was definitely dominated by historical factor, which confirms the dominating quintessence of a historian in his scientific research.

Keywords: A. G. Gotalov-Gottlieb, intellectual heritage, bibliography, biography, research, history, generations.

УДК 090.1:378.4(477.74-21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305539](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305539)

Polevshchikova E. V.,

Candidate of Historical Sciences (PhD),

Chief Bibliographer of the Scientific Library

Odesa I. I. Mechnikov National University

24 Preobrazhenska St, Odesa, 65082, Ukraine

tel.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

BOOKS FROM THE LIBRARY OF KARL (SCARLATOS) SEVASTOPULO IN THE UNIVERSITY STOCKS: AN EPISODE FROM THE HISTORY OF DISPERSED BOOK COLLECTIONS OF ODESSA BIBLIOPHILES

The article provides information on the part of the dispersed book collection of the Odessa magistrate, collector and bibliophile Karl (Scarlatos) Sevastopulo (1871–1923) which has been conserved in the Scientific library of the Odessa I. I. Mechnikov national University since 1920. The fragment of the book collection could have been reconstructed owing to the recordings in the library Inventory as well as to the ownership marks left in the books.

The attention is also paid to marks of book ownership of Greek origin left by K. M. Sevastopulo's relatives and contemporaries.

Key words: Odessa Greeks, the Sevastopulo family, dispersed book collections, provenance, bookplates, owners' inscriptions, University library.

Political and social disturbances in the Russian Empire in 1917 – early 1920s were followed by mass emigration and great losses of cultural heritage, which included dispersion of numerous private art and book collections. The article considers an episode of local culture and history involving Odessa bibliophiles of Greek origin.

Immigrants from Greece are known to have made a huge contribution to the economic, social and cultural progress of Odessa in the 19th and early 20th centuries [see 8; 9; 12]. Suffice it to mention that in 1866, ten of twenty Odessa trading houses controlling wheat export were founded by the Greeks [13, p. 110] including influential families coming from the island of Chios (Scio) in the Aegean Sea. Families of Mavrogordato, Rodokonaki, Petrokokkino, Ralli, Averino, Papa-Nicola, etc. not only controlled a considerable part of trade operations of the Black Sea and Azov ports of the Russian Empire but also played an increasingly significant role in the social and cultural life of the city being largely engaged in philanthropy activities [12; 13; 14].

On March 20th, 1920, while listing new acquisitions of the Novorossiyskiy University, a quite interesting entry was made in a “special remarks” column of the Library Inventory: «Из подвала» (From the basement). Similar entries «Из подва-

ла биб[лиотеки] Севастопуло» (From the basement of Sevastopulo's lib[rary]), «Взяты из подвала» (Taken from the basement), «Библиотека Севастопуло» (Library of Sevastopulo) as well as notes in pencil «Сев.» (Sev.) accompanied lists of incoming books for several months, until June 9th, 1920 (ill. 1).

Obviously, these records were related to books from the library of a representative of the Sevastopulo family, another influential clan of Odessa Greeks coming from the island of Chios. It was necessary to identify which of the family members owned the books. The clue was ownership marks in the books recorded in the inventory: the copies were mostly marked with initials in pencil “CS” (that is, “Charles Sevastopoulo”) and a supralibros in the form of the same initials, embossed in gold on book spines (on one copy there are initials in Russian – “К. С.”) (ill. 2). Thus, we can conclude that the books used to belong to Karl (Scarlatos) Markovich Sevastopulo – Odessa banker, philanthropist, collector and bibliophile.

Karl (Scarlatos) Markovich Sevastopulo: family background

The Sevastopulos were among the most important families on the island Chios (Scio). In the early 18th century, some family members moved to Constantinople where they were active both in commerce and philanthropy¹. The first Sevastopulo to settle in Odessa was a Turkish subject Evstratiy Scarlatovich Sevastopulo (1785–1854). His trading company, primarily engaged in the export of southern Ukrainian wheat to European countries, began operating here in the early 1820s. In 1842, he was assigned to the 1st guild of Odessa merchants. At the end of the same year, Evstratiy Sevastopulo took the oath of citizenship of the Russian Empire. Seven years later, his request for the status of hereditary honorary nobility for him and his family members was granted.

One of his sons, Mark Evstratievich (1827–1903) was also a hereditary honorary citizen and merchant of the 1st guild [3, part 5, p. 246; 16, p. 124]. His reputation let him be repeatedly elected by Odessa merchant community to be a member of the Odessa Commercial Court (in 1856–1859, 1867–1871, 1872) [13, p. 113]. In 1879, Mark Evstratievich was elected to be a member of the Odessa Committee of Trade and Manufacture for four years, in 1881 he became a deputy of the Odessa City Duma for four years. One of the founders of the Odessa Greek charitable society, for almost twenty years (1867–1885) he was a trustee of the Odessa commercial school [13, p. 113–114]. He was repeatedly awarded for his service.

In 1856, Mark Sevastopulo got married to Erato Matveyevna Mavrogordato (1837–1925), the daughter of Matvey Panteleyevich (Panteleymonovich) Mavrogordato (ca 1780–1868) from the Lacanian branch of an influential family of immigrants from the island Chios.

Their elder son, an active state councilor (1913), chamberlain Matvey Markovich (1868–1943) had a rather successful career in the diplomatic corps holding responsible positions in various European countries; at the end of his career, he was appointed charge d'affaires in France.

The younger son of Mark Evstratievich Sevastopulo and Erato Matveyevna, Karl (Scarlatos) Sevastopulo was born in Odessa on January 13th, 1871 [3, part 3, p. 188]. Karl Markovich was listed in the department of the Ministry of Justice and rose to the rank of state councilor. He was an honorary magistrate, served in the 6th city real estate tax office, and also made part of the board of the Odessa Accounting Bank.

Karl (Scarlatos) Sevastopulo was known for his participation in city social life serving as a fellow chairman of the Society for the Protection of Homeless Children, director of the Prison Guardianship Committee, and trustee of the Odessa Sturdza Community of Compassionate Sisters (1916). Karl Markovich was a member of the Odessa Society of Fine Arts [2, p. 191, 197, 226, 415]. He was married to the daughter of the professor of Novorossiyskiy University V.N. Liguin, Maria Valerianovna (1874–1961). An amateur sculptor, she exhibited her works under the pseudonym *Sevasto*. Like her husband, Maria was involved in social activities and charity [2, p. 379, 384]. They both collected works of fine arts, organized parties for the Odessa intelligentsia, a prominent Russian painter Wassily Kandinsky, who graduated from Odessa Art school, happened to be at their house [11, p. 294]. The couple had three sons – Mark (1897–1980), Valerian (1898–1917)², Alexander (1901–1941) and daughter Elizabeth (1900–2001) [3, part 5, p. 246].

Karl Sevastopulo owned some real estate property in the city: houses along Knyazheskaya street. under numbers 7 and 13, the latter of which previously belonged to his cousin, a well-known philanthropist Matvey Fedorovich Mavrogordato (1848–1935), who had been living in Paris since about 1901 [12, p. 135].

On November 1st, 1901, Matvey Fedorovich also sold his cousin the mansion located on the corner of Catherine and Military Descents and Sabaneyev Bridge, where the family of Karl Markovich Sevastopulo resided until their emigration in 1919 (possibly in early 1920) to France (after Karl Sevastopulo's death in 1923, his widow and children moved to the USA). The family library in Odessa must have been located in the mentioned residence, and it was from that basement that books were delivered to the University library.

“Books from the basement”

Let us refer to the entries in the Inventory of the University Library allowing to get an idea of the composition of the book collection we are interested in. It is possible that notes on the acquisition source were not always made accurately, and therefore it is difficult to indicate an exact number of books delivered to the University library “*from the basement*”. According to our calculations, this book acquisition contained at least 423 titles in 738 volumes. Pencil notes left on the flyleaves of most books lead us to assume that the library in total could have contained some thousand books.

Having examined all available copies *de visu*, one can come to the conclusion that it was a book collection of a Francophone and a Francophile: two-thirds of this book fragment were publications in French, the section of French literature, which included about 150 titles, being the most impressive.

French belles-lettres of the epoch of classicism and Enlightenment is represented by the oeuvres of Racine, La Fontaine, Crebillon fils, and Voltaire. But it was the selection of French 19th century literature that was particularly complete, including works by classical writers (P.-J. de Béranger, A. de Lamartine, P. Mérimée, A. de Vigny, E. Rostand, H. de Balzac, V.-M. Hugo, George Sand, A. Daudet, A. France), as well as lesser-known authors today, whose works enjoyed the success of their contemporaries: let us name L.H. Bousсенард, whose adventure novels were especially popular with Russian readers, woman of letters D. de Girardin, Sully Prudhomme, a poet and essayist who was awarded the first Nobel Prize for Literature in 1901.

Contemporary French-language literary works were represented by a scandalous novel of the writer and playwright E.M. Prévost *Les Demi-Vierges* (Paris, 1894), several opuses by a Belgian French-speaking playwright, poet, and essayist M. Maeterlinck and poems by the latter's compatriot E. Verhaeren, poet and playwright reputed as one of the founders of symbolism.

Compared to French-language literature, English-language (W. Shakespeare, G.G. Byron, Ch. Dickens, E.A. Poe), German (J.W. Goethe, Fr. Schiller, G.E. Lessing, H. Heine), as well as Russian authors have a very modest presence in the collection. Among the works of Russian poets of the early 20th century oeuvres by I. Severyanin *The Cup of Thunder* (*Громокупящий кубок*), and *Victoria regia* as well as a drama of Grand Duke Konstantin Konstantinovich (K. R.) *King of Judea* (St. Petersburg, 1914; 2nd ed.) deserve mention.

Books on the history of France (33 titles) also prevailed among works on history, making up 40% of examined books on history. The presence of librettos of the operas by H. Berlioz, Ch. Fr. Gounod and J. Offenbach can be considered as another indication of interest in French culture.

Besides, the collection contained books on various fields of knowledge, writings by key figures of political economy A. Smith and J.-B. Say, works on geology, biology, volcanology, anthropology from series *Bibliothèque scientifique internationale*, *Bibliothèque des sciences contemporaines*, *Bibliothèque des merveilles*, as well as on physics, astronomy, mathematics in French and Russian can serve as proof. The half-title of *Traité de géométrie* bears an autograph inscription of the professor of the National Conservatory of Arts and Crafts (Conservatoire national des arts et métiers) Eugène Rouché, the author and editor of the book: “**Hommage de l’Auteur et de l’Editeur**”.

Publications reflecting hobbies and personal preferences of the collection owner are of particular interest: these are about thirty books on gardening³, including practical guides on fruit conservation in four languages (ill. 3), as well as a dozen manuals and textbooks on the art of photography making a little library of an amateur photographer (ill. 4). It is appropriate to recall that Karl Markovich was a member of the Odessa branch of the Russian Technical Society as well as a fellow chairman of the Odessa department of the Imperial Russian Horticultural Society [2, p. 342].

The highlights of the collection were bibliophile editions published in the last third of the 19th and early 20th centuries. They include “luxury editions” such as *La princesse de Clèves* by Madame de Lafayette (Paris: A. Quantin, 1878) from a series *Petite bibliothèque de luxe*, illustrated publications in luxuriously decorated calico, leather and half-leather publishing bindings with gold, colourful or blind embossing and ornamental and decorative elements (ill. 5)⁴. *Mariage manqué* by J. Claretie, a popular French fiction writer and journalist of the «Belle Epoque» reproducing 17 clichés of monochrome phototypes of various colors (Paris: Mendel, 1894) is an example of numbered limited editions.

The design of elegant volumes in exquisite leather bindings, decorated with gold embossing, from the *Collections Édouard Guillaume* series, produced by the publisher, typographer and bibliophile Édouard Guillaume (1850–1897) is worth mentioning. Their binding covers decorated with a gold embossed design symbolized the name of the series: *Chardon Bleu*, *Lotus Bleu*, *Lotus Alba* (ill. 6) [7, p. 179.]⁵. Alphonse Daudet’s famous *Tartarin de Tarascon* and *Arlesienne* are represented in this book collection with copies published respectively in 1887 in the *Collection artistique Guillaume et Cie* and in 1892 in the *Petite Collection Guillaume*. Title pages of the books of the listed series were illustrated by skilled artists of that time.

Thus, a fragment of the book collection moved from the basement of Karl (Scarlatos) Sevastopulo’s residence to the University library, makes it possible to judge the bibliophile and artistic tastes and preferences of the owner who particularly appreciated French belles-lettres.

Ownership marks of other Odessa Greek community members in Karl (Scarlatos) Sevastopulo’s collection

The studied fragment of Karl (Scarlatos) Sevastopulo’s book collection contains copies with book ownership features of his relatives as well as other members of the Greek community in Odessa. Of most interest are handwritten inscriptions, heraldic bookplate and supralibros of the representative of the influential family of Greek-Chiosians in Odessa Matvey Mavrogordato.

A heraldic bookplate signed «**MATHIEU MAVROGORDATO**» can be found on the verso of the upper cover of four volumes of F.-C.-H.-L. Pouqueville’s *Histoire de la régénération de la Grèce* (Bruxelles, 1825) as well as sixteen volumes of Henri Martin’s *Histoire de France...* (Paris, 1865). Initials «**M. M.**» are embossed on the spine of the volumes of the latter as well as of A. de Lamartine’s *Histoire des Girondins* (Paris, 1860) and his other writings such as *Raphaël. Pages de la vingtième année* (Paris, 1849), *Les confidences et les nouvelles confidences* (Paris, 1866), *Harmonies poétiques et religieuses* (Paris, 1863), *Voyage en Orient* (Paris, 1855), V. Hugo’s *Théâtre* (Paris, 1863) and a number of A. de Musset’s oeuvres: *Contes* (Paris 1865), *Mélanges de littérature et de critique* (Paris, 1867), *Oeuvres posthumes* (Paris, 1867). A manuscript inscription «**Mathieu Mavrogordato**» was

left on the title page of *La petite comtesse* (Paris, 1861) by the 19th century French novelist and dramatist Octave Feuillet (ill. 7).

It seems natural to assume that those books used to belong to above-mentioned Karl (Scarlatos) Sevastopulo's cousin Matvey Fedorovich Mavrogordato (Mavrocordato). Before leaving Odessa, he took an active part in city social life being honorary trustee of the 2nd Odessa gymnasium, one of directors of the Odessa Committee of the Trusteeship of the Society of Prisons and gained great popularity for his charity [12, p. 128–132; 14, p. 77–80]. Moreover, he was the only representative of this clan who in the 19th century was confirmed in the rights of hereditary nobility [12, p. 132–134; 14, p. 81]. However, it should be noted that his coat of arms approved in 1889 had special features differing from the coat of arms of the Mavrogordato family depicted on the said bookplate [12, p. 134; 15, p. 83].

On the other hand, it can also be assumed that Karl (Scarlatos) Sevastopulo had got a part of books belonging to his maternal grandfather, Odessa negociant of the 1st guild Matvey Panteleyevich Mavrogordato who had the same initials. Both Matvey Mavrocordatos could use the coat of arms depicted on heraldic bookplate unofficially, without having the right to do so. Although both points of view are indeed possible, the first version seems more preferable taking into account the above-mentioned fact that Karl (Scarlatos) Sevastopulo was residing in a house that had previously belonged to his cousin⁶.

A framed label with an inscription «**Alexandre Vucina d'Odessa**» on the verso of the top cover of *Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge* (Paris, 1870) by H. Taine as well as initials «**A.V.**» embossed in gold on the spine of the binding indicate that initially the book belonged to Alexander Georgievich (Yurievich) Vuchina (ca 1831–1896). He was one of the sons of Georgy Emmanuilovich Vuchina who arrived from an island in the Mediterranean Sea and in 1830 founded a trading house in Odessa. After his death, his elder sons Alexander and Ivan headed the trading house under their father's name. An entrepreneur and property owner, Alexander Vuchina was a member of the Greek Charity Society, the Society of Fine Arts, and the Odessa Society of History and Antiquities (he is known to have donated a number of archaeological finds to the Society). He collected paintings and other art objects, participated in art exhibitions and was recognized as a patron of the artists [4, p. 38–39]⁷. Later the book went to Karl (Scarlatos) Sevastopulo, who crossed out the former owner's name on the book label leaving his own name: **Ch. Sevastopulo** (ill. 8).

The flyleaf of the collection of plays by P. Corneille, J. Racine, Voltaire, and J.-B. Molière (Paris, 1879) bears a manuscript inscription of the former owner of the book «**Jean A. Zarifi**» (ill. 9) which was also left on other flyleaves including one in Greek on the half-title of Corneille's *Cid*. It is interesting to note that the book must have been bought in Constantinople and brought to Odessa as follows from an oval stamp on the endpaper «**S. H. Wess | libraire Constantinople**»⁸. Therefore the book previously belonged to Ivan Aleksandrovich Zarifi (ca 1867–1912), a

hereditary honorary citizen, the son of a major Greek businessman and homeowner, hereditary honorary citizen Alexander Ivanovich Zarifi (1812–1875) who was at the head of one of the largest trading and banking companies in Odessa «Zafeiropoulos and Zarifi» [8, p. 149]. Zarifi-younger was brought up in the house of the long-time mayor of Odessa (1878–1895) of Greek origin and a noted philanthropist Grigorios Maraslis and died in 1912 of “heart palsy” at the age of 45 [3, part 6, p. 92; 10, p. 9 note].

The presence of books that previously belonged to some representatives of the Greek commercial and financial elite settled in Odessa in the studied fragment of the Sevastopulo library allows to add some details to intellectual and artistic interests and demands of this group. In particular, their commitment to European culture and especially to French belles-lettres seems obvious.

The fate of the Sevastopulo library

Book collections of bibliophiles of Greek origin, who settled in Odessa, made an important part of pre-revolutionary bookinist Odessa. Unfortunately, none of them have maintained their integrity [6]. A splendid Grigorios Maraslis’s library being the subject of articles and monographic studies is no exception to the rule.

After Karl (Scarlatos) Sevastopulo emigrated, his collections of paintings and books replenished the funds of Odessa museums, but were subsequently dispersed [11, p. 294]. According to the data provided by an archive document dated July 27, 1923, numerous volumes from collections of Odessa bibliophiles and collectors entered the Museum of Fine Arts of Novorossiyskiy University forming a number of “funds” including the “Sevastopulo Fund” which contained 204 books [1, fol. 503; 5, p. 111]. However, a complete list of the books donated to the Museum of Fine Arts is not available, making it so far unlikely that their whereabouts can be determined.

The collections of the Museum of Fine Arts of Novorossiyskiy University are known to have been, in turn, dispersed, some of the books could have gone to the library of the Odessa College of Fine Arts (nowadays the Odessa Art School).

A fragment of Karl (Scarlatos) Sevastopulo’s book collection stored in the University library, which had been recorded in the spring of 1920 in the University Inventory as an acquisition “*from the basement of Sevastopulo*”, made it possible to try to reconstruct an approximate image of this book collection thus complementing our competence about the cultural and intellectual life of the Greek community of Odessa.

Notes

¹ Information about the family of Karl (Scarlatos) Sevastopulo are mainly based on the works of the Kyiv researcher V. V. Tomazov [12, p. 212–228; 13]. The author of the article also expresses gratitude for the materials provided by the Odessa genealogist S. G. Reshetov.

² The son of the Sevastopulo couple, Valerian, died at the front in September 1917 during the World War I:

³ It is likely that Karl Sevastopulo had been interested in gardening since his youth, as evidenced by the dedicatory inscription in French on the flyleaf of the book “Die modern Teppich gärtneri” by W. Hampel (Berlin, 1887): “A mon grand ami courageux Charles de Sevastopulos au souvenir de notre sejour a l’etranger. 1887 Juillet-Aout” signed A. Morably (?).

⁴ Here are examples of similar publications from the last third of the 19th century: *Lacroix P.* Le Dix-huitième siècle. Institutions, usages et costumes. France 1700–1789. – Paris, Firmin-Didot, 1885 ; *Le Dix-neuvième siècle. Les moeurs, les arts, les idées.* – [Paris] : Hachette, 1901 ; *Gautier H.* L’an 1789. Evénements. Moeurs. Idées. Oeuvres et Caractères. – Paris : Charles Delagrave, 1889 ; *Levasseur É.* La France et ses colonies (géographie et statistique) : le climat, le sol, la politique, l’agriculture, l’industrie, le commerce, les grandes villes, les colonies, l’administration, la population. – Paris : C. Delagrave, 1868 ; *Viollet-le-Duc E. E.* Histoire de l’habitation humaine depuis les temps préhistoriques jusqu’à nos jours. – Paris : J. Hetzel et Cie, 1875 ; *Le Bon G.* Les premières civilisations. – Paris : Flammarion, 1889 ; *Hertz Ch.* La conquête du globe. – Paris : Tolmer et Cie, 1880.

⁵ The collection of the prominent Odessa bibliophile M. M. Tolstoy contained at least 30 copies from this series [7, p. 179].

⁶ This opinion is shared by the famous expert on the genealogy of Odessa Greeks S. G. Reshetov, to whom the author of the article expresses gratitude for his consultations.

⁷ Several copies from A. Vuchina’s home library were acquired by the Odessa Public Library (his book marks are described by Larissa Izhik [4, p. 38]).

⁸ It was one of the first (dating from early 19th century) and one of the most popular bookstores in Istanbul: in the library of Sultan Abdulmecid, known for his interest in books, many books were purchased from Weiss. On another bookstore label represented in the Internet site it is specified that the store was located opposite the Russian consulate.

List of used literature and sources

1. Державний архів Одеської області. Ф. Р-150. – Оп. 1. – № 439.
2. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1914 год. – Одесса : Тип. Вед. Одес. Градоначальства, 1914. – 538, [3], LXXXIII, [99] с.
3. Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви // Гос. арх. Одес. обл., Одес. фил. Греч. Фонда Культуры ; отв. ред. Л. Г. Белоусова. – Одесса, 2004–2009. – Ч. 3 : 1853–1874. – 238 с. ; Ч. 4 : 1875–1891. – 329 с. ; Ч. 5 : 1802, 1892–1906. – 317 с. ; Ч. 6 : 1907–1920. – 340 с. – (Труды Государственного архива Одесской области. Т. 11, 12, 15, 27).
4. *Ижик Л. В.* Книжные знаки одесских библиофилов : монограф. исслед. / Л. В. Ижик ; отв. ред. О. Ф. Богушанская ; Одес. нац. науч. б-ка им. Горького. – Одесса, 2014. – 130 с.
5. *Левченко В. В., Левченко Г. С.* Музей изящных искусств Императорского Новороссийского университета: фонды, персоналии, судьба / В. В. Левченко, Г. С. Левченко // Вопросы музеологии. – 2012. – № 2 (6). – С. 105–113.
6. *Лущик С.* Библиофилы старой Одессы / С. З. Лущик. – Одесса : Optimum, 2005. – 90 с.
7. *Лясота Г. Г.* Искусство французского переплёта последней четверти XIX – начала XX в. на примере книжного собрания графа М. М. Толстого / Г. Г. Лясота // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали 3-ї Міжнар. книгознав. читань (Одеса, 15–17 верес. 2015 р.) : зб. ст. – Одеса : ОНУ, 2016. – С. 170–187.
8. *Морозан В. В.* Крупнейшие торгово-банкирские дома Одессы XIX в. / В. В. Морозан // Экономическая история : Ежегодник. 2007. – М. : РОССПЭН, 2008. – Т. 9. – С. 137–192.
9. *Парадисопулос С.* Эволюция предпринимательской деятельности греков Одессы (XIX в.) / С. Парадисопулос // Зап. іст. ф-ту. – 2000. – Вип. 10. – С. 249–258.
10. *Решетов С. Г.* О даре городским головою Григорием Григорьевичем Маразли здания дворца на ул. Софиевской городу Одессе для устройства в нем Музея изящных искусств / С. Г. Решетов // Вісн. Одес. худож. музею. – 2014. – № 1. – С. 8–27.
11. Товарищество южнорусских художников : биобиблиогр. справ. : в 2 ч. / сост.: В. А. Афанасьев, О. М. Барковская. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Одесса : Каргуш, 2021. – 355, [2] с.
12. *Томазов В.* Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації / В. В. Томазов ; відп. ред. Г. В. Боряк ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2020. – 354 с.

13. *Томазов В.* Одеські Севастопуло: соціальний статус родини / В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – Київ, 2014. – № 24. – С. 109–122.
14. *Томазов В.* Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка / В. Томазов // Архіви України. – 2010. – Вип. 3–4 (269). – С. 72–86.
15. *Argenti P.* Libro d'oro de la noblesse de Chio : 2 vol. / P. Argenti. – London : Oxford University Press, 1955. – Vol. 1. – 164 p.
16. *Sturdza M. D.* Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople / M. D. Sturdza. – 2e edition, revue et augmentée. – Paris, 1999. – 657p.

References

- [1]. Derzhavniy arhiv Odeskoyi oblasti [State Archives of Odessa Region], f. P-150, opis 1, № 439.
- [2]. *Adres-kalendar Odesskogo gradonachalstva na 1914 god* [Address-calendar of the Odessa city government for 1914]. Odessa, 1914, 538, [3], LXXXIII, [99] p.
- [3]. *Greki Odessy. Imennoj ukazatel po metriceskim knigam Odesskoj Grecheskoj Svyato-Troickoj cerkvi* [The Greeks of Odessa Name index of the metric books of the Odessa Greek Holy Trinity Church]. Odessa, 2004–2009, pt. 3 : 1853–1874, 238 p. ; pt. 4 : 1875–1891, 329 p. ; pt. 5 : 1802, 1892–1906, 317 p. ; pt. 6 : 1907–1920, 340 p.
- [4]. Izhik L. V. *Knizhnye znaki odesskih bibliofilov: monograficheskoe issledovanie* [Book marks of Odessa bibliophiles: a monographic study]. Odessa, 2014, 130 p.
- [5]. Levchenko V. V., Levchenko G. S. *Muzej izyashnyh iskusstv Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta: fondy, personalii, sudba* [Museum of Fine Arts of the Imperial Novorossiysk University: collections, personalities, destiny]. *Voprosy muzeologii* [Issues of museology]. 2012, no 2 (6), pp. 105–113.
- [6]. Lushik S. *Bibliofily staroj Odessy* [Bibliophiles of old Odessa]. Odessa, 2005, 90 p.
- [7]. Lyasota G. G. *Iskusstvo francuzskogo pereplyota poslednej chetverti XIX – nachala XX v. na primere knizhnogo sobraniya grafa M. M. Tolstogo* [The art of French bookbinding of the last quarter of the 19th – early 20th centuries. based on the example of the book collection of Count M. M. Tolstoy]. *Starodruki i ridskni vidannya v universitetskij biblioteci : materialy III Mizhnarodnih knigoznavchih chitan* (Odesa, 15–17 veres. 2015 r.) [Old prints and rare editions in the university library: materials of the 3rd International bibliographic readings (Odesa, September 15–17, 2015)]. Odessa, 2016, pp. 170–187.
- [8]. Morozan V. V. *Krupnejshie torgovo-bankirskie doma Odessy XIX v.* [The largest trading and banking houses of Odessa in the 19th century]. *Ekonomicheskaya istoriya : Ezhegodnik. 2007* [Economic history: Yearbook. 2007]. 2008, pp. 137–192.
- [9]. Paradisopulos S. *Evolyuciya predprinimatelskoj deyatel'nosti grekov Odessy (XIX v.)* [The evolution of the entrepreneurial activity of the Greeks of Odessa (19th century)]. *Zapiski istorichnogo fakultetu* [Proceedings of the Faculty of History]. Odesa, 2000, iss. 10, pp. 249–258.
- [10]. Reshetov S. G. *O dare gorodskim golovoyu Grigoriem Grigorevichem Marazli zdaniya dvorca na ul. Sofievskoj gorodu Odessa dlya ustrojstva v nem Muzeya izyashnyh iskusstv* [About the donation by the mayor Grigory Grigorievich Marazli of the palace building in Sofievskay street to the city of Odessa for the establishment of a Museum of Fine Arts in it]. *Visnik Odeskogo hudozhnogo muzeyu* [Herald of the Odessa Art Museum]. 2014, no 1, pp. 8–27.
- [11]. Afanasev V. A., Barkovskaya O. M. *Tovarishество yuzhnorusskih hudozhnikov : biobibliogr. Spravochnik* [Society of South Russian Artists: biobibliogr. reference book]. Odessa, 2021, 355 p.
- [12]. Tomazov V. *Greki-hiosci na Pivdni Ukraini (kinec XVIII st. – 1917 r.): mizh tradiciyami nacionalnogo samozberezhennya ta praktikami sociokulturnoyi adaptaciyi* [Chios Greeks in the South of Ukraine (late 18th century - 1917): between traditions of national self-preservation and practices of socio-cultural adaptation]. Kyiv, 2020, 354 p.
- [13]. Tomazov V. *Odeski Sevastopulo: socialnij status rodini* [The Sevastopulos from Odessa: the social status of this family]. *Specialni istorichni disciplini: pitannya teorii ta metodiki* [Special historical disciplines: issues of theory and methodology]. Kyiv, 2014, no 24, pp. 109–122.
- [14]. Tomazov V. *Rid Mavrogordato (gilka Lakana) v Odesi: istoriko-genealogichna rozvidka* [Mavrogordato family (Lakan branch) in Odesa: historical and genealogical research]. *Arhivi Ukraini* [Archives of Ukraine]. 2010, no 3–4 (269), pp. 72–86.
- [15]. Argenti Ph. P. *Libro d'oro de la noblesse de Chio*, 2 vol. London, 1955, vol. 1, 164 p.
- [16]. Sturdza M. D. *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1999, 657 p.

Надійшла 16.04.2024 р.

Полевщикова О. В.,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

КНИГИ З БІБЛІОТЕКИ КАРЛА (СКАРЛАТА) СЕВАСТОПУЛО В УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ФОНДАХ: ДО ІСТОРІЇ РОЗПОРОШЕНИХ КНИГОЗБІРЕНЬ ОДЕСЬКИХ БІБЛІОФІЛІВ

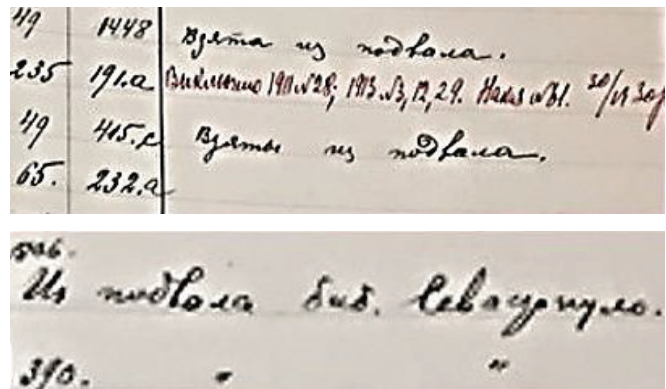
Масова еміграція та великі втрати культурної спадщини в 1917 – на початку 1920-х рр. супроводжувалися розпорошенням приватних художніх колекцій та бібліотек, у тому числі – одеських колекціонерів і бібліофілів грецького походження. У статті розглядається епізод із історії бібліофільства в Одесі, пов'язаний із представником одного з впливових кланів греків-вихідців із острова Хіос.

Навесні 1920 р. до Інвентарної книги бібліотеки Новоросійського університету були внесені записи про надходження «З підвалу будинку Севастопуло». Завдяки власницьким знакам на переглянутих *de visu* примірниках вдалося ідентифікувати ім'я колишнього власника книг – одеського почесного мирового судді, колекціонера та бібліофіла Карла (Скарлата) Марковича Севастопуло (1871–1923). На основі даних Інвентарної книги Новоросійського університету вдалося реконструювати вигляд фрагмента книгозбірні. За приблизними підрахунками це надходження становило не менше 423 назви книг у 738 томах. Зважаючи на книги, що опинилися в університетській бібліотеці, це була насамперед бібліотека франкофона та франкофіла: дві третини даного книжкового фрагмента складала видання французькою мовою, а найбільшим був розділ французької літератури. Цікавою є присутність видань, що відображають захоплення та особисті пристрасті власника, а саме книги з садівництва (чотирма мовами) та з мистецтва фотографії. Окрасою колекції були бібліофільські видання останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Серед них – розкішні видання, лімітовані випуски бібліофільських видань; ілюстровані видання в чудово декорованих коленкорових, шкіряних та напівшкіряних видавничих палітурках. Таким чином, перенесений до бібліотеки університету з підвалу будинку К. М. Севастопуло фрагмент його книгозбірні дозволяє судити про бібліофільські та художні смаки та пристрасті власника, який особливо цінував французьку красну словесність.

У статті приділено увагу власницьким знакам грецького походження, залишеним на книгах родичами та сучасниками К. М. Севастопуло.

Ключові слова: одеські греки, родина Севастопуло, розпорошені книгозбірні, провенієнції, власницькі написи, есклібриси, університетська бібліотека.

Ілюстрації

Ill. 1. Records in the Inventory of the Novorossiyskiy University Library about the books from Karl (Scarlatos) Sevastopulo's house.

Ill. 2. Book ownership marks of Karl (Scarlatos) Sevastopulo.

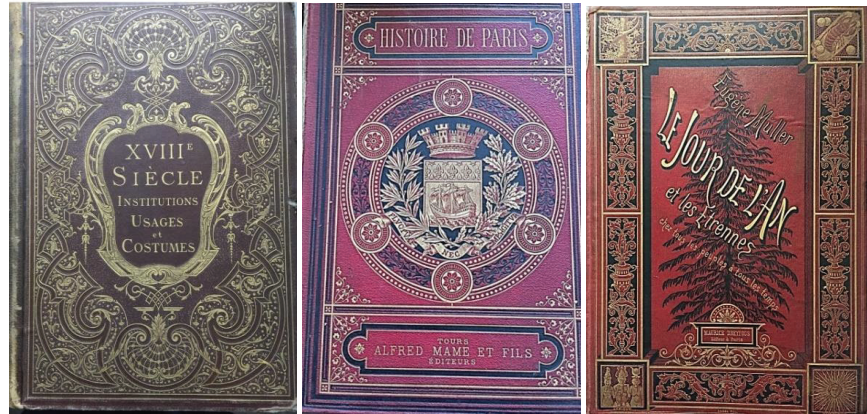

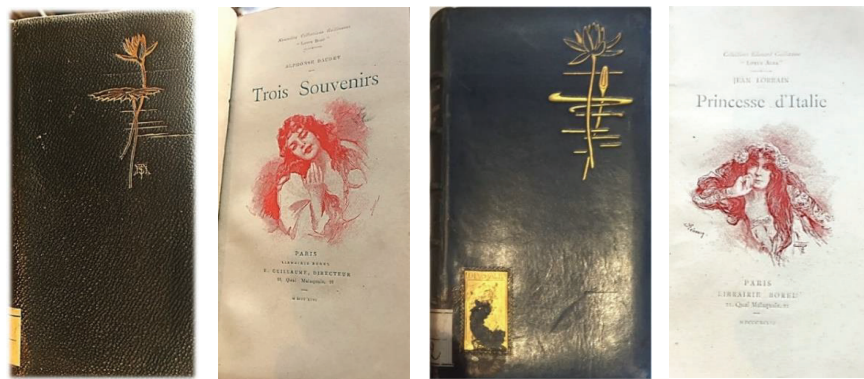
Ill. 3. Books on gardening from Karl (Scarlatos) Sevastopulo's library.

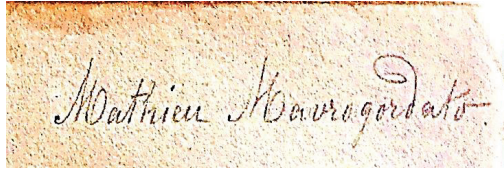
Ill. 4. Books on the art of photography from Karl (Scarlatos) Sevastopulo's library.

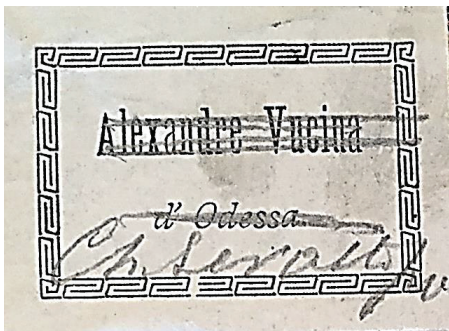
Ill. 5. Bibliophile editions from K. M. Sevastopulo's library.

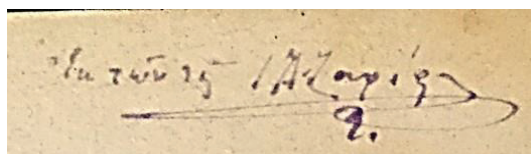
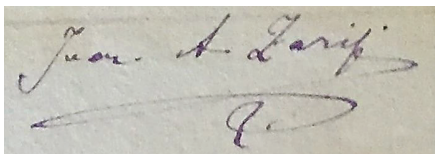
Ill. 6. Books from Collections Édouard Guillaume series in K. M. Sevastopulo's library.

Ill. 7. Book ownership marks of M. Mavrogordato.

Ill. 8. Book ownership marks of A. G. Vucina.

Ill. 9. Owner's inscriptions of J. A. Zarif.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 027.7:001.891:001.102-028.63

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305540](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305540)

Кропочева Наталія Миколаївна,

науковий співробітник

відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів

Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

вул. М. Берлінського, 9, Київ, 04060, Україна

e-mail: veritas59@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ОПОРОЮ НА БІБЛІОМЕТРИЧНІ МЕТОДИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ДОСВІД ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК

У статті наведено результати інформаційного огляду спеціальних бібліотек закладів вищої освіти, учасниць мережі освітянських бібліотек МОН України і НАПН України стосовно застосування в їх діяльності бібліометричних методів та надання бібліометричних послуг, оприлюднених на сайтах цих бібліотек. Сформовано вибірку із чотирнадцяти спеціальних бібліотек закладів вищої освіти України, критеріями відбору до якої слугували наявність ЗВО України у вебметричному рейтингу університетів світу за версією *Webometrics Ranking of World's Universities January 2024*. Здійснено кількісний моніторинг сайтів спеціальних бібліотек за такими параметрами інформаційних послуг з використанням бібліометричних методів: бібліографічні, організаційні, методичні, науково-інформаційні послуги. Встановлено змістове та тематичне навантаження за основними напрямками інформаційних послуг та методів, що використовуються у роботі бібліотек: організація доступу до бібліографічних та наукометричних БД засобами управління цитуванням і покликаннями; створення і налаштування авторських профілів ORCID, WoS, Researcher ID, розроблення методичних рекомендацій щодо їхнього заповнення; організація пошуку бібліометричних даних за темою наукового дослідження в електронному каталозі, інституційному репозитарії; розроблення рекомендацій стосовно використання бібліометричних ресурсів та бібліометричних показників. Стверджується, що інформаційні послуги охоплюють власне бібліотечні напрями, а саме: довідково-бібліографічне та науково-методичне обслуговування. Констатовано, що застосування бібліометричних послуг розширюється та поглиблюється в умовах євроінтеграційного поступу освіти та педагогічної науки України. Спрогнозовано перспективи подальших наукових розвідок у досліджуваному напрямі.

Ключові слова: бібліотеки закладів вищої освіти, мережа освітянських бібліотек, бібліометричні методи і послуги.

Постановка проблеми. В умовах постійного оновлення інструментів оцінювання науково-дослідницької діяльності, розширення каналів наукової комунікації, глобалізації інформаційної взаємодії в галузі науки, місце і роль наукової бібліотеки стрімко й невблаганно трансформується, набуваючи нових

функцій, стаючи повноцінним учасником наукових проєктів на усіх етапах його виконання, починаючи від вибору і обґрунтування теми і закінчуючи узагальненням отриманих результатів наукової діяльності.

Активна участь наукових бібліотек закладів вищої освіти (надалі – ЗВО) в процесі підтримки наукових досліджень досягається наданням бібліометричних послуг й організації проведення бібліометричних, наукометричних досліджень.

Для уточнення термінологічної однозначності поняття «підтримка» застосовуємо синонімічний ряд понять «інформаційне забезпечення», «супровід», що розуміються як «сукупність інформаційних ресурсів і послуг у сфері науково-технічної інформації, що їх надають для виконання управлінських і науково-технічних завдань» [3, с. 94].

Термін «бібліометрія» серед фахівців інформаційно-бібліотечної справи розуміється як «наукова дисципліна, що займається вивченням документів на основі кількісного аналізу первинних і вторинних джерел інформації за допомогою різних формалізованих методів з метою одержання даних про ефективність наукових областей і прогнозування їх розвитку» [1]. У той же час наукометрія «вивчає еволюцію науки через численні вимірювання наукової інформації, такі, як кількість наукових статей, опублікованих у даний період часу та цитованість. Тобто об'єкти наукометричних і бібліометричних досліджень співпадають у частині застосування кількісних методів вивчення первинних і вторинних інформаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість і перспективність проведення бібліометричних (наукометричних) досліджень з використанням бібліометричних методів і послуг серед українських та зарубіжних фахівців обумовлено наступними чинниками:

- удосконалення методології проведення бібліометричних досліджень засобами інформаційно-комунікаційних технологій й засобів на етапах опрацювання, обміну та збереження наукової інформації;
- еволюція бібліометричних методів, що застосовуються у нових галузях наукових досліджень, зокрема утвердження в бібліометричному середовищі індикаторів нового типу, а саме: індексу цитування, h-індексу або індексу Гірша;
- розроблення засобів візуалізації даних засобами Google Analytics, Canva, Venngage, Google Charts, VOSviewer Online.

Історіографія використання бібліометричних методів для вимірювання «параметрів функціонування документних потоків нараховує значний масив досліджень у різних галузях наукового знання. Виокремимо публікації фахівців у галузі бібліотечної та інформаційної сфери, публікації яких стали «знаковими» для розвитку бібліометричного напрямку. З-поміж таких публікацій слід сфокусувати увагу на працях В. Копанєвої, Л. Костенка, Т. Симоненко, об'єктом дослідження стають питання системного відображення процесу бібліометрично-

го профілю української науки, моніторинг розвитку бібліометрії та наукометрії в українському науковому просторі [8; 13].

У науковому доробку С. Євсеєнко, А. Медведєвої, Н. Зайченко, Л. Костенко, О. Жабіна, Н. Кропачевої, Н. Кушнарєнко, Л. Пономарєнко, Т. Павленко, О. Сандул схарактеризовано та спрогнозовано перспективність проведення та студіювання бібліометричних практик стосовно дисертаційних досліджень в окремих галузях наукового знання; особливої актуальності набувають наукові розвідки щодо проведення бібліометричних студій фундаментальних та прикладних досліджень українознавчого спрямування [7; 2; 4; 6; 10].

У спільній праці Т. Ярошенко та О. Ярошенко досліджено рівень використання таких індикаторів, як Scopus Citation benchmarking, Plum X Metric у базах даних цитувань Dimensions, Scopus, Web of Science Core Collection [15].

Публікації з питань використання бібліометричних методів у галузі інформаційної та бібліотечної справи з використанням бібліометричних методів упродовж останніх років відображено в інформаційному огляді автора, в якому сфокусовано увагу на двох взаємопов'язаних напрямках: використання ресурсів академічних бібліотек і бібліометричних послуг для проведення наукових досліджень у руслі професійної підготовки викладачів окремих дисциплін і залучення наукових бібліотек у процес надання бібліометричних послуг [5].

Структурний блок нашого дослідження стосовно застосування бібліометричних методів, практик впровадження в роботу бібліотек бібліометричних послуг сформовано з публікацій зарубіжних науковців останніх років, тематичний спектр яких у певному сенсі відповідає тематиці наведених праць українських дослідників. Так, у спільному дослідженні науковців з Університету Святої Катаріни (Бразилія) Л. Енслін (Ensslin L.), А. Дура (Dutra A.), С. Енслін (Ensslin S. R.), Л. Чавеса (Chaves L. C.), Л. Лонгарай (Longaray A. A.) проведено бібліометричний огляд портфоліо 24-х публікацій, синхронізованих з темою наукового проєкту авторів [19].

У центрі дослідницької уваги К. В. Белтера (Christopher W. Belter), фахівця із бібліотеки Національного інституту охорони здоров'я США Н. К. Каске (Neal K. Kaske), менеджера центральних і регіональних бібліотек Національного управління океанічних і атмосферних досліджень, знаходиться проблема використання бібліометричних даних для репрезентації значимості колекції бібліотечних журналів [16].

Дослідники К. Гелбрейт (Quinn Galbraith), О. Карлайл Баттерфільд (Alexandra Carlile Butterfield), Ч. Кардон (Chase Cardon) простежують бібліометричні метрики цитування публікацій у різних бібліографічних БД у компаративному вимірі. В результаті дослідження встановлено різнонаправленість системи показників і галузевого ранжування публікацій у БД [18].

У праці дослідників із університету Вісконсіна в Мілуокі (США) Ч. Чена (Chao-Chen Chen), Н. Ч. Ванга (Ning-Chiao Wang), К. Ю Танга (Kai-Yu Tang) і Ю. Ф. Ту (Yun-Fang Tu) оприлюднено результати ретроспективного аналізу

наукових публікацій з проблеми інформаційної грамотності. У сформованій вибірці зібрано 100 найбільш цитованих статей питань інформаційної грамотності, опублікованих упродовж 2011–2020 рр. [17].

Метою статті є проведення інформаційного огляду академічних бібліотек закладів вищої освіти, учасниць мережі освітянських бібліотек МОН і НАПН України щодо застосування бібліометричних методів в інформаційно-бібліографічній діяльності, оприлюднених на сайтах академічних бібліотек; встановити загальні тенденції надання ними бібліометричних послуг.

Виклад основного матеріалу. Методика проведення дослідження в галузі інформаційної підтримки (забезпечення) наукових досліджень, підготовлених з використанням бібліометричних методів проведено на основі вибірки університетів України, сформованої на основі міжнародного рейтингу університетів світу *Webometrics Ranking of World's Universities January 2024* [webometrics.info]. Нове видання рейтингу охоплює понад 32-х тисяч закладів вищої освіти з усього світу. Для визначення рейтингу використовувались дані за п'ятирічний період (2018–2022). Серед кращих українських ЗВО названі: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Сумський державний університет; Національний авіаційний університет; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Національний університет біоресурсів і природокористування України [12]. У переліку проаналізованих ЗВО (усього названо 300 університетів України – Н. К.) є наукові заклади, бібліотеки яких є учасницями мережі освітянських бібліотек НАПН України і МОН України [9].

Так, у вибірку увійшли 14 закладів вищої освіти (табл. 1). Відповідно до класифікації типів закладів вищої освіти, розробленої і представленої у Законі України «Про вищу освіту», у вибірку увійшли багатогалузеві та галузеві заклади вищої освіти, галузеві академії та інститути [11].

Одним із структурних підрозділів закладів вищої освіти є спеціальні бібліотеки. У новій редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», прийнятій у 2021 р., подано визначення спеціальної бібліотеки як такої, що задовольняє професійні (наукові, виробничі, навчальні) інформаційні потреби певної категорії користувачів [14, с. 36].

Для проведення дослідження уточнено зміст поняття «інформаційно-бібліографічна послуга», що дослідниками трактується як «конкретний результат бібліотечного обслуговування, який задовольняє певну потребу користувача в отриманні конкретних фактичних відомостей, інформаційних ресурсах, отримати інформацію про заходи, консультацію в пошуку літератури, оформленні списку літератури. Тобто предметом бібліотечної послуги можуть бути документи, бібліографічна інформація, дайджести, консультації з питань самостійного пошуку інформації для роботи з традиційними та електронними документами [14, с. 17].

Таблиця 1

Перелік наукових бібліотек закладів вищої освіти, що входять у вибірку українських університетів за версією рейтингу QS World University Rankings

Заклади вищої освіти	Покликання на сайт бібліотек закладів вищої освіти, учасниць мережі освітянських бібліотек
1. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди (ХНПУ ім. Г. Сковороди)	http://hnpu.edu.ua/uk/division/naukova-biblioteka-hnpu-imeni-gsskovorody
2. Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка (ГНПУ ім. О. Довженка)	new.library.gnpu.edu.ua
3. Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького (МДПУ ім. Б. Хмельницького)	https://lib.mdpu.org.ua/auth/
4. Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка (ТНПУ ім. В. Гнатюка)	http://www.library.tnpu.edu.ua
5. Житомир. держ. ун-т І. Франка (ЖДУ ім. І. Франка)	http://library.zu.edu.ua
6. Укр. держ. ун-т імені М. П. Драгоманова (УДУ імені М. Драгоманова)	http://lib.npu.edu.ua
7. Рівнен. держ. гуман. ун-т (РДГУ)	http://library.rshu.edu.ua
8. Криворіз. держ. пед. ун-т (КДПУ)	http://kdpu-library.ucoz.ru/
9. Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка (ПНПУ ім. В. Короленка)	http://lib.pnpu.edu.ua
10. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка (К-ПНУ ім. І. Огієнка)	http://library.kpnu.edu.ua/
11. Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського (ПНПУ ім. К. Ушинського)	http://library.pdpu.edu.ua/index.php
12. Ніжин. держ. ун-т ім. М. В. Гоголя (НДУ ім. М. Гоголя)	http://library.ndu.edu.ua
13. Харків. гуман.-пед. академія (ХГПА)	https://biblhgpa.jimdofree.com/
14. Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника (ПНУ ім. В. Стефаника)	http://lib.pu.if.ua

Інформаційний продукт або інформаційна продукція визначається як «матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин» [3, с. 93].

Для вирішення завдань інформаційного огляду і характеристики спектру інформаційних послуг закладів вищої освіти з використанням бібліометричних методів використано методологію «deskriptivного» типу, що має на меті констатацію наявних фактів, подій, показників, отриманих у ході збору даних.

Інформаційний огляд сайтів бібліотек, учасниць мережі освітянських бібліотек МОН і НАПН України, проведено за наступними показниками:

- види інформаційно-бібліографічних послуг, отриманих на основі бібліометричних даних і методів, що вміщено на сайті бібліотеки ЗВО;
- види інформаційних продуктів, підготовлених з використанням бібліометричних (наукометричних) даних, репрезентованих на сайтах спеціальних бібліотек ЗВО;
- найбільш розповсюджені бібліометричні або наукометричні ресурси для здійснення спеціальними бібліотеками інформаційно-бібліографічного супроводу фундаментальних або прикладних наукових досліджень закладів вищої освіти;
- інформаційні технології та програмні продукти для надання інформаційних послуг на основі бібліометричних методів. У табл. 2 виявлено наступні види інформаційно-бібліографічних послуг, заснованих на використанні бібліометричних і наукометричних відомостей і даних.

Таблиця 2

Інформаційні послуги з використанням бібліометричних методів та даних, представлені на сайтах бібліотек закладів вищої освіти

Тип інформаційної послуги	Інформаційна послуга	Бібліотека закладу вищої освіти, де надається зазначена послуга
Бібліографічні	Інформування про бібліографічні, реферативні та повнотекстові БД Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Bentham Science, Research4Life, EBSCO; надання віртуальних бібліографічних довідок, проведення консультацій; визначення вимог до цитувань та бібліографічних посилань.	ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, ГНПУ О. Довженка, МДПУ ім. Б. Хмельницького, ТНПУ ім. В. Гнатюка, ЖДУ І. Франка, УДУ ім. М. П. Драгоманова, РДГУ, КДПУ, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, К-ПНУ ім. І Огієнка, ПНПУ ім. К. Ушинського, НДУ ім. М. В. Гоголя, ХГПА, ПНУ ім. В. Стефаніка
	Оприлюднення бібліографічної або наукометричної інформації про рейтинг журналів (h-індекс: квартиль, процентиль)	ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, ГНПУ О. Довженка, МДПУ ім. Б. Хмельницького, ЖДУ ім. І. Франка, УДУ ім. М. П. Драгоманова, КДПУ, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА

Продовження таблиці 2

Тип інформаційної послуги	Інформаційна послуга	Бібліотека закладу вищої освіти, де надається зазначена послуга
Організаційні	Організація доступу до бібліометричних і реферативних БД, проведення вебінарів від Clarivate Analytics, Research4 Life, проведення консультацій; визначення вимог до цитувань та бібліографічних посилань	ЖДУ ім. І. Франка, УДУ ім. М. П. Драгоманова, РДГУ, КДПУ, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, К-НПУ ім. І. Огієнка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА, ПНУ ім. В. Стефаника
	Організація доступу до бібліографічних менеджерів	МДПУ ім. Б. Хмельницького, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, УДУ ім. М. Драгоманова, ПНПУ ім. В. Короленка, ХГПА, ПНПУ ім. К. Ушинського
Методичні	Консультавання щодо пошуку і роботи у бібліографічних (наукометричних), повнотекстових БД Web of Science, Scopus, PubMed, EBSCO; наукових мережах: ResearchGate.	ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, ТНПУ ім. В. Гнатюка, ЖДУ І. Франка, УДУ ім. М. П. Драгоманова, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА, ПНУ ім. В. Стефаника
	Консультаційні послуги у сфері опису і цитування дослідницьких даних	ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, ТНПУ ім. В. Гнатюка, ЖДУ І. Франка, УДУ ім. М. Драгоманова, ПНПУ ім. К. Ушинського
	Методичні рекомендації щодо отримання ID ORCID, ResearcherID, «Бібліометрика» української науки», «Google Академія для науковців»	ЖДУ І. Франка, УДУ ім. М. Драгоманова, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА
Науково-інформаційні	Налаштування профілю автора і організації в бібліометричних і наукометричних БД	УДУ ім. М. Драгоманова, РДГУ, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА
	Бібліометричні дослідження публікаційної активності авторів, викладачів закладів вищої освіти; інформаційно-пошуковий ресурс «Наукометричні профілі науковців»	ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, УДУ ім. М. Драгоманова, ПНПУ ім. В. Г. Короленка, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХГПА

За результатами дослідження, проведеного на основі даних і послуг щодо використання бібліометричних методів в інформаційному забезпеченні наукових досліджень, оприлюднених на сайтах спеціальних бібліотек закладів вищої освіти, виокремлено такі пріоритетні напрями:

- організація доступу до бібліографічних та наукометричних БД засобами управління цитуванням і покликаннями;
- створення і налаштування авторських профілів ORCID, розроблення методичних рекомендацій щодо заповнення;
- організація пошуку бібліометричних даних за темою наукового дослідження в БД, електронному каталозі, інституційному репозитарії;
- консультування стосовно використання бібліометричних ресурсів, інтерпретації бібліометричних показників;
- методичний супровід дослідження у сфері управління цитуванням, доступу і використання бібліометричних ресурсів.

За показником «бібліографічна послуга», що включає бібліометричну інформацію про надання доступу до бібліографічних, реферативних та повнотекстових БД та віртуальних бібліографічних довідок представлено всі бібліотеки, заявлені у вибірці; за організаційними, методичними та науково-інформаційними послугами спостерігається наявність такої тенденції: багатогалузеві та галузеві заклади вищої освіти мають розроблені структурні багаторівневі розділи з покликаннями на бібліографічні БД, вбудовані рубрики «Персональні ідентифікатори науковців ORCID, Google Академія, Scopus ID, Research ID (WoS)» та рубрики «Необхідні інструменти для дослідників», «Графік проведення вебінарів»; розроблено та вміщено бібліографічні, організаційні, методичні та науково-інформаційні послуги.

Візуалізацію інформаційних послуг з використанням бібліометричних методів, що об'єднує різні типи послуг, розроблено та розміщено на сайтах бібліотек університетів (ЖДУ І. Франка, УДУ ім. М. П. Драгоманова, ПНПУ ім. К. Ушинського, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди). Галузеві академії та університети використовують засоби веб-дизайну бібліометричних (наукометричних) послуг, які надаються бібліотечними фахівцями бібліотек Маріупольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Рівненського державного гуманітарного університету, Криворізького державного педагогічного університету.

Висновки. З огляду на викладені вище результати інформаційного огляду сформульовано такі узагальнення стосовно надання інформаційних послуг з використанням бібліометричних методів у діяльності бібліотек закладів вищої освіти, учасниць мережі освітянських бібліотек МОН України і НАПН України. По-перше, інформаційні послуги охоплюють власне бібліотечні напрями, як-от: комплектування (організація доступу до бібліометричних ресурсів), довідково-бібліографічне обслуговування (пошук та підготовка інформаційної

продукції з використанням бібліометричних методів, консультування щодо надання бібліометричних послуг), науково-методичне обслуговування (підготовка методичних матеріалів щодо використання бібліометричних ресурсів в процесі інформаційного забезпечення наукових досліджень, інформування щодо проведення бібліометричних досліджень). По-друге, наведений перелік інформаційних послуг за типом наявної інформаційної послуги корелює з відповідним етапом наукового дослідження.

Перспективи подальших досліджень. Тема використання бібліометричних методів у діяльності спеціальних бібліотек має теоретичний та практико-орієнтований вимір, що потребує відповідних методів подальшого проведення системних досліджень з означеної проблеми.

Список використаних джерел

1. Зайченко Н. Я. Бібліометрика у реферативній базі даних «Україніка наукова» / Н. Я. Зайченко // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 08–10.10.2013 г.). – Київ, 2013. – С. 338–340. – Текст доступний також в Інтернеті: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/168> (дата звернення: 17.02.2024).
2. Зайченко Н. Бібліометричний напрям розвитку реферативної бази даних «Україніка наукова» / Н. Зайченко, О. Сандул // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2017. – Вип. 45. – С. 156–169. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbumviv_2017_45_16 (дата звернення: 17.02.2024).
3. Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології / Нац. акад. пед. наук України ; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська. – Київ, 2012. – 283 с. – Текст доступний також в Інтернеті: <http://surl.li/bvvuh> (дата звернення: 17.02.2024).
4. Кропочева Н. М. Дисертаційні дослідження з історії розвитку педагогічної науки і практики доби Української Револуції на сучасному етапі : бібліометричний аналіз / Н. М. Кропочева // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – Т. 23, вип. 2. – С. 213–227. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2018_23_2_11 (дата звернення: 14.02.2024).
5. Кропочева Н. М. Інформаційний супровід наукових досліджень у галузі бібліотечних та інформаційних наук з використанням бібліометричних методів: огляд зарубіжних публікацій / Н. М. Кропочева // Інноваційна педагогіка. – 2023. – Вип. 63 (2). – С. 197–202. – Текст доступний також в Інтернеті: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2023/63/part_2/40.pdf (дата звернення: 17.02.2024).
6. Кушнарченко Н. Портрет ученого в публікаціях: бібліометричний аналіз наукового доробку В. Шейка (до 75-річчя від дня народження) / Н. Кушнарченко, С. Євсеєнко // Вісн. Кн. палати. – 2017. – № 4. – С. 37–43. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2017_4_9 (дата звернення: 17.02.2024).
7. Медведєва А. Бібліометричні системи як інструмент моніторингу та підтримки досліджень / А. Медведєва // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2017. – Вип. 48. – С. 384–395. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbumviv_2017_48_30 (дата звернення: 17.02.2024).
8. Наукова періодика України та бібліометричні дослідження : [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Л. Й. Костенко, О. І. Жабін, Є. О. Копанєва, Т. Симоненко. – Київ, 2014. – 173 с. – Текст доступний також в Інтернеті: <http://surl.li/qnisb> (дата звернення: 17.02.2024).
9. Науково-інформаційна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2023 : довідник / Нац. акад. пед. наук України ; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: О. Л. Гончаренко, К. Б. Щегельська ; наук. ред. Л. О. Пономаренко. – Вінниця : Твори, 2023. – 112 с. – Текст доступний також в Інтернеті: <http://surl.li/qkaee> (дата звернення: 17.02.2024).
10. Пономаренко Л. О. Вивчення української мови у закладах освіти: бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень / Л. О. Пономаренко, Т. С. Павленко // Інноваційна педагогіка. – 2022. – Вип. 52 (2). – С. 34–

41. – Текст доступний також в Інтернеті: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_52\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_52(2)_8) (дата звернення: 16.02.2024).
11. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 05.09.2016 р. № 2145-VIII // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. дані. – Україна, 2024. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 12.02.2024). – Назва з екрана.
  12. Рейтинг українських ЗВО за версією Webometrics [Електронний ресурс] // Національний репозитарій України : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Україна, 2024. – Режим доступу: <http://surl.li/qqixt> (дата звернення: 12.02.2024). – Назва з екрана.
  13. *Симоненко Т.* Бібліометричні системи Scopus і Google Scholar: сфери використання / Т. Симоненко // *Бібл. вісн.* – 2015. – № 2. – С. 10–13. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_2_4 (дата звернення: 14.02.2024).
  14. Сучасні форми і методи забезпечення інформаційних потреб користувачів освітянських бібліотек : метод. рек. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; авт.-упоряд.: О. С. Матвійчук, Я. С. Сошинська. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2022. – 74 с. – (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 27). – Текст доступний також в Інтернеті: <http://surl.li/qjzwk> (дата звернення: 14.02.2024).
  15. *Ярошенко Т.* Високоцитовані документи науковців України в базах даних цитувань: кореляція бібліометричних індикаторів / Т. Ярошенко, О. Ярошенко // *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук.* – 2020. – Вип. 5. – С. 108–126. – Текст доступний також в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujlis_2020_5_9 (дата звернення: 12.02.2024).
  16. *Belter C.* Using Bibliometrics to Demonstrate the Value of Library Journal Collections / C. Belter, N. Kaske // *College & Research Libraries.* – 2016. – Vol. 77 (4). – P. 410–422. – DOI: <https://doi.org/10.5860/crl.77.4.410>.
  17. *Chen C.-C.* Research issues of the top 100 cited articles on information literacy in higher education published from 2011 to 2020: A systematic review and co-citation network analysis / C.-C. Chen, N.-C. Wang, K.-Y. Tang, Y.-F. Tu // *Australasian Journal of Educational Technology.* – 2022. – Vol. 38, Iss. 6. – P. 34–52. – DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.7695>.
  18. *Galbraith Q.* Judging Journals: How Impact Factor and Other Metrics Differ across Disciplines / Q. Galbraith, A. Carlile Butterfield, C. Cardon // *College & Research Libraries.* – 2023. – Vol. 84, Iss. 6. – P. 888. – DOI: <https://doi.org/10.5860/crl.84.6.888>.
  19. Sustainability in library management in higher education institutions : a bibliometric analysis / L. Ensslin [et al.] // *Intern. Journal of Sustainability in Higher Education.* – 2022. – Vol. 23, № 7. – P. 1685–1708.
  20. Webometrics Ranking of World's Universities, January 2024 [Електронний ресурс] // *Ranking Web of Universities.* – Elektronik data. – Spain, 2024. – Режим доступу: <https://www.webometrics.info/en/world> (дата звернення: 17.02.2024). – Назва з екрана.

References

- [1] Zaichenko N. Ya. Bibliometryka u referatyvni bazi danykh «Ukrainika naukova» [Bibliometrics in the reference database «Ukrainika Naukova»]. *Adaptatsiia zavdan i funktsii naukovoï biblioteky do vymoh rozvytku tsyfrovyykh informatsiinykh resursiv: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [Adaptation of the tasks and functions of the scientific library to the scope of the development of digital information resources: materials of the international conference]. Kyiv, 2013, pp. 338–340. Available at: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/168> (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [2] Zaichenko N., Sandul O. Bibliometrychnyi napriam rozvytku referatyvnoi bazy danykh «Ukrainika naukova» [Bibliometric direction of development of abstract database «Ukrainika naukova»]. *Naukovi pratsi Natsionalnoï biblioteky Ukrayiny im. V. I. Vernadskoho* [Science works of V. I. Vernadskyi National library of Ukraine], 2017, no. 45, pp. 156–169. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2017_45_16 (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [3] *Informatsiyni resursy. Slovnnyk zakonodavchoyi ta standartyzovanoi terminolohiyi* [Information resources. Dictionary of statutory and standardized terminology]. Kyiv, 2012, 283 p. Available at: <http://surl.li/bvvuh> (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [4] Kropocheva N. M. Dysertatsiini doslidzhennia z istorii rozvytku pedahohichnoi nauky i praktyky doby Ukrainskoi Revoliutsii na suchasnomu etapi : bibliometrychnyi analiz [Dissertation studies on the history of the development of pedagogical science and practice during the Ukrainian Revolution at the present stage: bibliometric analysis]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo*,

- bibliografaznavstvo, knyghoznavstvo* [Odesa national university herald. Series: Library studies, Bibliography studies, Bibliology], 2018, vol. 23, no. 2, pp. 213–227. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_bbk_2018_23_2_11 (accessed: 14.02.2024). [in Ukrainian].
- [5] Kropocheva N. M. Informatsiyni suprovid naukovykh doslidzhen u haluzi biblioteknykh ta informatsiynikh nauk z vykorystanniam bibliometrychnykh metodiv: ohliad zarubizhnykh publikatsii [Information support of scientific research in the field of library and information sciences using bibliometric methods: a review of foreign publications]. *Innovatsiina pedahohika* [Innovative pedagogy], 2023, vol. 63, no. 2, pp. 197–202. Available at: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2023/63/part_2/40.pdf (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [6] Kushnarenko N., Jevseienko S. Portret uchenoho v publikatsiiah: bibliometrychni analiz naukovoho dorobku V. Sheika (do 75-richchia vid dnia narodzhennia) [Portrait of a scientist in publications: bibliometric analysis of V. Sheik's scientific output (to the 75th anniversary of his birth)]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty* [Bulletin of the Book Chamber], 2017, no. 4, pp. 37–43. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2017_4_9 (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [7] Medvedieva A. Bibliometrychni systemy yak instrument monitorynhu ta pidtrymky doslidzhen [Bibliometric systems as a tool for monitoring and supporting research]. *Naukovi pratsi Natsionalnoï biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho* [Science works of V. I. Vernadskyi National library of Ukraine], 2017, no. 48, pp. 384–395. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbumviv_2017_48_3 (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [8] *Naukova periodyka Ukrainy ta bibliometrychni doslidzhennia* [Scientific periodicals of Ukraine and bibliometric studies] : [monohrafiia] / L. Ye. Kostenko [et al.]. Kyiv, 2014, 173 p. Available at: <http://surl.li/qnib> (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [8] *Naukovo-informatsiina diialnist providnykh osvitianskykh bibliotek – 2023: dovidnyk* [Scientific and information activities of leading educational libraries – 2023: a guide] / uklad.: O. L. Ghoncharenko, K. B. Shhegheljska. Vinnytsia, 2023, 112 p. Available at: <http://surl.li/qkaee> (accessed: 17.02.2024). [in Ukrainian].
- [9] Ponomarenko L. O., Pavlenko T. S. Vyvchennia ukrainskoi movy u zakladakh osvity: bibliometrychni analiz dysertatsiinykh doslidzhen [Studying the Ukrainian language in educational institutions: bibliometric analysis of dissertation studies]. *Innovatsiina pedahohika* [Innovative pedagogy], 2022, no. 52 (2), pp. 34–41. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/inped_2022_52\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/inped_2022_52(2)_8) (accessed: 16.02.2024). [in Ukrainian].
- [10] *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2016 r.* [On higher education: Law of Ukraine dated September 5, 2016]. 2145–VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed: 12.02.2024). [in Ukrainian].
- [11] Reitynh ukrainskykh ZVO za versieiu Webometrics [Rating of Ukrainian higher education institutions according to the Webometrics version]. *Natsionalnyi repozytarii Ukrainy: ofitsiyni sait* [National Repository of Ukraine: official site]. Ukraine, 2024. Available at: <http://surl.li/qgixt> (accessed: 12.02.2024). [in Ukrainian].
- [12] Symonenko T. Bibliometrychni systemy Scopus i Google Scholar: sfery vykorystannia [Scopus and Google Scholar bibliometric systems: areas of use]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2015, no. 2, pp. 10–13. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_2_4 (accessed: 14.02.2024). [in Ukrainian].
- [13] *Suchasni formy i metody zabezpechennia informatsiinykh potreb korystuvachiv osvitianskykh bibliotek: metodychni rekomendatsii* [Modern forms and methods of providing information needs of users of educational libraries] / avtory-uporiadnyky: O. Ye. Matviichuk, Ya. Ye. Soshynska. Vinnytsia, 2022, 74 p. (Seria «Na dopomohu profesiinii samoosviti pratsivnykiv osvitianskykh bibliotek»; no. 27). Available at: <http://surl.li/qjzkw> (accessed: 14.02.2024). [in Ukrainian].
- [14] Yaroshenko T., Yaroshenko O. Vysokotsytovani dokumenty naukovtsiv Ukrainy v bazakh danykh tsytuvan: koreliatsiia bibliometrychnykh indykatoriv [Highly cited documents of Ukrainian scientists in citation databases: correlation of bibliometric indicators]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk* [Ukrainian Journal on Library and Information Science], 2022, no. 5, pp. 108–126. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujlis_2020_5_9 (accessed: 12.02.2024). [in Ukrainian].
- [15] Belter C., Kaske N. Using Bibliometrics to Demonstrate the Value of Library Journal Collections. *College & Research Libraries*, 2016, vol. 77, no. 4, p. 410–422. Available at: <https://doi.org/10.5860/crl.77.4.410>. [in English].
- [16] Chen C.-C., Wang N.-C., Tang K.-Y., Tu Y.-F. Research issues of the top 100 cited articles on information literacy in higher education published from 2011 to 2020: A systematic review and co-citation network analysis. *Australasian Journal of Educational Technology*, 2022, vol. 38, no. 6, pp. 34–52. Available at: <https://doi.org/10.14742/ajet.7695>. [in English].

- [17] Galbraith Q., Carlile Butterfield A., Cardon C. Judging Journals: How Impact Factor and Other Metrics Differ across Disciplines. *College & Research Libraries*, 2023, vol. 84, no. 6, pp. 888. DOI: <https://doi.org/10.5860/crl.84.6.888>. [in English].
- [18] Sustainability in library management in higher education institutions: a bibliometric analysis / L. Ensslin [et al.]. *Intern. Journal of Sustainability in Higher Education*, 2022, vol. 23, no. 7, pp. 1685–1708. [in English].
- [19] Webometrics Ranking of World's Universities, January 2024 [Електронний ресурс]. *Ranking Web of Universities*. – Elektronik data. – Spain, 2024. – Available at: <https://www.webometrics.info/en/world> (accessed: 17.02.2024). [in English].

Надійшла 19.02.2024 р.

Kropocheva N. M.

Research Officer

Department of Scientific and Educational Information Resources

V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine,

9 M. Berlynskooho St., Kyiv, 04060, Ukraine

e-mail: veritas59@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>

**INFORMATION SUPPORT OF SCIENTIFIC RESEARCH
BASED ON BIBLIOMETRIC METHODS IN THE CONDITIONS
OF DIGITALIZATION: THE EXPERIENCE OF EDUCATIONAL
LIBRARIES**

Summary

The article presents the results of an information review of special libraries of higher education institutions, members of the network of educational libraries of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the National Academy of Sciences of Ukraine regarding the use of bibliometric methods in their activities and the provision of bibliometric services presented on the library websites. A sample of fourteen special libraries of higher education institutions of Ukraine, which were included in the webometric ranking of the world's universities in the version of Webometrics Ranking of World's Universities January 2024, was formed. Quantitative monitoring of the sites of special libraries was carried out according to the following parameters of information services using bibliometric methods: bibliographic, organizational, methodical, scientific and information services. The content and thematic load was established for the main areas of information services and methods used in the work of libraries: organization of access to bibliographic and scientometric databases by means of citation and citation management; creation and adjustment of ORCID author profiles, development of methodological recommendations for their filling; organization of bibliometric data search on the topic of scientific research in the institutional repository; development of recommendations regarding the use of bibliometric resources and bibliometric indicators. It was established that the use of bibliometric services is expanding and deepening in the conditions of the progress of European integration of education and pedagogical science of Ukraine. Prospects for further scientific research in the researched direction are predicted.

Keywords: libraries of higher education institutions, network of educational libraries, bibliometric methods and services.

УДК 021.899(477):025.4.03

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305541](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305541)

Лощинська Наталія Василівна,

кандидатка філологічних наук,

доцентка, старша наукова співробітниця

відділу інформаційно-комунікаційних технологій

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

пр. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039

e-mail: loschynska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Під впливом цифрових технологій змінюється обличчя традиційного суспільного інституту такого як бібліотека. Переосмислюються принципи організації бібліотечного простору, методи бібліотечно-інформаційної діяльності, ресурсного забезпечення бібліотечних фондів тощо. Предметом дослідження є документи чинної нормативно-правової бази України, що стосуються розвитку електронних ресурсів у бібліотеках України. Мета статті: викласти суть основних нормативно-правових актів, виданих за роки незалежності України, які прямо чи опосередковано стосуються застосування електронних ресурсів у роботі бібліотек. Дослідити їх роль і значення у законодавстві України. Встановити, які з них покликані вдосконалити роботу бібліотек, спростити користувачам доступ до інформації, незалежно від часу і місця, полегшити працю бібліотекаря завдяки активному впровадженню цифрових технологій. Розкрити їх потенціал у бібліотечній справі майбутнього.

У результаті проведеного огляду правових актів у законодавстві України від початку незалежності, створених для вдосконалення роботи бібліотек було встановлено, що переважна більшість представлених документів активно сприяє розвитку інформаційно-бібліотечної сфери, впровадженню цифрових технологій. Усі вищезначені нормативно-правові документи передбачають: вільний доступ до електронних інформаційних ресурсів, захист авторського права в інформаційно-пошукових системах, створення та розвиток інформаційних бібліотечних ресурсів у інформаційному суспільстві. Однак слід визнати, що частина з них не позбавлена деяких недоліків та відстає від міжнародних аналогів.

Ключові слова: законодавча база; правові засади; електронна бібліотека; електронні ресурси; оцифрування національної спадщини, цифровий сервіс, інформаційні платформи.

Постановка проблеми

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є цифровізація. Під впливом цифрових систем і технологій змінюється навколишня реальність, цифрові засоби комунікації стають невід'ємною частиною існування

сучасної людини. Сучасними цифровими сервісами користується кожен житель України. Цифровізація набуває ознак мегатренду – великомасштабного довгострокового процесу, що визначає якісне наповнення даного етапу еволюції. Під впливом цифрових технологій змінюється обличчя традиційного суспільного інституту такого як бібліотека. Переосмислюються принципи організації бібліотечного простору, методи бібліотечно-інформаційної діяльності, ресурсного забезпечення бібліотечних фондів тощо. Мета статті, показати, як цифровізація стає щоденним атрибутом бібліотечної практики. Зараз використання електронних ресурсів в Україні суттєво відстає від світової практики. Разом з тим деякі документи покликані виправити ситуацію на краще. У постанові було відзначено, що для формування інформаційно-електронного простору бібліотек необхідно створити безпечне інформаційне середовище, вдосконалити механізм обміну інформацією, забезпечити функціонування Національної електронної бібліотеки, створити умови для популяризації української культури та науки за кордоном, а також вжити заходи для ефективного використання сучасних інформаційних платформ. «В умовах цифровізації, зберігається традиційна роль бібліотек: створення, збирання, обробка, накопичення та збереження інформації, вільний та рівноправний доступу до інформації користувачів бібліотек. У сучасному світі бібліотеки відіграють важливу роль у забезпеченні універсального доступу до інфраструктури ІКТ і послуг інформаційного суспільства. Цифрові технології є основою інноваційної діяльності виробничих стратегій та повинні створюватися на умовах стабільності, передбачуваності та добросовісної конкуренції, забезпечення нових робочих місць, відкриття перспектив у науковому світі» [4, с. 39]. Як справедливо стверджує дослідниця О. П. Желай, останнім часом помітне зростання активності читачів у зверненнях на сайти публічних, державних, наукових бібліотек: у 2013 р. – 42018,8 осіб; у 2014 р. – 54 530,9; у 2015 р. – 60 628,0; у 2016 р. – 71606,1; у 2017 р. – 79238,9 осіб. Затребуваність електронних сервісів бібліотек підтверджують результати досліджень, проведені в 2015–2016 рр. Запорізькою ОУНБ ім. О. М. Горького, Кіровоградською ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, Миколаївською ОУНБ та іншими обласними універсальними науковими бібліотеками. Вони свідчать, що більшість (88 %) користувачів наукової категорії в регіонах України надають перевагу дистанційним технологіям бібліотечного обслуговування [3].

Аналіз досліджень і публікацій

Незважаючи на жорсткі виклики воєнного часу, на брак фахівців і фінансів у центрі уваги науковців та практиків бібліотечної справи в нашій державі залишаються невирішені до війни питання формування електронних бібліотечних ресурсів, їх оптимальне використання всіма членами суспільства, створення умов рівного доступу до електронних інформаційних ресурсів бібліотеки в сучасному веб-середовищі. Автори цих студій – авторитетні вітчизняні вчені-бібліотекознавці та знані практики бібліотечної справи: Т. Вилегжаніна, Н. Волян,

О. Воскобойнікова-Гузєва, С. Горова, Т. Грищенко, О. Довгань, Л. Дубровіна, Г. Єфімова, Л. Костенко, І. Лобузін, К. Лобузїна, О. Мар'їна, О. Онищенко, Ю. Половинчак, С. Пономаренко, В. Попик, Н. Самохіна, Т. Сендульська, О. Сербін, Г. Солоїденко, О. Шевченко, І. Шевченко та інші. Статтю О. Клименко «Національна електронна бібліотека України: нормативно-правове забезпечення» присвячено вивченню чинної нормативно-правової бази України щодо розбудови Національної електронної бібліотеки. Авторка слушно відзначає, що на тлі повномасштабної збройної агресії РФ прийшло розуміння важливості цієї ініціативи, оскільки нині, як ніколи, актуалізувалася проблема захисту культурного надбання та інформаційного простору України [5, с. 10].

М. Іванова розкрила поняття «цифровізація», окреслила основні принципи цифровізації в Україні, а також визначила роль вітчизняних бібліотек у цифровізації українського суспільства у своєму виступі на тему «Цифровізація в Україні: нормативно-правове забезпечення» [4]. Один з когорт молодих дослідників С. Денбновецький зумів сказати своє слово у питанні цифровізації бібліотек. На основі дослідження значної джерельної бази ним репрезентовано особливості електронної трансформації бібліотек у період глобалізаційних перетворень [2]. Проблему формування електронних ресурсів українського книгознавства та бібліотекознавства було розглянуто в статтях О. М. Станкевич, Л. В. Гарбар, Л. О. Матвійчук, С. М. Ляшко, Т. І. Ківшар, К. В. Лобузїної. Дослідження процесів інформатизації, які здійснили значний вплив на переосмислення призначення і ролі бібліотек в умовах інформаційного суспільства, знайшли своє втілення в працях О. Онищенка, Н. Стрішенець, А. Соляника, В. Горового, Л. Костенко. У статті М. Хромець «Правові засади управління формуванням електронних ресурсів бібліотечних та інформаційних центрів» акцент зроблено на важливості законодавчо-нормативних актів у процесі управління електронними ресурсами бібліотечних та інформаційних центрів та визначення динаміки процесів інформатизації в Україні. «Для бібліотечної сфери інформаційна політика держави має життєво важливий характер: від її вирішення залежить можливість успішного функціонування бібліотеки в умовах інформаційного суспільства» [16, с. 165].

Мета статті. Викласти суть основних нормативно-правових актів, виданих за роки незалежності України, які прямо чи опосередковано стосуються застосування електронних ресурсів у роботі бібліотек. Дослідити їх роль і значення у законодавстві України. Встановити, які з них покликані вдосконалити роботу бібліотек, спростити користувачам доступ до інформації, незалежно від часу і місця, полегшити працю бібліотекаря завдяки активному впровадженню цифрових технологій. Розкрити їх потенціал у бібліотечній справі майбутнього.

Наукова новизна. З метою реалізації завдань статті та підтвердження зроблених висновків на основі огляду законних та підзаконних актів держави Україна простежено процес становлення і розвитку нормативно-правової бази застосування електронних технологій у бібліотеках України, встановлено роль

і значення цих документів для сучасності і перспективи розвитку бібліотек. Навіть у складних умовах воєнного часу це питання не втратило своєї актуальності, оскільки майбутнє нашої країни саме за розвитком цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Повноправними об'єктами аналітико-синтектичної обробки документів у бібліотеках є електронні інформаційні ресурси. Електронні ресурси – це інформаційні ресурси, які створюються, керуються та використовуються за допомогою комп'ютера й містять дані та програми, зафіксовані в електронній формі на певних носіях. Електронні ресурси різноманітні й постійно розвиваються. На даний час можна виділити такі їх основні види:

- електронні аналоги друкованих видань (книг, журналів тощо), текстову інформацію в яких подано у формі, котра допускає посимвольну обробку;
- електронні аналоги друкованих видань, елементи яких (наприклад, сторінки) подаються як цілісні графічні образи; до цього ж виду електронної інформації належать аналоги рукописних матеріалів факсиміле;
- бази даних, які відповідають вимогам електронної інформації (бібліографічні, адресні, статистичні, лінгвістичні та повнотекстові бази даних, якщо вони не відтворюють повною мірою друковані видання);
- нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів (електронні оголошення, матеріали електронних конференцій та інші електронні повідомлення, доступні користувачам через телекомунікаційні мережі);
- електронні публікації аудіо- та відеоінформації;
- мультимедійні продукти;
- програмні продукти;
- комбіновані програмно-інформаційні продукти, наприклад, геоінформаційні системи. Під впливом інформаційних технологій увесь час з'являються нові види електронних ресурсів, розширюються межі традиційної системи видань, формуються різні типи електронних документів (мережеві версії друкованих видань, онлайніві газети та часописи, додатки до традиційної преси, колекції посилань, огляди, дайджести, альманахи тощо). З метою підтримання їх розвитку і вдосконалення на державному рівні були створені відповідні правові документи. Види нормативно-правових актів за юридичною чинністю: закони; підзаконні нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акта визначається Конституцією і Законом про нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акта – це його специфічна властивість мати точно позначене місце в ієрархії інших правових актів і залежати за формальною обов'язковістю від того, який орган видав акт, тобто хто є суб'єктом нормотворчості. Суб'єктами нормотворчості в нашій країні є Верховна Рада (закони і постанови), Президент України (укази, розпорядження), Кабінет Міністрів України (постанови, розпорядження), керівники міністерств і відомств (накази, інструкції, розпорядження, положення), голови місцевих державних адміністрацій (розпорядження), місцві ради народних депутатів (рішення, постанови, накази), адміністрація державних підприємств, установ, організацій

(нормативні накази, статути, положення та інструкції). Підзаконні акти займають другорядне місце після законів. У дослідженні спочатку розглянемо закони, а потім підзаконні нормативні правові акти.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР. Метою цього закону є встановлення основ регулювання правових відносин щодо захисту інформації в автоматизованих системах за умови дотримання права власності громадян України і юридичних осіб на інформацію та права доступу до неї, права власника інформації на її захист, а також встановленого чинним законодавством обмеження на доступ до інформації. Дія Закону поширюється на будь-яку інформацію, що обробляється в автоматизованих системах [9].

Закон України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02 10.1992. Цей Закон закріплює право громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності. Він забезпечує рівні можливості щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства. У тексті документа нічого не сказано про види носіїв інформації, таким чином він стосується їх усіх, у тому числі електронних носіїв [10].

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007-2015 рр.» від 9 січня 2007 року № 537-V. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та ІКТ. «Впровадження та вміле використання інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотеках України має на меті формування, зберігання електронних інформаційних ресурсів, створення рівних можливостей усім категоріям користувачів працювати з електронним фондом, надання інтерактивних послуг». [15, с. 410]. Важко переоцінити роль та значення цього закону для роботи бібліотек. Адаже нові інформаційно-комунікаційні технології дають можливість розширити потенціал бібліотеки, активно використовувати інтернет-ресурси. Впровадження ІКТ у діяльність бібліотеки дозволяє створювати власні інформаційні продукти, які допомагають читачеві-користувачеві орієнтуватися в розмаїтті джерел. Бібліотека повинна зазнати докорінних змін під впливом поширення інформаційних технологій, їх впровадження та покращення приведе до створення нових методів роботи з електронними масивами інформації, що неминуче зумовить позитивні зміни в усіх структурних ланках сучасної бібліотеки [12].

Закон України Про концепцію Національної програми інформатизації від 01.12.2022 № 2807-ІХ. Головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення розвитку інформацій-

ного суспільства, широких можливостей для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав і свобод громадян на основі своєчасної, достовірної та повної інформації. Національна програма інформатизації становить комплекс завдань, програм, проектів, робіт з інформатизації, спрямованих на розвиток інформаційного суспільства. Основні напрями інформатизації провідних бібліотек України, аспекти створення національної системи електронних бібліотек розглянуто в працях К. В. Лобузіню, а саме: лінгвістичне забезпечення електронних бібліотек, електронні ресурси бібліотек у сучасному інформаційному середовищі, електронне середовище як засіб формування бібліографічних ресурсів тощо. «Сьогодні завдяки досягненням інформаційно-комунікаційних технологій користувач отримав можливість доступу до різних інформаційних ресурсів з будь-якої цифрової системи. Інформаційні сервіси, серед яких і комплексні послуги, користуються найбільшою популярністю, заощаджуючи час і зусилля на отримання необхідної інформації. У сучасному бібліотечному співтоваристві ці явища виражаються в концепції створення єдиного бібліотечно-інформаційного простору» [6, с. 24]

Наказ Міністерства культури України № 684 від 08.09.2018 р. Про затвердження Положення про українську цифрову бібліотеку. Метою створення та функціонування Бібліотеки є сприяння розвитку культурної, освітньої, наукової та інноваційної діяльності, задоволенню культурних, освітніх, інформаційних, науково-дослідних та інших потреб відвідувачів (неzareєстрованих користувачів та користувачів шляхом інтеграції надбань української культури у світовий інформаційно-культурний простір. Технологія роботи Бібліотеки передбачає:

1) сканування документів, оцифрування творів мистецтва, аудіювання текстів, фотографування, рентгенографію тощо, які здійснюються з метою забезпечення доступу до архівної інформації через телекомунікаційні мережі, а також для створення цифрової страхової копії електронних документів Бібліотеки;

2) ведення електронного каталогу Бібліотеки;

3) обробку текстової інформації, зображень, графіки, відеоінформації;

4) архівацію, зберігання і захист електронних документів [8].

Розпорядження Кабінету Міністрів України № 219-р від 23.03.2016 р. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України». Стратегія є документом, що формує бачення, визначає пріоритети, завдання та основні дії для досягнення якісних змін у бібліотечній справі України. Метою Стратегії є визначення ключових проблем розвитку бібліотечної справи в Україні, пріоритетів діяльності сучасних бібліотек у забезпеченні сталого розвитку України, напрямів, завдань та основних дій, спрямованих на їх реалізацію. Стратегію розроблено як загальне бачення, що разом реалізовуватиметься органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бібліотечними

зкладами, установами освіти, науки і культури, професійними громадськими об'єднаннями [14].

Розпорядження Президента України Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій від 20.10.2005 № 1497/2005. Метою є створення належних умов для прискорення економічного та соціального розвитку України, суттєвого поліпшення умов життя людей, забезпечення відкритості і прозорості функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Документ визначає, що розвиток в Україні інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Одним з завдань щодо впровадження новітніх інформаційних технологій є створення в електронній формі фондів архівів, бібліотек, музеїв та інших закладів культури, формування відповідних інформаційних систем, зокрема з української історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва, а також забезпечення широкого доступу населення до таких систем [13]. «Сучасні процеси інформатизації українських бібліотек знаходяться в постійній залежності від новітніх інформаційних технологій, до яких вони весь час вимушені пристосовуватися в ході їхнього просування у суспільстві. Таким чином, бібліотеки сьогодні – це нові сучасні інформаційні хаби, центри активізації життя в громаді, актуальні осередки для навчання і спілкування» [2, с. 27].

Висновки. У сучасних бібліотеках здійснено перші кроки по цифровізації: використовуються інформаційні системи обліку відвідувачів, оцифрування культурної спадщини, формуються електронні бази даних, створюються інформаційні портали, електронні виставки, втілюються технології доповненої і віртуальної реальності. Перехід на електронні носії сприяє підвищенню рівня обслуговування користувачів, зокрема доступ до сервісів бібліотек сьогодні здійснюється в режимі 24/7 з будь-якої точки світу. Бібліотека стає частиною світової інфраструктури. Отже, ми є свідками формування цілком нового типу бібліотек. Разом з поширенням електронних технологій відбуваються якісні зміни форм, методів бібліотечно-інформаційних послуг, способів комунікації між бібліотекарями і читачами. Все більше затребуваними стають не тільки інформаційні ресурси, скільки системи управління ними. Програми інтелектуального пошуку дозволяють швидко знаходити необхідну інформацію і направляти її користувачам. Електронні засоби суттєво підвищують оперативність надання послуг, позитивно впливають на їх якість, тому залучають у бібліотеки більше відвідувачів. Разом з тим варто не забувати, що бібліотечне обслуговування окрім алгоритмізованих операцій включає процеси, які неможливі без участі людини. Завдяки їй здійснюється емоційне співпереживання, антиципація, інтуїтивне прогнозування. Використовуючи найновіші технології, слід орієнтуватись на професійні потреби і разом з тим усвідомлювати межі,

за якими використання цифрових технологій стає нераціональним. Сучасна бібліотека виступає генератором електронних інформаційних ресурсів. Можна виділити кілька векторів розвитку цього напрямку діяльності:

1. Формування і наповнення електронних каталогів;
2. Створення власних електронних бібліотек і колекцій;
3. Формування бібліографічних, фактографічних та інших баз даних;
4. Участь у створенні електронних ресурсів загальнонаціонального спрямування;
5. Участь у проектах по створенню електронних ресурсів міжнародного рівня.

Задля ефективного використання найновіших електронних технологій вони повинні базуватись на відповідних юридичних документах чинного законодавства. Проте частина вчених вважає, що в сучасну електронну епоху практична діяльність бібліотек значно випереджає норми права, що зафіксовані в діючих нормативно-правових актах. Прописані норми не завжди відповідають реаліям часу, інколи відстаючи від них, інколи забігаючи наперед. На думку Т. Данильченко, «на сьогодні існує проблема правового оформлення діяльності бібліотеки в інформаційному середовищі, зокрема, при створенні та використанні електронних інформаційних ресурсів бібліотеками України. Це говорить про те, що чинне законодавство, включаючи міжнародні правові акти, застаріло та не враховує бурхливі процеси розвитку інформаційних технологій. Потреба удосконалення та зміни законодавства – це вже об'єктивна реальність, не рахуватися з якою не можна тому одним із першочергових завдань має бути оновлення бібліотечного законодавства, в основу якого буде покладена стратегія інформаційно-комунікаційного розвитку бібліотек, що забезпечить сучасне правове регулювання створення та використання електронних інформаційних ресурсів бібліотеками України» [1]. Як стверджує в дисертаційному дослідженні М. В. Петрова «В українському законодавстві в цілому сформовано правові засади розбудови інформаційного суспільства та прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють діяльність бібліотечної сфери, зокрема з формування електронних ресурсів і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Однак наявній правовій базі притаманні істотні недоліки, серед них декларативність, відсутність законів прямої дії та потреба прийняття підзаконних актів для цільового фінансування ЕР з метою надання доступу населенню України до національних та світових інформаційних ресурсів» [7, с. 14].

Серед багатьох завдань, окреслених у розглянутих законодавчих актах, є формування системи національних інформаційних ресурсів, які мають бути зосереджені у тому числі в бібліотеках та інших інформаційних центрах. Завдяки їхній реалізації та втіленню в життя досягається можливість збереження інформації в електронній формі про пам'ятки матеріальної і духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових

досягнень культури [16, с. 167]. Вони покликані вдосконалити роботу бібліотек, спростити користувачам доступ до інформації, незалежно від часу і місця, полегшити працю бібліотекаря завдяки активному впровадженню цифрових технологій. Розкрити їх потенціал у бібліотечній справі майбутнього.

Список використаних джерел та літератури

1. Данильченко Т. В. Правове регулювання створення та використання електронних інформаційних ресурсів бібліотек України / Т. В. Данильченко // Міжнар. наук. конф. «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору» (Київ, 21 жовт. 2014 р.) / Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського – Електрон. дані. – [Україна], 2013–2024. – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/geront/view/id/283> (дата звернення: 31.01.2024). – Загол. з екрана.
2. Денбіновецький С. О. Цифрова трансформація українських бібліотек в умовах глобалізаційних перетворень / С. О. Денбіновецький // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2022. – № 1. – С. 26–33.
3. Желай О. П. Розвиток вітчизняного бібліотечного вітчизняного сервісу : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / О. П. Желай. – Київ, 2018. – 32 с.
4. Іванова М. В. Цифровізація в Україні: нормативно-правове забезпечення / М. В. Іванова // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2020. – С. 37–41.
5. Клименко О. Національна електронна бібліотека України: нормативно-правове забезпечення / О. Клименко // Вісн. Кн. палати. – 2023. – № 5. – С. 10–15.
6. Лобузін К. В. Сучасні підходи до інтеграції електронних бібліотечних інформаційних ресурсів / К. В. Лобузін // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 12. – С. 24–28.
7. Петрова М. В. Управління формуванням електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / М. В. Петрова. – Київ, 2012. – 20 с.
8. Про затвердження Положення про українську цифрову бібліотеку [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства культури України № 684 від 08.09.2018 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0970-18#Text/> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
9. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах [Електронний ресурс] : Закон України № 80/94 від 05.07.1994 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
10. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України № 2657-ХІІ від 02.10.1992 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
11. Про концепцію Національної програми інформатизації [Електронний ресурс] : Закон України № 2807-ІХ від 01.12.2022 2007 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
12. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007-2015 рр. [Електронний ресурс] : Закон України № 537-V від 9 січня 2007 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
13. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій [Електронний ресурс] : Розпорядження Президента України № 1497/2005 від 20.10.2005 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.
14. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 219-р від 23.03.2016 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.01.2024). – Назва з екрана.

15. Федоренко О. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотеках України / О. Федоренко // *Наук. пр. НБУВ*. – 2015. – Вип. 41. – С. 406–415. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2015_41_31 (дата звернення: 30.01.2024).
16. Хромець М. Правові засади управління формуванням електронних ресурсів бібліотечних та інформаційних центрів / М. Хромець // *Наук. пр. НБУВ*. – 2010. – Вип. 26. – С. 164–172.

References

- [1]. Danylchenko T. V. Pravove rehulyuvannya stvorennia ta vykorystannya elektronnykh informatsiynykh resursiv bibliotek Ukrainy [Legal regulation of the creation and use of electronic information resources of libraries of Ukraine]. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Mistse i rol bibliotek u formuvanni natsionalnoho informatsiinoho prostoru» (Kyiv, 21 zhovtnia 2014 r.)*. Available at: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/283> (accessed: 31.01.2024).
- [2]. Denbnovetskyi S. O. Tsyfrova transformatsiia ukraïnskykh bibliotek v umovakh hlobalizatsiynykh peretvoren [Digital transformation of Ukrainian libraries in the conditions of globalization transformations]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 2021, no 1, pp. 26–33.
- [3]. Zhelay O. P. Rozvytok vitchyznianoho biblioteknoho vitchyznianoho servisu : avtoref. dys. kand. nauk z sots. komunikatsiy [Development of national library national service: autoref. thesis Ph.D. of social sciences communications]. Kyiv, 2018, 32 p.
- [4]. Ivanova M. V. Tsyfrovizatsiia v Ukraini: normatyvno-pravove zabezpechennia [Digitization in Ukraine: regulatory and legal support]. *Library. Science. Communication. Development of library and information potential in conditions of digitization. Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, October 6-8, 2020)*. 2020, pp. 37–41.
- [5]. Klymenko O. Natsionalna elektronna biblioteka Ukrainy: normatyvno-pravove zabezpechennia. [National electronic library of Ukraine: regulatory and legal support.] *Visnyk knyzhkovoyi palaty*. 2023, no 5, pp. 10–15.
- [6]. Lobuzina K. V. Suchasni pidkhody do intehratsiyi elektronnykh biblioteknykh informatsiynykh resursiv [Modern approaches to the integration of electronic library information resources]. *Visnyk knyzhkovoyi palaty*. 2012, no 12, pp. 24–28.
- [7]. Petrova M. V. Upravlinnia formuvanniam elektronnykh bibliotekno-informatsiynykh resursiv (kinets XX st. – pochatok XXI st.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk [Management of the formation of electronic library and information resources (end of the 20th century - beginning of the 21st century): autoref. thesis Ph.D. of history of science]. Kyiv, 2012, 20 p.
- [8]. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro ukrainsku tsyfrovu biblioteku : Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy № 684 vid 08.09.2018 [Order of the Ministry of Culture of Ukraine No. 684 dated September 8, 2018 On approval of the Regulation on the Ukrainian Digital Library]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0970-18#Text/> (accessed: 30.01.2024).
- [9]. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiynykh systemakh : Zakon Ukrainy № 80/94 vid 05.07.1994 [Law of Ukraine On Protection of Information in Information and Telecommunication Systems dated 07.05.1994 No. 80/94-VR.]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 30.01.2024).
- [10]. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy № 2657-KhII vid 02.10.1992 [Law of Ukraine “On Information” No. 2657-XI of 02.10.1992]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (accessed: 30.01.2024).
- [11]. Pro kontseptsiiu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii : Zakon Ukrainy № 2807-IX vid 01.12.2022 2007 [Law of Ukraine On the Concept of the National Informatization Program dated December 1, 2022 N 2807-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (accessed: 30.01.2024).
- [12]. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva na 2007-2015 rr. : Zakon Ukrainy № 537-V vid 9 sichnia 2007 [The Law of Ukraine On the Basic Principles of Information Society Development for 2007-2015 dated January 9, 2007 No. 537-V]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (accessed: 30.01.2024).
- [13]. Pro pershocherhovi zavdannia shchodo vprovadzhenia novitnikh informatsiynykh tekhnolohii : Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy № 1497/2005 vid 20.10.2005 [Decree of the President of Ukraine «On priority tasks regarding the implementation of the latest information technologies» dated October 20, 2005 No. 1497/2005]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text> (accessed: 30.01.2024).
- [14]. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku biblioteknoi spravy do 2025 roku «Iakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy» : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 219-r vid 23.03.2016 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 219-r dated 23.03.2016 On the approval of the Strategy for the development of library affairs until 2025 Qualitative changes in libraries to ensure

the sustainable development of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text> (accessed: 30.01.2024).

- [15]. Fedorenko O. Vprovadzhennya informatsiyno-komunikatsiynikh tekhnolohiy u bibliotekakh Ukrayiny [Implementation of information and communication technologies in libraries of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. 2015, iss. 41, pp. 406–415. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npbuimviv_2015_41_31 (accessed: 30.01.2024).
- [16]. Khromets M. Pravovi zasady upravlinnya formuvanniam elektronnykh resursiv biblioteknykh ta informatsiynikh tsentriv [Legal principles of managing the formation of electronic resources of library and information centers]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. 2010, iss. 26, pp. 174–172.

Надійшла 29.02.2024 р.

Nataliia Loschynska,

PhD in Philological Sciences, Senior Research Associate, Associate Professor,
Institute of Information Technologies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
3 Holiivskyi Av, Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: Loschynska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF LIBRARY ELECTRONIC RESOURCES IN UKRAINE

Summary

Under the influence of digital technologies, the face of a traditional public institution such as a library is changing. The principles of library space organization, methods of library and information activities, resource provision of library funds, etc. are being rethought. The subject of the study is the documents of the current regulatory and legal framework of Ukraine, which relate to the development of electronic resources in the libraries of Ukraine. The purpose of the article: to outline the essence of the main regulatory and legal acts issued during the years of independence of Ukraine, which directly or indirectly relate to the use of electronic resources in the work of libraries. To investigate their role and significance in the legislation of Ukraine. To establish which of them are designed to improve the work of libraries, to simplify access to information for users, regardless of time and place, to facilitate the librarian's work thanks to the active implementation of digital technologies. To reveal their potential in the librarianship of the future. Conclusions. As a result of the review of legal acts in the legislation of Ukraine since the beginning of independence, created to improve the work of libraries, it was established that the vast majority of the presented documents actively contribute to the development of the information and library sphere, the introduction of digital technologies. All the above-mentioned legal documents provide for: free access to electronic information resources, protection of copyright in information and search systems, creation and development of information library resources in the information society. However, it should be recognized that some of them are not without some shortcomings and lag behind their international counterparts.

Keywords: legislative base; legal principles; electronic library; electronic resources; digitization of national heritage, digital service, information platforms.

УДК 027.7(477.87-25):[021.4:004.9

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305542](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305542)

Прохненко Олена Федорівна,

завідувачка сектора Наукової бібліотеки

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 888017, Україна

тел.: (+38) 099 412 54 71

e-mail: lenaprohnenko7@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2349-4387>

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ФОНДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті на прикладі Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету розглянуто форми популяризації фондів книгозбірень із залученням сучасного інформативного простору мережі Інтернет. Дослідження спрямоване на вивчення практичного досвіду створення та застосування представлень віртуальних колекцій матеріалів про вчених Ужгородського національного університету та видатних постатей закарпатського краю, як одного з вагомих механізмів популяризації науки та культури. Поданий аналіз віртуальних книжкових виставок та відкритих лекцій базується на висвітленні матеріалів на сторінках соціальних мереж Facebook та YouTube.

Ключові слова: Наукова бібліотека Ужгородського національного університету, віртуальні виставки, відкриті лекції, новітні форми популяризації фондів, бібліотечні інновації.

Постановка проблеми. Із зростанням популярності мережі Інтернет та впровадженням новітніх інформаційних технологій спостерігається суттєве зниження використання традиційних бібліотечних офлайн-послуг. Одночасно активізується застосування електронних форм обслуговування та проходить популяризація фондів книгозбірень у дистанційному форматі. Це насамперед знайшло прояв у доступі до електронних каталогів, он-лайн баз даних, віртуальних довідках, електронній доставці документів. У результаті нововведень відбулася і поступова структурна трансформація самих бібліотек.

Зі стрімким розвитком можливостей накопичення, зберігання та розповсюдження інформації у мережі Інтернет, новітні комп'ютерні програми з'явилися й у сфері надання бібліотечних послуг. У період епідеміологічної коронавірусної ізоляції і застосування часткового онлайн навчання під час військового стану в Ужгородському національному університеті (далі – УжНУ) чітко спостерігається процес зниження безпосереднього контакту між бібліотекарем і читачем, тобто

традиційного методу співпраці. У той самий час набирають обертів електронні форми обслуговування та популяризації фондів дистанційно.

Виклад основного матеріалу. Впроваджуючи у свою роботу сучасні технології, книгозбірні адаптуються до актуальних умов та викликів, у результаті чого на сьогодні бібліотечний простір отримав додатковий статус віртуального. Серед новітніх форм популяризації інтелектуальних послуг, завдяки яким рекламуються та популяризуються фонди книгозбірні, можна згадати: буктрейлери, віртуальні виставки, віртуальні екскурсії по бібліотеках, онлайн-трансляції, слайд-лекції, слайд-презентації, відео бесіди, онлайн-спілкування [9, с. 12]. У всьому світі розвивається рух книгоблогерів (буктуберів), які знімають відео про прочитанні книги. Велика кількість блогерів анонсують та інформують про свої книжкові придбання, діляться враженнями та надихають інших на читання [9, с. 13]. Ще однією формою популяризації книг у соціальних мережах є розміщення фрагментів текстів, презентації уривків з улюблених творів з наведенням цитат, ілюстрацій, особистих думок та іншої інформації, що в сукупності визначається терміном «флешбук» [9, с. 14]. Кожна книгозбірня намагається шукати нові шляхи популяризації своїх фондів та послуг, щоб бути затребуваними і цікавими своєму відвідувачеві. Це робиться для того, щоб не тільки не втрачати, але й кількісно примножувати читацьку аудиторію, яка є основним показником коефіцієнту корисної дії кожного відповідного закладу. Бібліотека повинна орієнтуватися на інтереси сучасного користувача, постійно оновлювати та трансформувати традиційні форми обслуговування у віртуальні [9, с. 5].

Значно підвищує статус книгозбірні і дозволяє популяризувати книжкові фонди та роботу бібліотеки наявність Web-сайту і бібліотечних блогів [3, с. 5]. Ще одна із інновацій у діяльності бібліотек – створення сторінок у соціальних мережах, зокрема у Facebook, оскільки ця віртуальна спільнота на даний час є однією з найбільш затребуваних в Україні та світі. Як зазначають О. Яковенко та Л. Туравська, за результатами дослідження одного з провідних світових статистичних порталів Statista.com, користувачами Facebook станом на 2021 р. було зареєстровано 19 млн українців [10, с. 42] і ця цифра з кожним роком значно збільшується. Створені сторінки в соціальних мережах стали інструментом подачі бібліотечних новин, обміну досвідом популяризації книг та читання, інформування про майбутні заходи, нові надходження у фонди книгозбірень, залучення нової аудиторії [9, с. 13]. Кількість таких інформаційних продуктів також стрімко зростає. Особливо помітний розвиток бібліотек у галузі формування інформаційного простору відбувся під час пандемії COVID-19, який змусив книгозбірні швидко реагувати, розвивати інтернет-сервіси, сайти та сторінки в соціальних мережах. Створюючи електронні продукти, бібліотеки залучають свого користувача до інтернет-простору, а відповідно – і до бази даних різноманітної інформації [8, с. 4].

На сьогодні одним із найбільш поширених напрямів бібліотечної роботи стала віртуальна книжкова виставка, яка не тільки розкриває та популяризує фонди

книгозбірень, але в значній мірі є і візитівкою певних установ. Вона представлена новим багатофункціональним інформаційним ресурсом, що надає широкому колу користувачів можливість підвищити ефективність пошуку інформації, отримати комплексне уявлення з проблеми, якій присвячена [2, с. 467–468].

Під терміном «віртуальна книжкова виставка» різні фахівці розуміють презентацію книг у електронному форматі PowerPoint, а також електронну виставку повністю оцифрованих видань і повні цифрові авторські колекції творів. Але найчастіше цей термін застосовується в тому випадку, коли мова йде про презентацію, розміщену на сайті бібліотеки [1, с. 272]. Перевага такої форми роботи полягає в тому, що вона не обмежена в часі та просторі, реалізується за рахунок інтернет-ресурсів, а безлімітна кількість користувачів у будь-який час можуть ознайомитися з представленими документами. Відвідувачі віртуальної виставки можуть отримати найбільш вичерпну інформацію за темою, що їх цікавить. Без поспіху, часових або географічних обмежень і витрат, які іноді супутні традиційним виставкам, можна наочно ознайомитися з інформаційним ресурсом та одержати іншу додаткову інформацію [5, с. 38]. Віртуальна виставка дає змогу бібліотекареві привернути увагу читача до додаткових інформаційних джерел, наявних у мережі, запропонувати скористатися іншими сервісними послугами бібліотеки, комплексно висвітлити визначену для розкриття через виставку тему. Таким чином подібна презентація, будучи мобільною, компактною, змістовною, виступає в ролі провідника в загальному потоці інформації [2, с. 469].

За рахунок віртуалізації вирішується і ряд інших питань, пов'язаних зі зручністю використання. Це і економія часу на добирання від місця проживання, відпочинку або роботи до певної бібліотечної локації, і безперечна комфортабельність процесу (тобто читач знаходиться у звичному для нього життєвому просторі без певних подразників реалій пересування на кшталт транспортних заторів або примхливих погодних умов тощо). З іншого боку заощаджується і силова складова певних бібліотечних підрозділів або відділів. Працівник стає не «вантажником-посередником» між полицями фондів і читачем, а за рахунок інтелектуальних дій робить доступною інформацію не тільки для певних осіб, які відвідують абонемент або читальну залу книгозбірні, а й для мільйонів безпосередніх зацікавлених не тільки в Україні, але і за кордоном. Також віртуальні виставки або оцифрування фондів і їх презентація на даному етапі розвитку українського суспільства вирішує одну з найбільш болючих проблем сучасності, а саме мовну складову національної ідентичності. Якщо в реальному бібліотечному середовищі використання значного блоку російськомовних примірників зі зрозумілих причин обмежене або виключене, то сучасні технології віртуалізації здатні перетворити любий продукт з будь-якою інформацією на україномовний шляхом сканування і автоматичної трансформації текстів, що на нашу думку є першочерговим завданням і актуальною необхідністю. Саме такими засобами шкідливий для культурного саморозвитку продукт може трансформуватися, легалізуватися і використовуватися без шкоди для національних інтересів освіти та виховання підростаючої молоді.

До 2016 р. віртуальні книжкові виставки Наукової бібліотеки УжНУ розміщувалися на власному сайті книгозбірні. Загалом було представлено 5 презентацій, три з яких були створені у 2016 р.: «Син народу, що вгору йде...» (до 160-річчя з дня народження Івана Франка), «Скарби старої закарпатської книжності», «На відстані часу: 245-річчя від дня народження Івана Семеновича Орлая, культурно-освітнього діяча, доктора медицини, доктора філософії» [6, с. 109]. З 25 травня 2017 р. працівниками бібліотеки була створена окрема сторінка Facebook [7], на якій розміщують частину інформації, зокрема про власні заходи, анонси подій, дописи, віртуальні виставки, онлайн-трансляції тощо. На неї можна зайти як у додатку Facebook, так і з сайту книгозбірні в розділі «Соціальні мережі».

Якщо проаналізувати кількість розміщених тут віртуальних книжкових виставок, то спостерігається їх статистичне збільшення у 2020 р. Саме в цей час працівники вимушено перейшли на дистанційну форму роботи через COVID-19 (табл. 1) [4]. Бібліотекарам довелося самостійно опанувати сучасні інформаційні технології, щоб не втратити свого відвідувача. У результаті спостерігалося значне збільшення кількості звернень віртуальних користувачів на сайті та сторінці у Facebook.

Таблиця 1.

Рік	Кількість віртуальних виставок	Кількість представлених документів
2017	3	26
2018	4	54
2019	4	29
2020	92	1611
2021	51	744
2022	37	415

Віртуальні виставки, представлені на сторінці у Facebook Наукової бібліотеки УжНУ можна класифікувати так:

I. Персоналії:

- а) Відомі світові постаті;
- б) Відомі українські постаті, в тому числі окрема спеціалізована конкретизована серія «Видатні постаті Закарпатського краю»;
- в) Серія «Наукова гордість Ужгородського національного університету»;

II. Тематичні;

III. Виставки однієї книги, буктрейлери;

IV. Виставки нових надходжень;

V. Інші відео-матеріали (привітальні відео-презентації, путівники, звіти Наукової бібліотеки УжНУ).

При підготовці віртуальної виставки необхідно використовувати ті самі методи, що і при створенні традиційних експозицій: детально вивчити тему, здійснити відбір документів, провести визначення структури, оформити тексти та ілюстрації. Автори застосовують різноманітні підходи: від зображення обкладинки документів і анотацій видань до анімаційного, музичного, голосового супроводу та залучення у свої презентації інших відеоматеріалів. Віртуальна виставка, як і традиційна, складається із розділів, в яких присутні цитати й ілюстративні матеріали. Обов'язково повинен бути бібліографічний опис документу, анотація, фото обкладинки.

Наразі на сторінці у Facebook представлено 191 відео-матеріал, які можна переглянути в розділі відео. Найбільша кількість виставок по тематиці визначних подій і дат. На сайті демонструються 72 тематичні віртуальні презентації: до Дней Конституції України, Незалежності, Небесній Сотні, Революції Гідності, сім'ї, слов'янській писемності та культурі, Всеукраїнського Дня пасічника, Дня журналістики, археолога тощо. Серед них варто виділити за кількістю переглядів наступні: «Хроніки Чорнухиного-Дебальцевого-Станиці Луганської» (спогади військового медика) (1,3 тис.), «Мініатюра у фондах Наукової бібліотеки УжНУ» (638), «Закарпаття у роки Другої світової війни» (570), «Легендарні замки Закарпаття» (423), «Вони повертаються, але завжди закінчуються (Епідемії на сторінках світових класиків)» (440), «З рідним словом міцніє держава» (до Міжнародного Дня рідної мови) (340), «Кириличні рукописні пам'ятки Наукової бібліотеки УжНУ» (до Дня слов'янської писемності та культури) (281). На цих виставках представлені документи українських та зарубіжних дослідників і письменників.

Найбільш популярними за кількістю переглядів є презентації серії «Наукова гордість Ужгородського національного університету». Тут користувач може ознайомитися з короткими біографічними довідками, фотоматеріалами із сімейних архівів про досліджувану особу та переліком авторських публікацій. Це виставки про закарпатських вчених-педагогів, які зробили значний внесок у розвиток української науки: Михайла Сятиню (9,3 тис. переглядів), Наталію Венжинович (2,2 тис. переглядів), Едуарда Балагурі (1,9 тис. переглядів), Івана Григу (1,4 тис.), Геннадія Слабкого (983), Володимира Сливку (842), Петра Лизанця (1,1 тис. (українською мовою) та 743 тис. (угорською мовою)).

При створенні відео-матеріалів серії «Видатні постаті Закарпатського краю» головний акцент працівників був зосереджений на популяризації краєзнавчої літератури про відомих людей регіону та висвітленні їх творчої і суспільної діяльності. Ця рубрика була започаткована 28 травня 2022 р. Лідером за кількістю переглядів стала виставка про художника Дмитра Чечко (1,1 тис.). Значна інформація представлена в презентації «Літераті Тетяна Олександрівна – відома журналістка та дослідниця» (386). Вартують уваги проекти: «Андрій Бачинський – духовний лідер, просвітитель, інтелектуал та поціновувач книг», «Петро Скунець – метр закарпатської поезії», «Володимир Васильович Микита – патріарх закарпатської школи живопису», «Мій вічний стан духовний – мрія... Володимир

Федишинець». Переглядаючи експозиції цієї серії, користувачі знайомляться з біографічними відомостями про відомих художників, музикантів, науковців, дослідників, громадських та релігійних діячів краю, їх науковими та творчими доробками, а також дослідженнями про них.

У віртуальних читачів користуються популярністю матеріали про відомих осіб: Франциска Ассізького (491), Ліну Костенко (316), Василя Стефаника (257), Тесс Геррітсен (275). На сторінці представлені виставки про життя та діяльність Тараса Шевченка. Серед них окремо відзначимо презентацію, створену працівниками відділу іноземної літератури Наукової бібліотеки УжНУ – «Тарас Шевченко в перекладах різних мов» (295).

Рекламно-інформаційну функцію виконують виставки однієї книги: Василя Коцана «Монистята на біленьку шию», Світлани Терейковської «Небесна Сотня. Життєписи», Володимира Яворівського «Автопортрет з уяви». Серед них окремо відзначимо матеріали про «книги-ювіляри»: Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» (130 років з моменту написання роману) та Генріха Гейне «Книга пісень». Відвідувач також може здійснити віртуальну подорож унікальним виданням «Вільхівські гончарі: альбом-каталог».

Ефективна форма популяризації та прем'єри книг з використанням сучасних технічних можливостей присутня на виставках про нові поповнення бібліотечного фонду. Працівники Головної читальної зали започаткували серію актуальних надходжень «Вернісаж новинок», бібліотекари центрального книгосховища – «Вітрина нових надходжень», «Нові книги чекають на свого читача». Відвідувачі відділів різних напрямків науки отримали доступ до «Калейдоскопу книжкових новинок фізико-хімічного відділу», «Для вас студенти-медики: калейдоскоп новинок», а поціновувачі газетних і журнальних видань – «Нові надходження періодичних видань».

На сьогодні існує безліч способів і методів роботи, які можна використати для популяризації фондів книгозбірень. Бібліотечні фахівці постійно ведуть пошук не залучених резервів і намагаються застосовувати нові форми роботи. У Науковій бібліотеці УжНУ таким майданчиком презентації фондів стали низка відкритих лекцій у рамках проекту ГО «Волонтеріат УжНУ» «Створення коворкінг-простору для організації цілісного, гармонійного, професійного середовища життєдіяльності переміщених осіб» з історії та культури Закарпаття для підтримки внутрішньо переміщених осіб у період війни (організатор заходів – Марія Жиленко). Завдяки даному проекту відвідувачі мали нагоду зустрітися з фахівцями різних галузей знань, які дискутували на важливі теми з історії та культури.

До кожної лекції були представлені книжкові виставки. Для повного розкриття проблематики працівники книгозбірні вели постійний діалог та консультувалися з лекторами, адже тематика характеризувалась вузькою спеціалізацією зі значним вмістом специфічної термінології. Відповідно пошук документів, журналів, газет

вимагав кропіткої роботи у фондах. На виставках були представлені документи закарпатських науковців, дослідників, фольклористів.

Відвідувачі слухати лекції в стінах Головної читальної зали УжНУ, а також отримали додаткову можливість переглянути відеозаписи частини з них на YouTube-каналі «Правда Є». Таким чином, традиційні книжкові виставки перейшли і у віртуальний інтернет-простір. Це дві лекції кандидата історичних наук, археолога Ігоря Прохненка «Таємниці Закарпатського середньовіччя» та «Закарпаття на зламі ер», кандидата філологічних наук, педагога, письменника, літературного критика Михайла Рошка «Література та психологія: зв'язок психоаналізу та художніх творів», Марії Майроші «Міжконфесійні шлюби на Закарпатті», кандидата історичних наук, археолога Мойжеса Володимира «Середньовічні церкви Закарпаття».

Багато цікавих фактів з історії ужгородських кладовищ від Бориса Жулканича вдалося дізнатися як внутрішньо переміщеним особам, так і місцевим жителям. Дослідник акцентує свою увагу на меморіальному комплексі Кальварія, що має унікальну історично-сакральну цінність. Закарпатський історик, краєзнавець Йосип Кобаль розповів про одне з наймальовничіших міст України, перлину українського Закарпаття – Ужгород. Слухачі мали змогу дізнатися історію вулиць, площ, будинків, пов'язані з іменами відомих суспільних діячів, письменників, музикантів та художників.

Про історію вишивки та техніку вишивання відвідувачі мали змогу дізнатися на лекції доцента кафедри археології, етнології та культурології Оксани Ферков. Лекторка продемонструвала гостям власні роботи і дала поради, як досягнути майстерності у вишиванні.

Продовжив фольклорну тематику відомий закарпатський педагог та бібліограф Іван Хланта. Лектор говорив про важливість збереження і популяризації надбань закарпатського фонду пісень у всіх його проявах. На виставці до цієї лекції було представлено особливо значну кількість авторських документів.

Доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін Закарпатської академії мистецтв Іван Міськов всебічно розкрив маловідому проблематику «Середньовічні поселення Закарпаття». У атмосферу виборчої системи сталінських часів занурив своїх слухачів професор Василь Міщанин на лекції «99,99%»: сталінські виборчі кампанії на Закарпатті 1946–1953 років». Багато цікавого слухачі дізналися від пані Оксани Ферков на презентації «Жінки з роду Другетів». Янош Мешко прочитав лекцію про отця Теодора Дурневича, який був репресований.

Жвавий та насичено інформативний виступ «Виноробство на Закарпатті» представив Віталій Симочко, після якого слухачі мали можливість дегустувати вина, вироблені працівниками біологічного факультету УжНУ.

Цікаві факти на тему «Органи Закарпаття» відвідувачі дізнались від музиканта, дослідника та реставратора Шандора Шрайнера. І на останок, присутні

прослухали лекцію про московсько-литовські війни першої третини XVI століття, яку прочитав Володимир Гуцул.

Висновки. Таким чином ми бачимо, що сучасна бібліотека, зокрема і Наукова бібліотека УжНУ, знайшла безліч нових способів та методів для популяризації власних книжкових фондів та створених електронних продуктів діяльності, використовуючи новітні технології та інтернет-ресурси. Для створення позитивного іміджу бібліотеки, її працівники не повинні зупинятися на досягнутому, а постійно мають шукати нові шляхи та методи популяризації своїх книгозбірень, які дозволять публічно демонструвати електронні ресурси та створити максимально комфортне середовище для свого відвідувача. І найголовніше: як першочергову перспективу в умовах війни бачимо віртуалізацію світового наукового надбання книгозбірні шляхом автоматичного перекладу на рідну мову з наступною літературною редакцією, що дозволить перетворити Наукову бібліотеку УжНУ на одного з флагманів українізації національного інформаційного простору і розвитку саме ідентичних мовних інтересів.

Список використаної літератури:

1. *Бабій Л. М.* Віртуальна книжкова виставка: нова форма інформаційних ресурсів бібліотеки / Л. М. Бабій // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство.* – 2015. – Вип. 4. – С. 272–276. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/saoge> (дата звернення: 19.01.2024).
2. *Бондаренко В.* Віртуальні виставки як дистантна бібліотечна послуга / В. Бондаренко // *Наук. пр. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – 2015. – Вип. 41. – С. 467–478. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/saogz> (дата звернення: 19.01.2024).
3. *Вилегжаніна Т.* Інноваційна діяльність бібліотек: виклик часу / Т. Вилегжаніна // *Бібл. планета.* – 2021. – № 4 (94). – С. 4–5.
4. *Звіти Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету 2017–2022 рр.* / [Ужгород. Нац. ун-т. Наук. б-ка]. – [Ужгород, 2018–2023].
5. *Кудря Л.* Віртуальна книжкова виставка – нова форма популяризації документів / Л. Кудря // *Бібл. планета.* – 2009. – № 1. – С. 37–39. – Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2009_1_14 (дата звернення: 19.01.2024).
6. *Медведь М. М.* Інноваційні роботи наукової бібліотеки Ужгородського університету / М. М. Медведь // *Міжнар. наук. вісн.* – 2017. – Спецвип. 1–2 (14–15). – С. 106–112. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/saolw> (дата звернення: 19.01.2024).
7. *Наукова бібліотека Ужгородського національного університету [Електронний ресурс] // Фейсбук : соц. мережа.* – Електрон. дані. – [2024]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/libraryuzhnu/> (дата звернення: 19.01.2024). – Назва з екрана.
8. *Онищенко О.* Цифровізація – стратегічний шлях розвитку бібліотеки / О. Онищенко // *Бібл. вісн.* – 2021. – № 4 (264). – С. 3–9. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/saomd> (дата звернення: 19.01.2024).
9. *Форми і методи роботи з читачами: як привернути увагу до бібліотеки : метод. рек.* / *Наук. б-ка Вінниц. нац. мед. ун-ту ім. М. І. Пирогова ; уклад.: М. І. Мельник, Н. С. Головка, О. В. Горбенко ; відп. за вип. Н. М. Кравчук.* – Вінниця, 2015. – 20 с. – (На допомогу бібліотечному фахівцю). – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/saomx> (дата звернення: 19.01.2024).
10. *Яковенко О.* Популяризація електронних книжкових виставок у системі бібліотечних наукових комунікацій (на прикладі вітрин нових надходжень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / О. Яковенко, Л. Туровська // *Бібл. вісн.* – 2021. – № 3 (263). – С. 39–49. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://surl.li/sblbz> (дата звернення: 19.01.2024).

References:

- [1]. Babii L. M. Virtualna knyzhkova vystavka: nova forma informatsiinykh resursiv biblioteky [Virtual book exhibition: a new form of library information resources]. *The research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Library science. Bibliography*. 2015, no. 4, pp. 272–276. Available at: <http://surl.li/saoge> (accessed: 19.01.2024).
- [2]. Bondarenko V. Virtualni vystavky yak dystantna biblioteczna posluha [Virtual exhibitions as a remote library service]. *Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine*. 2015, no. 41, pp. 467–478. Available at: <http://surl.li/saogz> (accessed: 19.01.2024).
- [3]. Vylehzhaniina T. Innovatsiina diialnist bibliotek: vyklyk chasu [Innovative activities of libraries: the challenge of time]. *Biblioteczna planeta*. 2021, no. 4 (94), pp. 4–5.
- [4]. *Zvity Naukovoji biblioteky Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu 2017–2022 rr. [Reports of the Scientific Library of the Uzhgorod National University 2017–2022]*. Uzhgorod, 2018–2023.
- [5]. Kudria L. Virtualna knyzhkova vystavka – nova forma populiaryzatsii dokumentiv [A virtual book exhibition is a new form of popularization of documents]. *Biblioteczna planeta*. 2009, no. 1, pp. 37–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2009_1_14 (accessed: 19.01.2024).
- [6]. Medved M. M. Innovatsiini roboty naukovoji biblioteky Uzhgorodskogo universytetu [Innovative works of the scientific library of Uzhgorod University]. *International scientific herald*. 2017, Specvypusk 1–2 (14–15), pp. 106–112. Available at: <http://surl.li/saolw> (accessed: 19.01.2024).
- [7]. Naukova biblioteka Uzhgorodskogo natsionalnoho universytetu. *Facebook*. Available at: <https://www.facebook.com/libraryuzhnu/> (accessed: 19.01.2024).
- [8]. Onyshchenko O. Tsyfrovizatsiia – stratehichni shliakh rozvytku biblioteky [Digitization is a strategic way of library development]. *Bibliotechnyj visnyk*. 2021, no. 4 (264), pp. 3–9. Available at: <http://surl.li/saomd> (accessed: 19.01.2024).
- [9]. *Formy i metody roboty z chytachamy: yak pryvernuty uvahu do biblioteky : metodychni rekomendatsii* [Forms and methods of working with readers: how to draw attention to the library]. Vinnycja, 2015, 20 p. Available at: <http://surl.li/saomx> (accessed: 19.01.2024).
- [10]. Yakovenko O. Populiaryzatsiia elektronnykh knyzhkovykh vystavok u systemi bibliotechnykh naukovykh komunikatsii (na prykladi vitryn novykh nadkhodzen Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Popularization of electronic book exhibitions in the system of library scientific communications (on the example of showcases of new arrivals of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi)]. *Bibliotechnyj visnyk*. 2021, no. 3 (263), pp. 39–49. Available at: <http://surl.li/sblbz> (accessed: 19.01.2024).

Надійшла 22.01.2024 р.

Prokhnenko O. F.

Head of the Department

Scientific Library of Uzhgorod National University

14 Universytetska St., Uzhgorod, 888017, Ukraine

tel.: (+38) 099 412 54 71

e-mail: lenaprohnenko7@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2349-4387>

USING THE LATEST INFORMATION TECHNOLOGIES IN POPULARIZING THE FUNDS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY

Summary

Growing popularity of the Internet and introduction of the latest informational technologies led to a significant reduction of traditional offline library services. As an alternative, usage of digital services intensified, as well as online promotion of book collection. With the rapid development of the possibilities of accumulating,

storing and distributing information, modern software has been introduced in the field of library services. This is visible in access to the electronic catalogs, online databases, virtual references, and electronic retrieve of the documents.

This publication is devoted to the forms of book collection promotion in the Internet and is based on the experience of the Scientific Library of Uzhgorod National University. The study aims at studying of practical experience of creating and using of representations of virtual collections of materials about outstanding figures of Transcarpathia, as one of the important mechanisms of popularization of science and culture. The presented analysis of virtual book exhibitions and open lectures is based on the materials published on Facebook and YouTube. In the process of searching for idle services, library specialists used fundamentally new forms of work to present the book collection. As a result, a number of virtual book exhibitions and open lectures were presented in a mixed online and offline forms as a part of project “Creating a co-working space for the organization of a holistic, harmonious, professional environment for the life of displaced persons” implemented by NGO “Volunteers Center of UzhNU”.

Keywords: Scientific library of Uzhhorod National University, virtual exhibitions, open lectures, modern forms of book collection promotion, library innovations, book presentations, reading room, social networks.

УДК 027.54НБУВ:001.8]"364"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305543](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305543)

Сокур Олена Леонідівна,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,
завідувачка відділу науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
проспект Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: sokuro1@ukr.net
тел.: +38 (044) 524 35 92
<https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57457558800>
ResearcherID GON-5837-2022

Клименко Оксана Зіновіївна,

кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка відділу наукових видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
проспект Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
тел.: +38 (044) 524 23 14
<https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57457369900>
ResearcherID GPF-5449-2022

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Представлено три групи факторів, які мають визначальний вплив на функціонування української бібліотечної практики: суспільно-політичні умови, технологічні і кадрові. Наведено різноаспектні завдання, на виконання яких зорієнтований працівник бібліотеки наукової установи Національної академії наук України в умовах цифровізації. Розкрита трирівнева структура науково-методичної діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, котра включає загальнобібліотечний, мережевий та загальнодержавний рівні.

В умовах воєнного стану Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського успішно реалізовується нова модель науково-методичної діяльності – науково-комунікаційна, що базується на бібліотечній взаємодії та комунікації, інформуванні та моніторингу. Науково-методична діяльність у складних реаліях сьогодення цілеспрямовано зорієнтована на удосконалення роботи бібліотечної мережі Національної академії наук України, системно працює на підвищення фахового рівня академічних бібліотекарів, продук-

тивно пропагує надбання науковців України у національному електронному середовищі та успішно інтегрує досягнення української науки в консолідований інформаційний простір.

Ключові слова: електронне середовище, методичної роботи, науково-методична діяльність бібліотеки, Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, цифровізація.

Вітру не буде, слід гребти руками
Леся Танюк

Постановка проблеми у загальному вигляді. Успішне вирішення стратегічних завдань, які сьогодні вирішує Україна, залежить і від системної інформаційної підтримки фундаментальних і прикладних наукових досліджень. Саме в цьому полягає місія бібліотечної мережі Національної академії наук України (далі НАН України). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) «є найбільшою в Україні державною бібліотекою національного статусу, провідним науково-інформаційним та соціокультурним центром держави, а також науково-дослідним інститутом Національної академії наук України» [12, с. 3]. Упродовж ста років Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського очолює, координує та здійснює науково-методичний супровід академічної мережі. В умовах ментальної і технологічної революцій науково-методична діяльність (далі НМД) НБУВ зазнала значних змін як у науково-теоретичних підходах, так і збагаченні функцій та розширенні завдань.

Аналіз досліджень і публікацій. Процес модернізації українських бібліотек, що розпочався у 1991 р. від самого початку здобуття Україною незалежності, і нова соціально-культурна парадигма їхнього розвитку – головний стимул інноваційних змін у бібліотечній галузі. Інноваційні перетворення, особливо в умовах активних бойових дій, стосуються всіх напрямів бібліотечної діяльності, пов'язані зі всіма сферами функціонування книгозбірень, особливо з комунікативною функцією зі зовнішнім середовищем. Паралельно здійснюється й активне науково-методичне оновлення діяльності бібліотечної системи країни, адже сьогодні кардинально вплинуло на традиційні функції бібліотеки, трансформувало її соціальну роль у сучасному українському суспільстві.

На зміну наявних стереотипів щодо взаємодії бібліотеки і суспільства, на істотне перетворення усього бібліотечного середовища вирішально впливає процес цифровізації. У нових інформаційно-технологічних умовах книгозбірні є активними суб'єктами цих процесів. Із впровадженням у свою діяльність інформаційно-комунікаційних технологій, залучаючи широке коло користувачів до роботи в новому комунікативному форматі, бібліотеки сприяють поступовому формуванню в українському суспільстві інформаційної культури. Крім того, бібліотеки поступово стають надійним системним складником соціокультурної інфраструктури регіону, формуючи навколо себе своєрідне культурне та

інформаційно-комунікативне середовище, особливу увагу приділяючи національній культурі та міжкультурній взаємодії [1, с. 5]. Зазначимо, що ще у 1926 р. С. Постернак, виокремлюючи першочергові завдання наукових бібліотек, наголошував: «велика проблема дерусифікації й створення найкращих умов для розвитку національних культур, культур широких робітничо-селянських мас (української, єврейської, польської й ін.), що живуть на території УСРР. <...>. Їхні національні завдання – створити знаряддя до розвитку національних культур на Україні» [5, с. 20].

Дослідження суті і змісту науково-методичної роботи базуються на ґрунтовних розробках українських учених та практиків бібліотечної галузі, зокрема, О. Башун, В. Загуменної, О. Клименко, О. Кравченко, О. Куніч, І. Луньової, І. Макеєвої, О. Мацей, С. Науменко, Т. Опольської, А. Свободи, М. Слободяника, Н. Смаглової, О. Сокур, Г. Солоіденко, Л. Татарчук, К. Тишкевич, Н. Харчук, І. Шевченко та інших.

Сьогоднішні реалії змінили підходи до науково-методичної діяльності, спричинивши її структурні перетворення. Але, як слушно зауважує А. Свобода, «методична служба і в минулому, і сьогодні залишається досить гнучкою, і залежно від потреб часу, від завдань бібліотек визначає пріоритети в методичній роботі» [6, с. 7], адже саме рівень методичного забезпечення визначає стан усієї бібліотечної галузі.

Ми погоджуємося з М. Слободяником, що головна функція наукової книгозбірні – «у формуванні інформаційного потенціалу бібліотеки та його доведенні по різноманітних комунікативних каналах до учених і спеціалістів» [7, с. 11].

Отже, на сучасному етапі переосмислення функцій бібліотечного інституту держави вкотре виникає потреба в переосмисленні сутності та основних тенденцій науково-методичної діяльності українських бібліотек, оскільки саме цей напрям їхньої роботи викликає найбільше дискусій.

Мета статті – розкрити основні тенденції науково-методичної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах російсько-української війни.

Методологія дослідження полягає в застосуванні нормативного, альтернативного, соціокомунікативного, системного та структурно-функціонального підходів, методів аналізу, синтезу та узагальнення, когнітивного, взаємозв'язку теорії і практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карантин, який було запроваджено в Україні з березня 2020 р. для запобігання поширенню інфекційного захворювання, викликаного коронавірусною інфекцією COVID-19, та стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, стали тим поштовхом, який призвів до переорієнтації науково-методичної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в новий формат, тим самим започаткувавши практичні кроки до формування сучасних інформаційно-комунікативних компетентностей фахівців бібліотечної мережі НАН України.

Повномасштабна війна та збільшення на її фоні інформаційного тиску, розповсюдження кібертероризму і хакерських атак має на меті підірвати основи національної безпеки нашої країни, а, отже, знищити Україну та українців. Саме тому пріоритетом науково-методичної роботи НБУВ є підвищення рівня готовності бібліотечних працівників мережі до виконання своїх професійних обов'язків на високому інформаційно-комунікаційному рівні, до вирішення завдань, які актуальні для кожного конкретного етапу розвитку українського суспільства [4].

Сучасні реалії функціонування української бібліотечної практики ми поділяємо на такі три великі групи:

- 1) *суспільно-політичні умови*: у 2014 р. анексія Автономної Республіки Крим, окупація частин Донецької та Луганської областей, карантинні обмеження через коронавірусну хворобу, повномасштабне вторгнення російських військ на територію України (з 24 лютого 2022 р.);
- 2) *технологічні*: повсюдне використання інформаційно-комунікаційних технологій, динамічне поширення інноваційних технологій (штучний інтелект), цифровізація усіх сфер життя українського суспільства, глобалізація, поширення Інтернету (більше 90% українців користуються всесвітньою мережею);
- 3) *кадрові*: необхідність навчання упродовж життя задля підвищення рівня професійної майстерності, потреба набуття й удосконалення цифрових компетенцій стосовно інноваційних цифрових носіїв та інформаційно-комунікаційних механізмів, опанування нових знань для ефективного здійснення актуальних завдань, зокрема навігації в інформаційному просторі.

Саме сукупність цих факторів має вплив і на провадження НМД провідного науково-інформаційного комплексу держави – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Відділ науково-методичної роботи, який є структурним підрозділом Інституту бібліотекознавства НБУВ, реалізовує усі напрями науково-методичної діяльності, котрі охоплюють науково-теоретичний та організаційно-методичний супровід як Бібліотеки, так і бібліотечної мережі Національної академії наук України. НБУВ фактично століття є координаційним науково-методичним центром для 93 інформаційних відділів та бібліотек наукових установ НАН України [9, с. 164].

Сьогодні бібліотечний працівник академічної бібліотеки зорієнтований на виконання значної кількості різноаспектних завдань, серед яких виокремлюємо такі:

- присвоєння індексу УДК та отримання DOI (для наукових творів) науковців своєї установи;
- здійснення групового та індивідуального інформування користувачів;
- надання послуги електронної доставки документів;
- оформлення та адміністрування як сторінки бібліотеки, так і сторінки новин на сайті своєї наукової установи;

- ведення сторінок у соціальних мережах;
- адміністрування авторських та інституційних профілів у базах даних наукового цитування [11];
- здійснення комплексу заходів із організації ліцензійного доступу до наукових ресурсів, інформаційного супроводу користування ними;
- інформаційне та бібліографічне забезпечення наукових досліджень через підготовку бібліографічних покажчиків до пам'ятних дат, видання інформаційних посібників, бюлетенів нових надходжень тощо;
- протидія фейкам та дезінформації через оформлення електронних вітрин та буктрейлерів до традиційних виставок;
- участь бібліотекарів у науково-дослідній роботі наукової установи та дослідженнях у галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, узагальненні та оприлюдненні отриманих результатів у публікаціях та виступах на наукових заходах з метою пропагування діяльності як книгозбірні, так і установи;
- документування воєнних подій, висвітлення досвіду функціонування книгозбірень та наукових установ в умовах воєнного часу [3].

Якщо двадцять років тому науковці [8, с. 163] акцентували увагу на науково-методичній діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як фактора розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів України, то у цифрову епоху медіапростір як нова реальність, у якій бібліотеки повинні знайти своє місце, «стає ключовим для залучення нового покоління читачів та активізації культурно-освітніх ініціатив, тому його розширення відбувається у контексті формування поліфункціонального, доступного та інноваційного середовища» [13, с. 158]. Саме тому, як слушно наголошує С. Хрущ, «наукове обговорення щодо професійної структури та компетентісної готовності бібліотечних фахівців стає дедалі більш актуальним, особливо в контексті зростаючої ролі цифрових технологій у бібліотечній справі» [13, с. 158].

Варто наголосити, що НМД НБУВ у реаліях воєнного стану зазнала змін, і, на наше переконання, багато в чому позитивних. Чільним завданням науково-методичної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є організація заходів задля підвищення фахового рівня бібліотечних працівників НАН України. Чинну систему підвищення кваліфікації бібліотекарів як невід'ємного складника НМД НБУВ характеризує гнучкість, актуальність, динамічність, плановість та варіативність. Її призначення – поповнення фахових знань, опанування нових умінь, оволодіння новими функціональними обов'язками, удосконалення набутих навичок, стимулювання самоосвіти, мотивування до кар'єрного зростання та безперервного розвитку наявного кадрового потенціалу.

В умовах воєнного стану Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського успішно реалізовується нова модель науково-методичної діяльності – науково-комунікаційна, що базується на бібліотечній взаємодії та комунікації, інформуванні та моніторингу. Залучення представників бібліотек різних систем

і відомств як учасників та спікерів заходів із підвищення кваліфікації сприяло, насамперед, пропагуванню інтелектуального та кадрового потенціалу провідного науково-інформаційного комплексу держави, що результувалося у значному збільшенні консультацій від бібліотекарів різних систем і відомств задля оптимального вирішення складних завдань бібліотечного будівництва.

Тобто, професійна взаємовигідна партнерська співпраця в українській бібліотечно-інформаційній сфері є концептуальною засадою у поширенні та обміні кращим досвідом провадження бібліотечної практики, інтеграційних процесів популяризації здобутків українських учених у світовий інформаційний простір. «Науково-методична діяльність не тільки теоретично узагальнює напрацьований досвід, обґрунтовує впровадження нововведень і результатів наукових досліджень, а й прогнозує тенденції розвитку бібліотечної справи, аналізує і вдосконалює взаємодію бібліотеки, користувача, бібліотекарів і засобів комунікації» [2, с. 22].

Особливістю науково-методичної діяльності НБУВ є трирівнева структура: загальнобібліотечний, мережевий та загальнодержавний.

На *першому загальнобібліотечному рівні*, насамперед, регулярно відбуваються засідання (почасти розширені) Науково-методичної ради Інституту бібліотекознавства, на яких наукові та бібліотечні працівники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського обговорюють назрілі питання у виробничих процесах НБУВ, шукають оптимальні шляхи вирішення поставлених завдань, рекомендують дисертаційні дослідження до захисту, авторські рукописи монографічних досліджень до винесення на обговорення Вченою радою НБУВ тощо.

На *другому мережевому рівні*, який охоплює мережу академічних бібліотек, робота сконцентрована у кількох напрямках: методичний супровід діяльності бібліотек наукових установ НАН України (зокрема працівники відділу науково-методичної роботи відвідали всі 65 бібліотек Києва, постійно здійснюють моніторинг сторінок бібліотек на сайтах наукових установ, сторінок у соціальних мережах, проводять анкетування), щорічно відбувається аналіз їхньої звітності, координується робота з пропагування діяльності бібліотек (регулярні виступи на семінарах із підвищення кваліфікації, участь із доповіддю на традиційній конференції НБУВ «Бібліотека. Наука. Комунікація», сприяння в опублікуванні тез у збірнику матеріалів, допомога в підготовці публікацій на сторінках науково-теоретичного і практичного журналу «Бібліотечний вісник» та «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського») тощо.

Третій загальнодержавний рівень інституціалізувався власне в умовах воєнного стану, коли проведення заходів із підвищення кваліфікації в онлайн-форматі уможливило участь представників бібліотек різних систем і відомств. Звичайно цьому сприяли і такі фактори, як проведення великої роботи з налагодження інформування української бібліотечної спільноти через іменні електронні листи, пости в соціальних мережах, оголошення на офіційному порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського тощо. Але, на наше переконання,

вирішальним стала саме актуальна тематика зустрічей та запрошення знаних спікерів.

Отже, основні тенденції організації науково-методичної діяльності НБУВ в умовах воєнного стану нами виокремлено такі:

- 1) розширення на загальнодержавний рівень;
- 2) актуальність тематики заходів із підвищення кваліфікації;
- 3) запрошення спікерів, які репрезентують українські бібліотеки різних систем і відомств;
- 4) проведення засідань онлайн, з одного боку удоступнює кращий накопичений досвід, а з іншого уможливило збільшити кількість заходів (з традиційних двох у довоєнний період до чотирьох у 2023 р.);
- 5) інформаційна відкритість (програми, презентації доповідей, детальна інформація про проведений захід оперативно публікуються на офіційному порталі НБУВ);
- 6) вихід усіх складників НМД за межі академічної мережі (надання фахових консультацій представникам бібліотек різних систем і відомств).

Наукова новизна представленої роботи збагачує сучасні уявлення про сутність, зміст і напрями науково-методичної діяльності провідного науково-інформаційного комплексу держави в умовах війни. Представлено три групи факторів, які мають визначальний вплив на функціонування української бібліотечної практики: суспільно-політичні умови, технологічні і кадрові. Наведено різноаспектні завдання, на виконання яких зорієнтований працівник бібліотеки наукової установи Національної академії наук України в умовах цифровізації. Розкрита трирівнева складова науково-методичної діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, котра включає загальнобібліотечний, мережевий та загальнодержавний рівні.

Висновки. Враховуючи все вищевикладене, ми можемо стверджувати, що в умовах воєнного стану Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського успішно реалізовується нова концепція науково-методичної діяльності «як відкритого методичного інформаційного простору» [2, с. 20]. Серед основних тенденції організації науково-методичної діяльності НБУВ в умовах воєнного стану виокремлено: 1) розширення на загальнодержавний рівень; 2) актуальність тематики заходів із підвищення кваліфікації; 3) запрошення українських спікерів із бібліотек різних систем і відомств; 4) проведення засідань онлайн удоступнило кращий накопичений досвід та уможливило збільшити кількість заходів; 5) інформаційна відкритість; 6) вихід усіх складників науково-методичної діяльності за межі академічної мережі. Науково-методична діяльність НБУВ у складних реаліях сьогодення цілеспрямовано зорієнтована на удосконалення роботи бібліотечної мережі НАН України, системно працює на підвищення фахового рівня академічних бібліотекарів, продуктивно пропагує надбання науковців України у національному електронному середовищі та успішно інтегрує досягнення української науки в консолідований інформаційний простір.

Список використаних джерел

1. *Вилегжаніна Т.* Роль і місце публічної бібліотеки в українському суспільстві / Т. Вилегжаніна // *Бібл. планета*. – 2008. – № 2. – С. 4–6.
2. *Загуменна В. В.* Науково-методична діяльність як важлива складова розвитку сучасної бібліотеки / В. В. Загуменна, О. І. Кузьменко, Д. М. Дейч // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. – 2020. – № 2. – С. 20–27.
3. *Іваненко С.* Основні напрями діяльності бібліотеки наукової установи Національної академії наук України в умовах воєнного стану / С. Іваненко // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – 2023. – Вип. 68. – С. 125–138.
4. *Клименко О.* Підвищення кваліфікації бібліотекарів як пріоритетний напрям науково-методичної роботи НБУВ в умовах суспільних викликів / О. Клименко, О. Сокур // *Вісн. Кн. палати*. – 2023. – № 9. – С. 37–43.
5. *Постернак С. П.* Проблеми наукових бібліотек УСРР / С. П. Постернак // *Бібл. зб.* – 1926. – Ч. 1 : Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – С. 16–23.
6. *Свобода А. А.* Методична діяльність як типологічна функція національної бібліотеки (перспективи її розвитку в НБУВ) / А. А. Свобода // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 2. – С. 6–9.
7. *Слободяник М. С.* Методологічні аспекти дослідження наукової бібліотеки / М. С. Слободяник // *Бібл. вісн.* – 1993. – № 1–2. – С. 7–12.
8. *Смаглова Н.* Науково-методична діяльність як фактор розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів України / Н. І. Смаглова // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. – 2001. – Вип. 7. – С. 160–167.
9. *Сокур О. Л.* Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій : монографія [Електронний ресурс] / О. Л. Сокур, О. З. Клименко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : НБУВ, 2023. – 297 с. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004724> (дата звернення: 03.02.2024). – Загол. з екрана.
10. *Сокур О. Л.* Науково-методична робота у сучасному інформаційному середовищі: теоретичні засади / О. Л. Сокур, О. З. Клименко // *Трансформація діяльності медичних бібліотек в реаліях сьогодення : матеріали 21-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15 листоп. 2023 р.) / Нац. наук. мед. б-ка України*. – Київ, 2023. – С. 34–35.
11. *Сокур О.* Наукометрія у діяльності українських наукових бібліотек [Електронний ресурс] / О. Сокур // *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : офіц. вебпортал*. – Електрон. дані. – Україна, 2013–2024. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6348> (дата звернення: 03.02.2024). – Загол. з екрана.
12. *Стратегія розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2022–2025) // Бібл. вісн.* – 2023. – № 2. – С. 3–6.
13. *Хрущ С. С.* Компетентності бібліотечного фахівця як чинник формування інноваційного медіапростору / С. С. Хрущ // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. – 2023. – № 4. – С. 156–164.

References

- [1]. Vylegzhanina T. Rol i mistse publichnoi biblioteki v ukrainskomu suspilstvi [The role and place of the public library in Ukrainian society]. *Bibliotechna planeta [Library Planet]*, 2008, no. 2, pp. 4–6.
- [2]. Zagumenna V., Kuzmenko O., Deich D. Naukovo-metodychna diialnist yak vazhlyva skladova rozvytku suchasnoi biblioteki [Scientific and methodological activities as important components of modern library development]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia [Library science. Record Studies. Informology]*, 2020, no. 2, pp. 20–27.
- [3]. Ivanenko S. Osnovni napriamy diialnosti biblioteki naukovoї ustanovy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [The main areas of activity of the library of the scientific institution of the National Academy of Sciences of Ukraine in the conditions of martial law]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Scientific works of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]*, 2023, no. 68, pp. 125–138.
- [4]. Klymenko O., Sokur O. Pidvyshchennia kvalifikatsii bibliotekariv yak priorytetnyi napriam naukovo-metodychnoi roboty NBUV v umovakh suspilnykh vyklykiv [Improving the qualifications of librarians as a

- priority direction of scientific and methodical work of the VNLU in the conditions of social challenges]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, 2023, no. 9, pp. 37–43.
- [5]. Posternak S. P. Problemy naukovykh bibliotek USRR [Problems of scientific libraries of the USSR]. *Library collection*. 1926, no 1. Proceedings of the First Conference of Scientific Libraries of the USSR, pp. 16–23.
- [6]. Svoboda A. A. Metodychna diialnist yak typolohichna funktsiia natsionalnoi biblioteki (perspektyvy yii rozvytku v NBUV) [Methodical activity as a typological function of the national library (prospects of its development in the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1998, no. 2, pp. 6–9.
- [7]. Slobodianyuk M. S. Metodolohichni aspekty doslidzhennia naukovoї biblioteki [Methodological aspects of scientific library research]. *Biblioteknyi Visnyk*, 1993, no. 1–2, pp. 7–12.
- [8]. Smaglova N. Naukovo-metodychna diialnist yak faktor rozvytku bibliotekno-informatsiinykh resursiv Ukrainy [Scientific and methodical activity as a factor in the development of library and information resources of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Scientific works of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]*, 2001, no. 7, pp. 160–167.
- [9]. Sokur O. L., Klymenko O. Z. *Informatsiino-komunikatsiina diialnist biblioteknoi merezhi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii [Information and communication activities of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine in the system of scientific communications]*. Kyiv, 2023, 297 p. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004724> (accessed: 03.02.2024).
- [10]. Sokur O. L., Klymenko O. Z. Naukovo-metodychna robota u suchasnomu informatsiinomu seredovyschi: teoretychni zasady [Scientific-methodological work in the modern information environment: theoretical foundations]. In *Transformation of medical libraries in today's realities. Proceedings of the 21st International Science and Practicel conference (2023, November 15), National of Science Medical Library of Ukraine*. Kyiv, 2023, pp. 34–35.
- [11]. Sokur O. Naukometriia u diialnosti ukrainskykh naukovykh bibliotek [Scientometrics in the activities of Ukrainian scientific libraries]. *V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: officer. webportal*. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6348> (accessed: 03.02.2024).
- [12]. Stratehiia rozvytku Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (2022–2025) [Development strategy of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (2022–2025)]. *Biblioteknyi Visnyk*, 2023, no. 2, pp. 3–6.
- [13]. Khrushch S. Kompetentnosti biblioteknoho fakhivtsia yak chynnyk formuvannia innovatsiinoho mediaprostoru [Competences of a Library Specialist as a Factor in the Formation of Innovative Media Space]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia [Library Science. Record Studies. Informology]*, 2023, no. 4, pp. 156–164.

Надійшла 08.04.2024 р.

Sokur O.,

Candidate of Social Communications (PhD),
Head of the Department of Scientific and Methodical Work,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Av, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: sokurol@ukr.net
tel.: +38 (044) 524 35 92
<https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

Klymenko O.,

Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor,
Head of the Department of Scientific Publications,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Av, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
tel.: +38 (044) 524 23 14
<https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

**THE MAIN TRENDS OF THE SCIENTIFIC AND
METHODOLOGICAL ACTIVITIES OF THE V. I. VERNADSKYI
NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE UNDER
THE CONDITIONS OF MARITAL STATE**

Summary

The purpose of the article is to reveal the main trends of the scientific and methodological activity of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

The research methodology consists in the application of normative, alternative, socio-communicative, systemic and structural-functional approaches, methods of analysis, synthesis and generalization, cognitive, the relationship between theory and practice.

The scientific novelty of the presented work enriches modern ideas about the essence, content and directions of the scientific and methodological activity of the leading scientific and information complex of the state in the conditions of war. Three groups of factors are presented, which have a decisive influence on the functioning of Ukrainian library practice: social and political conditions, technological and personnel.

Conclusions. In the conditions of martial law, the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is successfully implementing a new model of scientific and methodological activity - scientific and communication, based on library interaction and communication, information and monitoring. Scientific and methodological activity in today's complex realities is purposefully focused on improving the work of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine, systematically works to improve the professional level of academic librarians, productively promotes the assets of Ukrainian scientists in the national electronic

environment and successfully integrates the achievements of Ukrainian science into a consolidated information space.

Keywords: scientific and methodological activity of the library, electronic environment, digitalization, main trends of methodical work, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305544](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305544)

Новікова Людмила Володимирівна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: 095 909 79 59
e-mail: novikova@onu.edu.ua

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ІНОЗЕМНІ ДЕРЖАВИ
І КОЛОНІСТИ У ПОЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ В
УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (40-І РР. XIV – 40-І РР. XX СТ.)»**

Рец. на кн.: Коріненко П. С. Іноземні держави і колоністи у поземельних відносинах в українському селі (40-і рр. XIV – 40-і рр. XX ст.) : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 292 с.

Історія українського села є традиційною сферою наукової та педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка Павла Степановича Коріненка (випускника і у минулому викладача Одеського державного університету імені І. І. Мечникова). Рецензована книга є певним підсумком попередніх напрацювань науковця, який має доробок у вигляді 7 монографій, низки підручників для студентів історичних факультетів тощо.

У рецензованій монографії автор, використовуючи сучасну методологію (с. 10), розглядає українське село як структуру – систему, що склалася в певний період і зазнавала трансформацій, значним чином під впливом зовнішніх чинників. Звертаючись до цих чинників, автор наголошує на ролі політично-державного. Проф. П. С. Коріненко розкриває вплив політики різних держав, до яких входили українські землі, на розвиток українського села, показує трансформацію традиційних форм землеробства, землекористування та землеволодіння в напрямку тих форм, які вже існували на час приєднання українських земель, або вводилися в цих державах під час проведення реформ, запровадження нової правової бази, внаслідок чого українська традиція селянського побуту та економіки переживала глибокі зміни.

Передмова до монографії знайомить з сутністю науковою проблеми, основними методологічними підходами автора, існуючою історіографією. Серед іншого, проф. П. С. Коріненко, засновуючись на принципах історизму, вказує на те, що прибуття іноземних переселенців на українські землі мало перманентний характер, впродовж століть, вказує на головні регіони переселення. Важливою методологічною засадою є думка автора щодо історичних можливостей в Україні для «взаємовигідної співпраці місцевого населення з іншими

етносами» (с. 4), що, безумовно, є важливим в контексті поліетнічного аспекту історії України.

Основна частина роботи включає чотири розділи. У першому-третьому розділах увага сконцентрована на історії українського села (розділ 1: «Зовнішні чинники в поземельних відносинах в українському селі (40-і – середина XVII ст.). Позитивні тенденції і проблеми»; розділ 2: «Трансформації в поземельних відносинах українського села під час перебування у складі Російської і Австро-Угорської імперії (кінець XVII – початок XVIII ст.)»; розділ 3: «Земельні відносини в українському селі під час перебування УСРР (УРСР) в складі СРСР, входження Західної України до польської, румунської, чехословацької держави та доля селян в роки німецької окупації (1922–1944 рр.)»). Автор докладно розглядає різні аспекти, пов'язані з трансформаціями, які мали місце в українському селі у вказані історичні періоди, вказує на їх чинники, визначає наслідки трансформацій для українського селянства.

У розділі 4 «Колоністи у поземельних відносинах українського села» проф. П. С. Коріненко розглядає місце окремих неукраїнських етносів в аграрній історії України. Автор для виділення груп іммігрантів до України у якості головного критерію обирає географічний регіон їх еміграції в цей період. Відповідно виділені три групи переселенців – з Заходу, Південного Заходу, Північного Сходу та Півдня (с. 231). Зважаючи на специфіку переселенців з Півдня, на наш погляд, можна було б їх виділити в особливу групу.

Розглядаючи окремі етнічні групи переселенців, проф. П. С. Коріненко звертає увагу на час імміграцій, регіони розселення, заснування колоній (тобто сільських населених пунктів), особливості політики Російської імперії щодо іноземних переселенців, надання багатьом з них пільгових стартових умов для розвитку сільського господарства. Також значна увага приділяється системі землеволодіння, землеробським практикам, культурам, які вирощувалися, використанню технічних засобів тощо. Окрема увага приділяється позитивній ролі окремих етносів для розвитку сільського господарства в Україні (зокрема, вказується, що чехи першими сали вирощувати на Волині хміль, вводили в господарський зворот неугіддя (с. 247, 250)).

Водночас автор відзначає і те, що у певні періоди історії існували окремі етнічні чинники, які уповільнювали розвиток сільського господарства в Україні. Окреме місце автор відводить характеристиці ставлення представників різних етнічних груп-землевласників до законодавства в земельній сфері, що розроблялося в роки Української національно-демократичної революції 1917–1920/21 рр.

Розглядаючи досвід окремих етносів в аграрній сфері в радянський період, автор вказує на специфіку 1920–1940-х рр., на те, що трагедії Голодоморів позначилися і на українцях, і на представниках інших етносів. Окрему увагу автор приділяє значенню для сільського населення України депортацій під час Другої світової війни. До певної міри, розглядається особливості розвитку

аграрної сфери неукраїнських етносів в 1920–1930-х рр. у західноукраїнських землях.

Хотілося б відзначити, що зроблена автором робота по порівнянню аграрної історії українців та інших етносів в Україні не тільки дозволила систематично її викласти, але й виявила певні лакуни, які потребують дальшого розгляду в українській історіографії.

У роботі використана значна кількість джерел та літератури, при цьому є особливо важливим той факт, що автор використав малодоступні регіональні видання. Джерела до монографії включають і друковані, і архівні матеріали. Окремо слід згадати про використання усних джерел з родинного архіву автора (с. 251). Інтерпретація з боку проф. П. С. Коріненка проблеми дослідження, його висновки мають оригінальний характер, відкривають нові нюанси аграрної історії України.

У тексті зустрічаються технічні описки (с. 262), але від них не звільнена практично жодна публікація.

Отже, монографія проф. П. С. Коріненка є важливим етапом у дослідженні аграрної історії України, як показав автор, багатоаспектної, позначеної впливом державних та суспільних чинників. Особливо важливим, на наш погляд, є наголос автора на тому, що село, попри окремі виключення, виступало як терен конструктивного співіснування та вигідних взаємовпливів між українцями та представниками різних етносів в Україні. Крім того, монографія відкриває перспективи для визначення нових напрямків та тематики наукових досліджень з історії українського села.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, що включене до переліку друкованих наукових фахових видань України (категорія «Б») в галузі історичних наук (Наказ МОН № 1188 від 24.09.2020 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. Видання було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство».

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпоршених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- наукові статті
- короткі повідомлення
- рецензії.

Статті публікуються українською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК № 7–05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- до 15 квітня кожного року
- до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.

стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:

електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;

на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова та електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегль 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль). Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація англійською мовою супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (український аналог).

Ключові слова (українською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та іншою мовою після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту.

Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

📁 ① список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегель 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

📖 ② транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком References:

- транслітерація кирилиці латиницею:
  - українська мова. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;
  - російська мова. Використовувати правила транслітерації Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).
- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:
  - автори – транслітерація
  - назва статті – транслітерація [переклад англійською]
  - назва джерела – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно-прийнятну назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)

- місце видання – переклад англійською
- рік, номер, сторінки – переклад англійською
- знаки «. –» замінити на «.»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д:

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54–57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»: <http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (проставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегель 12).

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається. Рукописи проходять обов'язкову перевірку на наявність елементів плагіату за допомогою онлайн-сервісу Unicheck компанії «Антиплагіат» (Україна).

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання: <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій» <http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 10.07.2024 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 16,36.

Тираж 50 прим. Зам. № 2799.

Видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua